

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie.

Raport z badania ewaluacyjnego ex-post

**LOKALNEJ STRATEGII ROZWOJU NA LATA 2014-2020
LOKALNEJ GRUPY DZIAŁANIA
„RÓWNINY WOŁOMIŃSKIEJ”.**

Warszawa, 14.04.2023 r.

**Raport z zewnętrznego badania ewaluacyjnego dla Lokalnej Grupy Działania „Równiny Wołomińskiej
został opracowany przez firmę:**

Marzena Cieślak Company
ul. Sarmacka 21/29 02-972 Warszawa
NIP 8881018552 REGON 367000062
tel. 605087808, e-mail: mcc2017@wp.pl

1. Wstęp

- Raport jest efektem badania ewaluacyjnego przeprowadzonego przez firmę Marzena Cieślak Company z Warszawy. Przedmiotem badania była ewaluacja ex post procesu wdrażania Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2014-2020 Lokalnej Grupy Działania „Równiny Wołomińskiej” (dalej: LSR).
- Firma Marzena Cieślak Company jest niezależnym podmiotem specjalizującym się między innymi w badaniach ewaluacyjnych, który spełnia wymogi stawiane ewaluatorom zewnętrznym określone w Wytycznych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi nr 10/1/2022 w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach PROW na lata 2014-2020.
- Szczegółowe cele badania zostały sformułowane na podstawie wspomnianych powyżej Wytycznych. Skupiały się one w tych obszarach tematycznych, w zakresie których postawiono pytania badawcze. Prowadzone badanie pozwoliło objąć istotne aspekty związane z procesem realizacji LSR.
- Ewaluacja ex post była badaniem specyficznym i wymagała wiedzy z zakresu funkcjonowania Podejścia Leader oraz zmian zachodzących w otoczeniu z uwzględnieniem szczególnych zasad związanych z Rozwojem Lokalnym Kierowanym przez Społeczność (RLKS). Trójsektorowość oraz oddolny charakter wdrażania miały kluczowe znaczenie dla osiągnięcia założeń, stąd potrzeba uwzględnienia w badaniu nie tylko oceny celów strategicznych, ale także poziomu zaangażowania lokalnej społeczności czy efektów współpracy pomiędzy różnymi podmiotami. Ocena uzyskanych efektów uwzględniała również analizę samego procesu wdrażania – w aspekcie rzeczowym i finansowym oraz w odniesieniu do jakości samego procesu. Raport będzie pomocniczym źródłem informacji do przygotowania lokalnej strategii rozwoju na lata 2023-2027. Został bowiem oparty na specjalnie w tym celu zebranych i zinterpretowanych informacjach za pomocą odpowiedniej metodologii.
- Raport jest efektem ewaluacji prowadzonej w LGD pomiędzy grudniem 2022 roku a marcem 2023 roku. Dane wykorzystane w raporcie pochodziły z różnych okresów. Uwzględniono dane zgromadzone w procesie monitoringu prowadzonego przez LGD, w tym dane pozyskane z Samorządu Województwa Mazowieckiego (podmiotu wdrażającego Podejście Leader w okresie programowania 2014-2020). W procesie ewaluacji dużym wsparciem merytorycznym byli pracownicy Biura LGD, członkowie Zarządu oraz zaangażowani w wywiady członkowie Rady, uczestnicy spotkań oraz Beneficjenci. Rzetelnie wypełniali ankiety lub udzielali odpowiedzi na pytania według przygotowanych scenariuszy. Umożliwiło to lepsze rozumienie zachodzących zjawisk, zidentyfikowanie czynników istotnych dla interesariuszy oraz odniesienie uzyskanych rezultatów do założeń (oczekiwań).
- Dane statystyczne dostarczyły obiektywnej informacji na temat zmian w obszarze badania. Dotyczyły między innymi zjawisk demograficznych, rynku pracy, lokalnej gospodarki oraz sytuacji społecznej. Zostały zaprezentowane w tabelach lub na wykresach. Analiza objęła również dane ilościowe o prowadzonych naborach, postępie rzeczowym, efektach realizacji Planu komunikacji, Planu szkoleń oraz danych finansowych. Badanie było całościowe i objęło te elementy, które stanowiły kluczowe zobowiązania wynikające z zawartych umów. Elementem obligatoryjnym badania ex post były również badania jakościowe, które objęły w szczególności wywiady z członkami LGD, pracownikami Biura LGD oraz przedstawicielami organów stowarzyszenia (Zarządu, Rady decyzyjnej, Komisji rewizyjnej) oraz przede wszystkim z odbiorcami pomocy. Uwzględniono również opinie tych podmiotów, które nie uzyskały wsparcia mimo złożenia dokumentacji aplikacyjnej. Wywiady były prowadzone w siedzibie LGD lub telefonicznie. Rozmowy prowadzone wg określonych scenariuszy dostosowywanych do wiedzy odbiorcy. Odegrały istotną rolę w procesie powstawania niniejszego raportu. Pozwoliły na zdobycie praktycznej wiedzy na temat przebiegu procesu wdrażania strategii, identyfikacji kluczowych problemów jakie pojawiły w tym procesie oraz skuteczności w ocenie podejmowanych działań zaradczych. Zebrane dane zostały w szczególności wykorzystane w procesie formułowania rekomendacji.

2. Streszczenie najważniejszych wyników badania

1. Badanie miało charakter całościowy w kontekście postawionych pytań ewaluacyjnych. Informacje pochodzące z wielu rozproszonych źródeł zebrano w całość, następnie dokonano ich analizy wykorzystując dostępne metody i techniki badawcze. Dzięki temu możliwe było zgromadzenie kompletnego i wiarygodnego materiału oraz wypracowanie rekomendacji na poziomie eksperckim.
2. Badanie oparto na koncepcji triangulacji metodologicznej, zapewniając zróżnicowanie źródeł danych, metod i perspektyw badawczych. Zapewniono również partycypacyjny charakter badania, dając możliwość udziału wszystkim zainteresowanym na każdym etapie. Zachowano kompleksowe podejście do analiz i ocen zgromadzonych materiałów. Było to możliwe dzięki partnerskiej współpracy w całym procesie badania w poszczególnymi organami oraz Biurem LGD. Ewaluator uzyskał szerokie wsparcie dla podejmowanych czynności, co zaowocowało pełnym obrazem oceny.
3. Kluczową kwestią była odpowiedź na pytanie, czy oceniana strategia trafnie diagnozowała potrzeby mieszkańców obszaru oraz jego potencjał rozwojowy. Na tej podstawie sformułowano wnioski na temat wpływu działalności LGD na rozwój lokalnej społeczności.
4. Zaplanowane do realizacji cele były finansowane jedynie z EFRROW w ramach PROW na lata 2014-2020, ponieważ LSR w badanym okresie była jednofunduszowa. Cele i przedsięwzięcia LSR wynikały z przeprowadzonej diagnozy i konsultacji społecznych z mieszkańcami. LSR koncentrowała się na wybranych zagadnieniach, kluczowych z punktu widzenia lokalnych uwarunkowań i możliwości ich realizacji. Cel ogólny 1 LOKALNA I SPOŁECZNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WYKORZYSTUJĄCA LOKALNE RYNKI POTENCJAŁY I ZASOBY został skierowany do osób fizycznych, bezrobotnych i mieszkańców chcących założyć własną firmę, lokalnych przedsiębiorców zamierzających rozwinąć działalność gospodarczą w oparciu o lokalne zasoby. W przypadku celu ogólnego 2. AKTYWIZACJA MIESZKAŃCÓW I WSPARCIE ROZWOJU OBSZARU LGD odbiorcami wsparcia były lokalne organizacje pozarządowe, parafie i związki wyznaniowe oraz pozostałe podmioty wpisujące się w definicję Beneficjenta. Do każdego z celów ogólnych przypisano 2 cele szczegółowe, a z celów szczegółowych wyodrębniono łącznie 10 przedsięwzięć. Na poszczególnych poziomach pomiar celów zapewniały odpowiednio powiązane z nimi wskaźniki, zdefiniowane zgodnie z obowiązującymi Wytycznymi. Występujące odchylenia w zakresie ich realizacji miały uzasadnienie w czynnikach zewnętrznych, także w decyzjach Beneficjentów oraz trudnościach związanych z ukonstytuowaniem się Zarządu LGD w 2020 roku, po odwołaniu poprzedniego. Na to wszystko nałożyły się dodatkowo niemożliwe do przewidzenia następstwa pandemii i lockdownów oraz wojny w Ukrainie. Mimo wszystkich trudności nadal jest szansa na osiągnięcie zamierzeń do końca okresu programowania, tj. do końca 2024 roku.
5. Negatywne oddziaływanie następstw pandemii Covid-19 zostało znacząco zniwelowane dzięki podjęciu przez Komisję Europejską decyzji o wydłużeniu o 2 lata okresu programowania 2014 – 2020. W następstwie tej decyzji Instytucja Zrządzająca wdrożyła pakiet zmian w obowiązujących przepisach, co umożliwiło przesunięcie wielu zobowiązań w czasie lub ich złagodzenie. Zwiększyło to prawdopodobieństwo osiągnięcia założeń rzeczowych i finansowych LSR.
6. Do końca 2022 nie osiągnięto zakładanego poziomu realizacji celów LSR (nie osiągnięto dla części przedsięwzięć zaplanowanych wartości wskaźników), nie wystąpiły negatywne następstwa zidentyfikowane w tym zakresie w LSR. W przypadku celu ogólnego nr 1 nie nastąpił wzrost skali ubóstwa na obszarze LSR, czy spadek przedsiębiorczości mieszkańców (liczba przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców). Podobnie w przypadku celu 2 nie zidentyfikowano spadku jakości życia mieszkańców w wyniku niewystarczającego wykorzystania walorów i zasobów obszaru LSR. Potwierdzają to wyniki ankiet oraz wnioski z przeprowadzonych wywiadów. Proces realizacji LSR nadal postępował. Niewielka część wniosków znajdowała się na etapie kontroli administracyjnej, a nawet zaplanowano na 2023 rok kolejne nabory wniosków o przyznanie pomocy. Ponadto, zgodnie z obowiązującymi przepisami Beneficjenci mogą realizować swoje przedsięwzięcia do 30 czerwca 2024 roku. Wpłynęło to pozytywnie na poziom realizacji LSR.

7. W trakcie wdrażania LSR mieliśmy do czynienia ze zmianami społecznymi i gospodarczymi, wywołanymi przede wszystkim przez czynniki zewnętrzne, niemożliwe do zidentyfikowania przed ich wystąpieniem. Wymusiły one konieczności aktualizacji LSR oraz wpłynęły na efektywność jej realizacji. Podejmowane w tym czasie działania zaradcze były unikalne, gdyż nigdy wcześniej nie mieliśmy do czynienia z następstwami pandemii czy wojny. Wszyscy uczyli się określonych zachowań bez możliwości korzystania z doświadczeń. Wypracowane w tym zakresie rozwiązania pozytywnie wpłynęły na proces wdrażania oraz uchroniły znaczną część Beneficjentów od negatywnych następstw pandemii.
8. Rzetelna ocena efektywności wdrażania LSR wymagała przyjrzenia się uzyskanym efektom przez pryzmat nałożonych na LGD zobowiązań, wprowadzonych w tym zakresie zmian oraz poprzez dokonanie oceny samego procesu wdrażania. W analizie uwzględniono materiały zgromadzone w czasie badania ex-post oraz powstałe w okresie wystąpienia tych zmian, w tym wnioski z warsztatów refleksyjnych. Co istotne, respondenci pozytywnie ocenili wszystkie dokonane zmiany, wskazując, iż bez ich wdrożenia znaczna część Beneficjentów znalazłby się w niezwykle trudnej sytuacji. Z jednej bowiem strony nie byłaby w stanie spełnić zobowiązań wynikających z zawartych umów, z drugiej – nie miałaby możliwości zwrotu uzyskanych środków finansowych i odstąpienia od realizacji zobowiązań. Dotyczyło to również zobowiązań wynikających z umowy ramowej, tj. umowy o warunkach i sposobie realizacji LSR zawartej pomiędzy LGD a ZWM. Działania zaradcze były skuteczne i zostały pozytywnie ocenione przez wszystkich interesariuszy.
9. Nabory wniosków o przyznanie pomocy były ogłaszane zgodnie z zatwierdzonym harmonogramem, który podlegał aktualizacjom. Zapotrzebowanie zgłaszane przez Beneficjentów było w przypadku niektórych zakresów wsparcia niższe niż dostępne limity. Dotyczyło to w szczególności naborów w zakresie podejmowania działalności gospodarczej. Ustalona kwota premii w wysokości 50 tys. zł nie zapewniała bowiem możliwości realizacji inwestycji wymagających wyższego zaangażowania kapitału. Wielu Beneficjentów zainteresowanych uzyskaniem wsparcia, nie posiadających dość wysokiego kapitału własnego, zrezygnowało z ubiegania się o premię. Przełożyło się to na tempo wdrażania oraz możliwość osiągnięcia zakładanych rezultatów.
10. Wydłużenie okresu programowania spowodowało, iż ostateczna weryfikacja zakładanych efektów rzeczowych i finansowych będzie możliwa po 2024 roku. Było to następstwem umożliwienia Beneficjentom zmiany terminów składania wniosków o płatność końcową na ponad 2 letni okres wynikający z obowiązujących przepisów, jeśli wystąpiły ku temu racjonalne przesłanki. Badanie nie zidentyfikowało zagrożenia dotyczącego braku możliwości osiągnięcia założeń na poziomach określonych w LSR do końca okresu programowania. Zobowiązanie LGD do przeprowadzenia ewaluacji ex-post do końca 2022 roku ograniczyło możliwość dokonania ostatecznej oceny w tym zakresie, na rzecz wskazania prawdopodobieństwa osiągnięcia założeń.
11. Ogłaszane nabory wniosków o przyznanie pomocy dotyczyły większości zakresów wsparcia określonych w PROW na lata 2014-2020. Wiązało się to z potrzebą poznania szeregu przepisów i wymogów formalno-prawnych. Chcąc sprostać oczekiwaniom Wnioskodawców w trakcie doradztwa, pracownicy Biura oraz członkowie Rady na bieżąco podnosili swoją wiedzę i umiejętności. Umożliwił to przyjęty PLAN SZKOLEŃ DLA CZŁONKÓW ORGANU DECYZYJNEGO I PRACOWNIKÓW BIURA LGD „RÓWNINY WOŁOMIŃSKIEJ. W badanym okresie został on zrealizowany w całości, zgodnie z zapotrzebowaniem. W przypadku pozostałych interesariuszy – właściwy przepływ informacji i wiedzy zapewnił Plan komunikacji dostosowywany do potrzeb i oczekiwań lokalnej społeczności, który był realizowany na podstawie rocznych harmonogramów. Zakres wykorzystanych narzędzi komunikacji był szeroki i adekwatny do zakładanych efektów. Skutecznym elementem motywującym, zapewniającym również dzielenie się know-how była nieformalna komunikacja wewnętrzna pomiędzy Biurem LGD, Zarządem, Radą oraz członkami LGD. Usprawniło to działalnie w wielu obszarach.
12. Problemem zidentyfikowanym w trakcie badania był ograniczony dostęp do interpretacji dotyczących zasad i kryteriów dostępu w ramach Podejścia Leader. W początkowym okresie wdrażania wszyscy zainteresowani mieli bieżący dostęp do zamieszczanych na stronie internetowej Agencji Płatniczej oraz Samorządu Województwa Pytań i odpowiedzi.

Zaprzestano jednak ich aktualizacji. Stanowiło to znaczne utrudnienie w możliwości uzyskania i przekazania Beneficjentom pomocy odpowiedzi na zagadnienia związane z wdrażaniem Podejścia Leader. LGD wykorzystywała przepływ informacji w ramach wojewódzkiej sieci LGD oraz krajowej. Wydłużało to jednak możliwość rozstrzygnięcia danego zagadnienia.

13. Interesariusze pozytywnie ocenili pracę Biura LGD, w odniesieniu w szczególności do wsparcia szkoleniowego oraz działań doradczych. Pozytywnie reagowano na podejmowane przez LGD działania aktywizujące również w innych obszarach. Było to efektem połączenia wiedzy, umiejętności i zaangażowania pracowników oraz członków Zarządu.
14. Aktywność LGD w kluczowych obszarach związanych z wdrażaniem Podejścia Leader zaowocowała wieloma pozytywnymi zjawiskami. Działania promocyjno-informacyjne wpływały na integrację poszczególnych sektorów oraz wzrost zaangażowania we wdrażanie LSR. Wykorzystywano w tym celu formalne kanały komunikacyjne oraz partnerstwo wewnętrzne. Było to dość istotne, gdyż obszar LSR doświadczył wielu negatywnych zjawisk. Potwierdzeniem są dane statystyczne pokazujące, iż również na Równinie Wołomińskiej występują problemy starzejącego się społeczeństwa, niskiej aktywności ludzi młodych, co będzie dużym wyzwaniem w nadchodzącej perspektywie finansowej UE. Powinny to być zagadnienia podlegające wnikliwym analizom. Należy dalej kontynuować ideę rozwoju lokalnego, w której punktem wyjścia jest rozwój oddolny wykorzystujący potencjał lokalnych społeczności i zasobów. Wysoki poziom kapitału społecznego osłabia konflikty, a mieszkańcy przedkładają interes społeczny nad indywidualny. Stąd potrzeba kontynuacji działań mających na celu budowanie potencjału lokalnych organizacji pozarządowych. Współdziałanie i partnerstwo było niezaprzeczalną wartością dodaną Podejścia Leader, gdyż pozwoliło na rozwiązanie wielu problemów, również tych w zakresie bieżącego funkcjonowania.
15. Nabory wniosków były ukierunkowane na zakresy wsparcia wynikające z diagnozy LSR i miały na celu oddziaływanie na wzmocnienie słabych stron obszaru oraz wzmocnienie możliwości wykorzystania istniejącego potencjału. Wsparcie było skierowane do wszystkich sektorów, tj. społecznego, gospodarczego i publicznego. Końcowymi odbiorcami pomocy byli przedstawiciele lokalnej społeczności, w tym mieszkańcy, przedsiębiorcy, stowarzyszenia oraz jednostki sektora finansów publicznych. Realizowane przez nich projekty wpisywały się w cele ogólne i szczegółowe LSR oraz realizowały wskaźniki produktu i rezultatu przypisane do naboru w zakresie danego przedsięwzięcia. Miały bezpośrednie oddziaływanie na budowanie potencjału obszaru, niwelowanie występujących negatywnych zjawisk demograficznych. Przeciwdziałały również następstwom pandemii Covid-19.
16. Analiza danych statystycznych zachodzących na obszarze objętym LSR potwierdziła, iż w części badanych obszarów nastąpiła poprawa (...), przy czym część czynników (...) nadal wymaga podejmowania działań. Można przyjąć, iż aktywność LGD oraz finansowane kierunki wsparcia miały wpływ na poprawę obszarów wskazanych w diagnozie LSR jako kluczowe dla zaspokajania potrzeb mieszkańców. Działalność LGD wywarła również wpływ na rozwój przedsiębiorczości i poprawę jakości życia. Potwierdza to liczba projektów związanych z tworzeniem miejsc pracy, czy rozwojem lokalnej infrastruktury. LSR oddziaływała na zmniejszenie skali wykluczenia społecznego na obszarach wiejskich. Nadal jednak pozostaje do załatwienia wiele kwestii związanych chociażby ze starzejącym się społeczeństwem, niską aktywnością ludzi młodych, wykluczeniem komunikacyjnym, cyfrowym oraz niechęcią do bezpośredniej integracji (jest to częściowo następstwo lockdownów).
17. Wybierane przez Radę projekty odpowiadały na potrzeby społeczności lokalnej w odniesieniu do wszystkich zaplanowanych zakresów wsparcia, tj. w ramach rozwoju przedsiębiorczości, rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, kulturalnej i rekreacyjnej oraz zachowania dziedzictwa lokalnego. Były również zgodne z LSR i wpisywały się w lokalne kryteria wyboru. W początkowym okresie wdrażania członkowie Rady dokładali starań mających na celu zapewnienie jednolitego i zgodnego z przyjętymi zasadami podejścia do oceny. Występujące trudności wynikały między innymi z braku praktyki w stosowaniu obowiązujących procedur. Wraz ze wzrostem liczby ocenianych wniosków, pracownicy Biura oraz członkowie Rady zdobyli praktyczne umiejętności niwelujące identyfikowane wcześniej problemy. Miało to pozytywny wpływ na udział w szkoleniach, warsztatach i wyjazdach studyjnych, pozwalających na zdobycie wiedzy i wymianę doświadczeń.

Dodatkowym czynnikiem wpływającym na wyeliminowanie trudności w procesie oceny było również zapewnienie jednolitych zasad w całym okresie wdrażania. Wprowadzane zmiany były następstwem uproszczeń lub miały na celu przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom będących w szczególności następstwem pandemii Covid-19.

18. Respondenci wskazywali na trudności w percepcji obowiązujących zasad. Skomplikowane formularze wniosków, przygotowane dla wielu rodzajów Beneficjentów i większości zakresów wsparcia, utrudniały ich wypełnienie i powodowały występowanie wielu uchybień formalnych. Zmieniające się instrukcje oraz podejście do interpretacji kryteriów dostępu zniechęcały potencjalnych Beneficjentów do aplikowania o środki. W trakcie wdrażania rozszerzono zakres wymaganych dokumentów potwierdzających spełnianie wymogów, jednak nie dokonano aktualizacji wykazu wymaganych załączników we wniosku o przyznanie pomocy. Wydłużyły się również terminy oceny. Dlatego wszystkie składane wnioski wymagały uzupełnień i poprawek. Nie było to jednak powodem rezygnacji. Wielu ankietowanych wskazywało na potrzebę uproszczenia systemu wdrażania oraz zmniejszenia biurokracji.

Spis treści

1. <i>Wstęp</i>	3
2. <i>Streszczenie najważniejszych wyników badania</i>	4
3. <i>Opis przedmiotu badania uwzględniający cele i zakres ewaluacji</i>	9
a. <i>Kontekst i zakres badania</i>	9
b. <i>Cele badania</i>	11
4. <i>Opis metodologii wraz z opisem sposobu realizacji badania</i>	13
a. <i>Wstęp</i>	13
b. <i>Partycypacyjny model badania</i>	13
c. <i>Wykorzystane metody badań ewaluacyjnych</i>	14
d. <i>Kryteria ewaluacyjne</i>	17
e. <i>Analiza ryzyk – podjęte sposoby ich neutralizacji</i>	18
5. <i>Opis wyników badania wraz z ich interpretacją</i>	20
a. <i>Obszar objęty Strategią Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność oraz jej podstawowe założenia</i>	20
b. <i>Rzeczowy i finansowy postęp w realizacji LSR</i>	39
c. <i>Projekty współpracy</i>	59
d. <i>Działalność biura LGD</i>	64
6. <i>Odpowiedź na wszystkie wskazane pytania badawcze</i>	86
a. <i>Ocena wpływu na główny cel LSR</i>	86
b. <i>Ocena wpływu na kapitał społeczny</i>	88
c. <i>Przedsiębiorczość</i>	89
d. <i>Turystyka i dziedzictwo kulturowe</i>	89
e. <i>Grupy defaworyzowane</i>	90
f. <i>Innowacyjność</i>	90
g. <i>Projekty współpracy</i>	91
h. <i>Ocena funkcjonowania LGD</i>	91
i. <i>Ocena procesu wdrażania</i>	93
j. <i>Wartość dodana podejścia LEADER</i>	95
7. <i>Podsumowanie zawierające wnioski i rekomendacje</i>	97
8. <i>Spis Tabel, Rysunków i Wykresów</i>	99
9. <i>Aneksy tworzone w toku realizacji badania</i>	101
10. <i>Wzory formularzy ankiet</i>	102

3. Opis przedmiotu badania uwzględniający cele i zakres ewaluacji

a. Kontekst i zakres badania

Jednym z działań, które jest realizowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (dalej: PROW na lata 2014-2020) jest Działanie 19. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER. Działanie jest wdrażane poprzez Instrument RLKS: Rozwój lokalny kierowany przez społeczność (z ang. Community-Led Local Development – CLLD), tj. kluczowy instrument realizacji podejścia terytorialnego w polityce rozwoju.

LEADER to jedno z najbardziej popularnych i rozpoznawalnych narzędzi rozwoju obszarów wiejskich. Jego zadaniem jest pomoc we włączeniu mieszkańców obszarów wiejskich w proces oddolnego podejmowania decyzji i działań mających na celu poprawę jakości ich życia. W metodzie Leader najważniejszym podmiotem procesu jest społeczność lokalna.

Źródłem finansowania ww. działania LEADER jest Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Podejście miało umożliwić nie tylko wykorzystanie lokalnych potencjałów rozwojowych, ale też przyczynić się do zwiększenia aktywności obywatelskiej i rozwoju kapitału społecznego. Z perspektywy EFRROW – RLKS, realizowane w ramach PROW na lata 2014-2020 działanie „LEADER”, nie jest innowacją, a raczej kontynuacją znanego z poprzedniej perspektywy podejścia.

RLKS zachował podstawowe założenia metody LEADER:

- oddolność (szeroki udział społeczności lokalnej w tworzeniu i realizacji strategii),
- terytorialność (lokalna strategia rozwoju przygotowana dla danego, spójnego obszaru),
- zintegrowanie (łączenie różnych dziedzin gospodarki, współpraca różnych grup interesu),
- partnerstwo (lokalna grupa działania (LGD) jako lokalne partnerstwo, w którym uczestniczą różne podmioty z sektora publicznego, społecznego i gospodarczego),
- innowacyjność (w skali lokalnej),
- decentralizacja zarządzania i finansowania,
- sieciowanie i współpraca (wymiana doświadczeń i rozpowszechnianie dobrych praktyk).

Operacyjną podstawą podejścia RLKS jest opracowanie przez lokalną społeczność strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (dalej: LSR) oraz realizacja wynikających z niej projektów łączących zasoby ludzkie, naturalne, kulturowe, historyczne oraz wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego. Dla potrzeb realizacji działania Leader w 2016 roku dokonano wyboru 322 LSR, w tym LSR zakładających współfinansowanie z EFRROW – 290, z czego LSR zakładających współfinansowanie wyłącznie z EFRROW – 249.

LSR wraz z jej źródłami finansowania była szczególną formą interwencji publicznej. Skuteczne wdrażanie interwencji było możliwe, jeśli pozyskiwane były informacje na temat jakości procesu wdrażania i trafności oraz aktualności przyjmowanych założeń (celów, priorytetów). Dlatego też niezbędnym elementem LSR był system monitoringu i ewaluacji. Z perspektywy pojedynczej LGD system ten powinien być dostosowany do specyfiki danego obszaru i danej LSR.

Zgodnie z przepisami art. 33 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.¹, LSR powinny zawierać m.in. opis rozwiązań w zakresie zarządzania i monitorowania LSR wykazujący potencjał lokalnej grupy działania do realizacji LSR oraz opis szczegółowych rozwiązań dotyczących ewaluacji. Lokalne Grupy Działania miały obowiązek zawrzeć w swoich LSR ogólną

---

¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE)

charakterystykę zasad i procedur dokonywania ewaluacji oraz monitorowania, wskazując główne elementy podlegające badaniom oraz podmioty dokonujące ewaluacji i monitorowania. Zalecenia te zostały również zawarte w Poradniku dla lokalnych grup działania w zakresie opracowania lokalnych strategii rozwoju na lata 2014-2020.

Opis przyjętych przez LGD rozwiązań był jednym z elementów oceny LSR na etapie procedury wyboru przez Samorzządy Województw Lokalnych Strategii Rozwoju do realizacji w ramach PROW na lata 2014-2020.

Ewaluacja i monitoring były (obok planowania, organizowania, motywowania i koordynowania) podstawowymi funkcjami zarządzania. Były to również podstawowe źródła informacji, dzięki którym osoby odpowiadające za interwencję, np. wdrażanie LSR, mogły dowiedzieć się, jakie były jej efekty. Monitoring i ewaluacja były niezwykle istotne w procesie wdrażania LSR, bowiem pozwalały się uczyć, lepiej rozumieć efekty działań i wprowadzać korekty, jeśli występowała taka konieczność.

Ewaluacja to rodzaj statycznej kontroli (oceny) realizacji i efektów (rezultatów) dokonywanej w określonych momentach. Jest procesem prowadzonym w celu ustalenia efektywności pomocy pochodzącej ze środków Unii Europejskiej (efektywności wdrażania LSR) oraz w celu oszacowania jej oddziaływania w odniesieniu do założeń LSR, zakresu tematyki czy też analizy wpływu na poszczególne problemy, na które jej realizacja miała oddziaływać.

Ewaluacja to w najbardziej ogólnym znaczeniu oszacowanie jakości, wartości i znaczenia. Bardziej rozbudowane definicje odnoszą się do charakterystycznych cech ewaluacji, wskazując m.in., że jest to systematyczne badanie prowadzone z użyciem zróżnicowanych metod, złożone ze zbierania danych, analizy, oceny oraz informowania o wynikach. Jej celem jest oszacowanie (w odniesieniu do jasno sformułowanych kryteriów) jakości i wartości procesu oraz efektów wdrażania interwencji publicznych. Ewaluacja to element obowiązkowy każdej wdrażanej strategii ze wsparciem środków UE.

Przeprowadzone badanie ewaluacyjne ex-post obejmowało w szczególności:

- ocenę, na ile udało się osiągnąć założone cele,
- ocenę skuteczności i efektywności interwencji oraz jej trafności i użyteczności,
- badanie długotrwałych efektów (oddziaływanie) LSR oraz ich trwałość.

Podjęto się zatem oceny wartości określonych działań i ich efektów w kontekście przyjętych kryteriów. Odniesiono się do całościowej oceny podjętych działań również w odniesieniu do założeń. Badania prowadzone w ramach niniejszej ewaluacji koncentrowały się nie tylko na ocenie ich skuteczności i efektywności, lecz również na oddziaływaniu i trwałości. Wyniki uzyskanej oceny powinny być przydatne w procesie podejmowania decyzji oraz służyć LGD w procesie uczenia, będąc źródłem informacji użytecznych przy planowaniu kolejnej LSR.

W prowadzonych w procesie ewaluacji badaniach zostały zachowane etyczne standardy:

- rzetelność, całościowość i dokładność prac,
- poszanowanie godności ludzkiej,
- niezależność i dbałość o bezpieczeństwo pozyskanych danych.

Zakres badania jest zgodny z wymogami wskazanymi w Wytycznych MRiRW nr 10/1/2022 Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Planowane cele, metody i narzędzia ewaluacyjne mieszczą się w ramach określonych przez Podręcznik Monitoringu i Ewaluacji Lokalnych Strategii Rozwoju. Są również wynikiem wiedzy i doświadczenia Wykonawcy w realizacji badań monitoringowych i ewaluacyjnych, obowiązujących standardów oraz dobrych praktyk.

Badanie objęło triangulację metod i źródeł danych.

b. Cele badania

Głównym celem badania ex-post (zgodnie z PODRĘCZNIKIEM MONITORINGU I EWALUACJI LOKALNYCH STRATEGII ROZWOJU, udostępnionym przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi) jest identyfikacja i ocena efektów realizacji LSR.

Jego osiągnięcie wymagało:

- odniesienia się do danych monitoringowych pokazujących stopień osiągnięcia celów LSR i wyjaśnienia ewentualnych odchyżeń od wartości zakładanych, a także oceny, na ile obserwowane wyniki można uznać za satysfakcjonujące;

- zweryfikowania, w jakim stopniu cele LSR odpowiadały na lokalne potrzeby i w jakim stopniu potrzeby te zostały zaspokojone;

- oszacowania wpływu realizacji LSR na rozwój lokalny i wyjaśnienia mechanizmów tego wpływu.

Istotną rolą ewaluacji jest również ocena efektów LSR, która pozwoli – poza obiektywnymi danymi – uwzględnić subiektywne opinie zróżnicowanej grupy przedstawicieli społeczności lokalnej, która była adresatem wsparcia i to z jej perspektywy efekty powinny być odczuwane.

Ewaluacja ex-post Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2014-2020 Lokalnej Grupy Działania „Równiny Wołomińskiej” miała charakter zewnętrzny.

Tabela nr 1 Obszary / pytania badawcze

Zakres oceny	Pytania badawcze
Ocena wpływu na główny cel LSR (jeśli inny niż obszary poniżej)	<ul style="list-style-type: none"> • Jaki jest stopień osiągnięcia celu głównego i przypisanych do niego wskaźników LSR?
Ocena wpływu na kapitał społeczny	<ul style="list-style-type: none"> • Jaki jest wpływ LSR na kapitał społeczny, w tym w szczególności na aktywność społeczną, zaangażowanie w sprawy lokalne? • W jaki sposób należałoby wspierać rozwój kapitału społecznego w przyszłości?
Przedsiębiorczość	<ul style="list-style-type: none"> • W jakim stopniu realizacja LSR przyczyniła się do rozwoju przedsiębiorczości? • Czy i w jaki sposób wspieranie przedsiębiorczości w ramach kolejnych edycji LSR jest wskazane?
Turystyka i dziedzictwo kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> • W jakim stopniu LSR przyczyniła się do budowania lokalnego potencjału w zakresie turystyki i dziedzictwa kulturowego? • W jakich kierunkach należy wspierać rozwój lokalny potencjału turystycznego?
Grupy defaworyzowane	<ul style="list-style-type: none"> • Czy w LSR właściwie zdefiniowano grupy defaworyzowane oraz czy realizowane w ramach LSR działania odpowiadały na potrzeby tych grup? • Jaki był wpływ LSR na poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego? • Jakie działania należy podejmować w skali lokalnej na rzecz ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego?
Innowacyjność	<ul style="list-style-type: none"> • W jakim stopniu projekty realizowane w ramach LSR były innowacyjne? • Jakie można wyróżnić typy innowacji powstałych w ramach LSR?
Projekty współpracy	<ul style="list-style-type: none"> • Jaka była skuteczność i efekty działania wdrażania projektów współpracy? • Jaką formę i zakres powinny przyjmować projekty współpracy w przyszłości?

Ocena funkcjonowania LGD	<ul style="list-style-type: none"> • Czy sposób działania partnerów w ramach LGD pozwalał na efektywną i skuteczną realizację LSR? • Jaka jest skuteczność i efektywność działań biura LGD (animacyjnych, informacyjno - promocyjnych, doradczych)? • Jakie zmiany należy wprowadzić w działaniach LGD by skuteczniej realizowała LSR?
Ocena procesu wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Czy realizacja finansowa i rzeczowa LSR odbywała się zgodnie z planem? • Czy procedury naboru, wyboru i realizacji projektów były wystarczająco przejrzyste i przyjazne dla Beneficjentów? • Czy kryteria pozwalały na wybór najlepszych projektów (spójnych z celami LSR)? • Czy przyjęty system wskaźników pozwalał na zebranie wystarczających informacji o procesie realizacji LSR i jej rezultatach?
Wartość dodana podejścia LEADER	<ul style="list-style-type: none"> • Czy działalność LGD wpływa na poprawę komunikacji pomiędzy różnymi aktorami, budowanie powiązań między nimi i sieciowanie? • Czy stworzony dzięki wsparciu w ramach LSR potencjał rozwojowy jest w dostateczny sposób wykorzystywany i promowany? • Czy projekty realizowane w ramach LSR są spójne ze zidentyfikowanym potencjałem rozwojowym obszaru objętego LSR i czy te projekty przyczyniają się do jego wzmocnienia? • Czy przeprowadzone w ramach LSR inwestycje są komplementarne względem siebie lub względem wiodącego projektu/tematu określonego w LSR?

Źródło: opracowanie własne

4. Opis metodologii wraz z opisem sposobu realizacji badania

a. Wstęp

Badanie miało charakter całościowy i wyczerpujący. Objęło zebranie informacji pochodzących z wielu rozproszonych źródeł, dokonanie ich analizy, a następnie wypracowanie rekomendacji na poziomie eksperckim. Dlatego konieczne było wykorzystanie dość szerokiego instrumentarium metod i technik badawczych, dzięki którym możliwe było zgromadzenie kompletnego i wiarygodnego materiału badawczego.

Realizacja badania oparła się na wykorzystaniu koncepcji triangulacji metodologicznej.

Triangulacja to różnicowanie źródeł danych, metod badawczych i perspektyw badawczych, dzięki którym możliwe jest zgromadzenie wszechstronnego materiału badawczego i poddanie go kompleksowej analizie i ocenie.

Triangulacja została zastosowana odnośnie do:

- **źródła danych:** analiza dotyczy zarówno dokumentów zastanych różnego typu, jak i danych pochodzących z wcześniejszych badań;
- **metod badawczych:** łączenie różnych metod badawczych w badaniu tych samych zagadnień, co pozwoliło na uchwycenie różnych aspektów badanego przedmiotu oraz wykorzystanie mocnych stron każdej metody przy wzajemnym eliminowaniu ich słabości;
- **perspektyw badawczych:** ewaluacja została przeprowadzona przez zewnętrznych doświadczonych badaczy, co pozwoliło uzyskać bogatszy i bardziej wiarygodny obraz badanych zagadnień.

Zastosowana w badaniach triangulacja pozwoliła na lepsze poznanie i zrozumienie procesów, uwzględniono bowiem różne punkty widzenia na daną kwestię, co pozwoliło również pogłębić wiedzę na temat zebranych danych, a także zwiększyło obiektywizm prowadzonej ewaluacji.

Wybór metod badawczych wynikał z przeznaczenia niniejszego badania ewaluacyjnego, które miało charakter oceniający, podsumowujący, a jego wyniki będą mogły być wykorzystane w programowaniu strategicznym w kolejnych latach.

Duże różnicowanie obszarów wsparcia, jak również skala ocenianej LSR wymusiły na ewaluatorach z jednej strony elastyczność metodologiczną, z drugiej zaś – otwartość na wiedzę specjalistyczną.

Wykorzystanie różnorodnych narzędzi badawczych spowodowało, że uzyskane dane w dużej mierze duplikowały zdobytą wiedzę, co wpłynęło na ich wiarygodność. Zastosowano efektywne i wzajemnie uzupełniające się metody jakościowe. Została również wykorzystana wiedza ekspercka, wykraczająca poza zakres samej LSR, co pozwoliło z uzyskanych informacji wybrać te, które były istotne przy ewaluacji LSR oraz stanowiły podstawę do wypracowania rekomendacji na przyszłą perspektywę.

b. Partycypacyjny model badania

Zastosowany został partycypacyjny model badania, którego ideą było jak najszersze zaangażowanie społeczności, zarówno na etapie przygotowania badania, realizacji, wnioskowania oraz rekomendacji.

W proces badawczy zostali włączeni wszyscy istotni interesariusze, których badanie bezpośrednio lub pośrednio dotyczyło. Współpraca zapewniła zbudowanie szerokiego wsparcia dla podejmowanych działań w trakcie badania ewaluacyjnego. Skonfrontowano poszczególne grupy zidentyfikowane w oparciu o zgłaszane oczekiwania, wymagania, dążenia lub zasoby z postrzeganiem procesu przez inne grupy.

Partycypacyjne podejście do badania zostało osiągnięte w szczególności poprzez:

- partnerskie relacje pomiędzy Wykonawcą a Zamawiającym na każdym etapie prac;
- bieżące informowanie o przebiegu badania i podejmowanie działań zaradczych w przypadku pojawienia się jakichkolwiek trudności (dotyczyło to np. konieczności przesunięcia terminu badania);

– zastosowano szereg metod i technik badawczych pozwalających wszystkim zainteresowanym na możliwość udziału w badaniu, przedstawienia opinii i udziału w dyskusji w zakresie wyniku badania oraz proponowanych rekomendacji (było to niezwykle istotne, gdyż równolegle na obszarze objętym badaniem prowadzone były różne badania absorbujące potencjalnych respondentów i zachęcające do udziału w kolejnym badaniu).

c. Wykorzystane metody badań ewaluacyjnych

W odniesieniu do zakresu przedmiotowego i podmiotowego badania niezbędne było zastosowanie całościowego podejścia do metod i technik badawczych. W przypadku każdego działania poddanego badaniu tj. dotyczącego poziomu realizacji strategii, skuteczności działania LGD czy bieżącego funkcjonowania Biura – zastosowano różne metody i techniki badawcze, adekwatnie do możliwości oraz oczekiwanych efektów.

W ramach badania ewaluacyjnego ex-post poddano analizie dwie kategorie danych:

1. **Dane zastane**, w tym dostępne dane statystyczne oraz dane gromadzone przez LGD w ramach monitoringu,
2. **Dane wywołane**, w tym dane zgromadzone za pomocą technik jakościowych i ilościowych.

Dane statystyczne dostarczyły obiektywnej informacji na temat zmian na obszarze objętym LSR. Dane te objęły w szczególności dane demograficzne, gospodarcze oraz społeczne. Dzięki Internetowi dostęp do danych jest obecnie łatwy a niewielkie trudności wynikają nie z ilości danych, ale możliwości ich segregacji. W obszar LSR wchodziło 12 gmin, z czego 7 przynależy administracyjnie do powiatu wołomińskiego a 5 do powiatu wyszkowskiego.

Źródłem był serwis internetowy GUS oraz Bank Danych Lokalnych, który jest obecnie największym w Polsce uporządkowanym zbiorem informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej, demograficznej, społecznej oraz stanie środowiska, opisującym województwa, powiaty oraz gminy jako podmioty systemu organizacji społecznej i administracyjnej państwa, a także regiony i podregiony stanowiące elementy nomenklatury jednostek terytorialnych.

Dane statystyczne zostały zaprezentowane w tabelach i na wykresach. Szczegółowy wykaz Tabel i Wykresów został umieszczony na końcu raportu.

LGD, zwłaszcza dla potrzeb realizacji corocznych warsztatów refleksyjnych, zgromadziła istotne dane na temat procesu wdrażania LSR, które zostały poddane łącznej analizie. Wśród tych danych kluczowe były w szczególności informacje o prowadzonych naborach, dane o postępie rzeczowo-finansowym stanu wdrażania LSR, wskaźniki realizacji Planu szkoleń dla członków Rady, Zarządu i pracowników Biura LGD w latach 2016-2022 oraz Planu komunikacji oraz dane dotyczące świadczonego przez LGD doradztwa. Dane te, po zestawieniu, zostały wykorzystane w niniejszym raporcie.

Analiza danych zastanych pozwoliła na ocenę skuteczności działań prowadzonych przez LGD oraz wskazała, w których obszarach działalność LGD pokrywała się ze zmianami na obszarze objętym LSR sugerowanymi przez wyniki analizy danych pochodzących z GUS.

Przedstawiciele wykonawcy przeprowadzili badania jakościowe obejmujące w szczególności wywiady, wywiady pogłębione oraz zogniskowane wywiady grupowe.

Dotyczyły one mieszkańców, Beneficjentów, przedstawicieli lokalnych samorządów oraz pracowników biur LGD, a także przedstawicieli organów – Zarządu i Rady. Wywiady były prowadzone w siedzibie LGD lub telefonicznie. Rozmowy te odegrały istotną rolę w procesie powstawania raportu. Zapewniły podstawowe informacje na temat przebiegu procesu wdrażania LSR, identyfikacji czynników oddziałujących na ten proces oraz podejmowanych działaniach zaradczych. Zebrane informacje zostały wykorzystane w celu opisu stanu faktycznego oraz formułowania rekomendacji.

W ramach ewaluacji zewnętrznej zbierano także dane ilościowe. Przygotowano również uniwersalny kwestionariusz ankiety dla mieszkańców obszaru objętego LSR, Beneficjentów wsparcia oraz innych podmiotów zaangażowanych we wdrażanie LSR.

Zastosowano technikę CAWI (computer-assisted web interview), co oznacza, że ankieta przeprowadzona została za pomocą platformy internetowej oraz ankietę drukowaną (kwestionariusz ankiety). Ankietowanie jest specyficzną, pisemną formą wywiadu, należąca do badań skategoryzowanych, które są ściśle określone przez zespół reguł i zasad właściwych dla określonego badania. Ankiety służą do zebrania dużej liczby informacji o zjawiskach występujących w społeczeństwie przy wykorzystaniu z reguły małych nakładów, sił i środków. Ankieta w formie drukowanej pozwala dotrzeć do grupy osób ze starszego pokolenia, która nie korzysta z nowoczesnych narzędzi internetowych ale jednocześnie jej wkład w końcową wartość badania jest bardzo istotny.

Za dystrybucję ankiety odpowiedzialni byli pracownicy LGD. Celem było zgromadzenie co najmniej 300 poprawnie wypełnionych ankiet. Dzięki dużemu zaangażowaniu udało się zgromadzić znacznie wyższą niż wymagana liczbę odpowiedzi.

Zestawienie danych wykorzystanych w procesie ewaluacji:

- **ILOŚCIOWE** – zgromadzono i przeanalizowano informacje liczbowe, pozwalające poznać zależności pomiędzy występującymi zmiennymi; podlegały one analizie statystycznej;
- **JAKOŚCIOWE** – dokonano identyfikacji, poznania i zrozumienia badanych zjawisk, co było niezbędne dla właściwej interpretacji informacji liczbowych;
- **ANALIZA DOKUMENTÓW** – dokonano badania faktów, informacje były zbierane w sposób formalny, co pozwoliło na wykorzystanie dokumentów zgromadzonych podczas planowania i realizacji projektu.

W ramach analizy przeprowadzono badanie on desk research, które zapewniło wykorzystanie informacji zawartych m.in. w:

- a. dokumentach programowych na lata 2014-2020, przepisach UE i krajowych,
- b. sprawozdaniach, raportach monitoringowych, ewaluacyjnych, które wcześniej zrealizowała LGD (poprawnie i systematycznie prowadzony monitoring zapewnił możliwość obserwowania nie tylko postępów w realizacji LSR, ale stanowił materiał pomocniczy do ewaluacji);
- c. dokumentacji projektowej, dokumentacji wytworzonej w trakcie wdrażania LSR lub pozyskanej w formie wytycznych, zaleceń, interpretacji, wystąpień pokontrolnych, zaleceń i rekomendacji, dobrych praktyk oraz najczęściej identyfikowanych nieprawidłowości,
- d. wynikach ankiet, które wcześniej przeprowadziła LGD,
- e. dostępnych danych statystycznych,
- f. danych monitoringowych pozyskanych przez LGD z Samorządu Województwa.

- **WYWIADY** – pozwoliły na uzyskanie opinii od osób zaangażowanych w realizację danego projektu oraz we wdrażanie LSR, jak również innych uczestników tego procesu, co zapewniło możliwość poruszenia szczegółowych problemów i poznania interpretacji uczestników (metoda wykonywana na próbie reprezentatywnej). Objęły w szczególności wywiady pogłębione z interesariuszami z obszaru objętego LSR, przedstawicielami LGD oraz Beneficjentami. Odzwierciedlenie wielkości i struktury próby, zawiera poniższa tabela.

Tabela nr 2 Wielkość i struktura próby badań ewaluacyjnych

Badanie	Próba (n)	Uwagi
Badania ilościowe		
Ankieta dla interesariuszy z obszaru objętego LSR	n≥300	Udostępniono ankietę na stronie internetowej oraz rozesłano ją do Beneficjentów, członków LGD, którzy reprezentowali poszczególne gminy wchodzące w skład obszaru objętego LSR. Zebrano opinie od 356 respondentów za pomocą ankiety CAWI oraz ankiety drukowanej.

		W ankiecie wzięli udział wszyscy interesariusze z obszaru objętego LSR, w tym reprezentujący poszczególne gminy, sektory oraz członków LGD i Beneficjentów.
Badania jakościowe		
Zogniskowany wywiad grupowy (FGI) przeprowadzony z pracownikami biura LGD	n=4	Przeprowadzono 1 wywiad grupowy z 4 pracownikami biura LGD.
Indywidualne wywiady pogłębione (IDI) z przedstawicielami organów LGD	n=5	Przeprowadzono 5 wywiadów indywidualnych z przedstawicielami organów LGD, tj. Zarządu (1 osoba), Rady, będących jednocześnie członkami LGD (3 osoby) oraz Komisji Rewizyjnej (1 osoba).
Indywidualne wywiady pogłębione (IDI) z Beneficjentami	n=10	Przeprowadzono 10 wywiadów indywidualnych z Beneficjentami pomocy (5 osób skorzystało z premii na podjęcie działalności gospodarczej, 3 osoby skorzystały z dotacji na rozwój działalności gospodarczej, 2 podmioty skorzystały z dotacji na rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej Infrastruktury).
Indywidualne wywiady pogłębione (IDI) z mieszkańcami obszaru objętego LSR	n=8	Przeprowadzono 8 wywiadów indywidualnych z mieszkańcami obszaru objętego LSR, którzy jednocześnie są członkami LGD. W grupie 8 osób, 2 podmioty ubiegały się o wsparcie w LGD, którego nie otrzymały.
Zogniskowany wywiad grupowy (FGI) przeprowadzony wśród członków LGD.	n≥7	Przeprowadzono 1 zogniskowany wywiad grupowy, w którym uczestniczyło 11 członków Stowarzyszenia reprezentujących wszystkie sektory oraz gminy.

Źródło: Opracowanie własne

Pytania w wywiadach miały charakter otwarty. O kolejności ich zadawania lub sposobie formułowania decydowała osoba prowadząca wywiad. Wszystkie wywiady zostały przeprowadzone przez eksperta, co zapewniło możliwość przekrojowego ujęcia ich wyników w badaniu.

Wywiady były przeprowadzone bezpośrednio lub telefonicznie (TDI). Zapewniono pełną poufność poprzez anonimizację danych. Ta technika badań jakościowych pozwala na prowadzenie rozmowy z respondentem opartej na przygotowanym wcześniej scenariuszu. Scenariusz zawierał wytyczne dotyczące tematów rozmowy. Wywiad miał swobodną strukturę, mniejsze znaczenie miała kolejność zadawanych pytań a większe uzyskanie określonych informacji, żeby zrozumieć istotę zagadnienia z punktu widzenia respondenta.

- ANKIETY

Badania przeprowadzone metodą kwestionariuszową z zastosowaniem ankiety możliwej do wypełnienia bezpośrednio lub poprzez stronę internetową. Obejmowały: ankiety satysfakcji Beneficjentów, pracy biura i świadczonych doradztwa oraz ankietę dla interesariuszy z obszaru objętego LSR.

Wyniki przygotowano po dokonaniu analizy statystycznej. W zakresie oceny przeprowadzono badanie i interpretację zebranego materiału w celu identyfikacji występujących prawidłowości, dynamiki i współzależności. Do analiz wykorzystano część danych zastanych, które w pełni odpowiadały wymogom ewaluacji, uzupełnione danymi pozyskanymi w trakcie badania.

- ANALIZA STRONY INTERNETOWEJ

Celem analizy była konstruktywna identyfikacja czynników, które mają wpływ na skuteczność strony internetowej uwzględniającej, w szczególności ewentualną poprawę jakości przekazu, wzrost skuteczności przekazu oraz dostosowanie przekazu do standardów określonych w ramach dobrych praktyk (przez obiorców treści strony internetowej).

W zakresie oceny uwzględniono zawartość merytoryczną strony, jej funkcjonalność i przejrzystość, strukturę i łatwość nawigacji, a także szatę graficzną.

d. Kryteria ewaluacyjne

Zakres przedmiotowy badania ewaluacyjnego ex-post warunkowały pytania ewaluacyjne, które zostały pogrupowane według następujących kryteriów ewaluacyjnych:

- skuteczności (effectiveness) (S) – ocena, czy działania/cele szczegółowe zaplanowane w LSR były skutecznie realizowane i w jakim stopniu przyczyniły się do osiągnięcia założonych celów i priorytetów LSR;
- efektywności (efficiency) (E) – ocena stosunku poniesionych nakładów do uzyskanych produktów i rezultatów; pozwalająca ocenić poziom skutków ekonomicznych LSR;
- trwałości efektów (sustainability) (TW) – ocena trwałości wypracowanych pozytywnych efektów LSR po zakończeniu okresu jej realizacji, w perspektywie średnio i długookresowej; czy możliwe jest utrzymanie się wpływu LSR w dłuższym okresie na procesy rozwoju na poziomie sektora, regionu;
- oddziaływania/wpływu (impact) (O) – ocena wpływu wypracowanych pozytywnych efektów LSR na inne podmioty niż objęte bezpośrednim wsparciem; na rzeczywiste rozwiązywanie problemów i wpływ na rozwój regionu.
- oddziaływania/wpływu (impact) (O) – rozumianej jako ocena wpływu wypracowanych pozytywnych efektów LSR na inne podmioty niż objęte bezpośrednim wsparciem; na rzeczywiste rozwiązywanie problemów i wpływ na rozwój regionu.

Tabela nr 3 Drzewo pytań ewaluacyjnych w ewaluacji ex-post

Kryterium ewaluacyjne	Pytanie ewaluacyjne
Skuteczność	<p>Czy cele interwencji zdefiniowane na etapie programowania są/zostały osiągnięte?</p> <p>Jak silny jest/był wpływ czynników zewnętrznych?</p> <p>Jakie były/są sukcesy interwencji?</p> <p>Jakie problemy napotyka interwencja?</p> <p>Czy wybrane instrumenty i rozwiązania okazały się odpowiednie do zidentyfikowanych problemów?</p> <p>Czy system zarządzania i wdrażania okazał się skuteczny?</p>
Efektywność	<p>Czy podobne efekty można/można było osiągnąć przy wykorzystaniu innych instrumentów?</p> <p>Czy podobne efekty można/można było osiągnąć przy wykorzystaniu niższych nakładów finansowych?</p>
Użyteczność	<p>Czy program spełnia/spełnił oczekiwania adresatów?</p> <p>Czy interwencja przyczynia się/przyczyniła się do rozwiązania, zminimalizowania adresowanych problemów (z punktu widzenia odbiorców pomocy)?</p> <p>Czy interwencja przyczynia się/przyczyniła się do wykorzystania szans rozwojowych?</p> <p>Czy efekty interwencji są korzystne dla różnych grup odbiorców?</p> <p>Czy pojawiły się pozytywne efekty uboczne?</p> <p>Jakie środki publiczne zmobilizowane zostały przez środki pomocowe?</p> <p>Czy pomoc publiczna zmobilizowała jakieś środki prywatne (efekt dźwigni)?</p>

	<p>Czy zrealizowana inicjatywa pobudziła kolejne inwestycje (efekty impulsu, mnożnikowe)?</p> <p>Czy inwestycja wkomponowała się i sprzęgła z innymi działaniami publicznymi –wzmacniając je? (efekt synergii)</p> <p>Czy pojawiły się negatywne efekty uboczne?</p>
--	--

Źródło: Opracowanie na podstawie K. Olejniczak, *Wprowadzenie do zagadnień ewaluacji*, [w:] K. Olejniczak, M. Kozak, B. Ledzion (red.), op. cit., 2008.

e. Analiza ryzyk – podjęte sposoby ich neutralizacji.

- Ryzyko związane z terminowym zakończeniem realizacji badania

Istotne było prawidłowe zaplanowanie poszczególnych etapów w harmonogramie z uwagi na ograniczony czas badania.

Został wybrany odpowiedni zespół badawczy złożony z ekspertów o wysokich kwalifikacjach i dużym doświadczeniu w realizacji badań ewaluacyjnych.

Wykorzystanie ogólnodostępnych narzędzi internetowych do badań ankietowych, nie wymagających logowania.

Zapewniono dyspozycyjność członków zespołu dla potrzeb wykonania wszystkich zadań niezbędnych dla właściwej realizacji badania, również w sytuacjach przesunięć w zaplanowanych terminach, niezależnych od zespołu badawczego.

Zapewniono w umowie z Zamawiającym możliwości zmiany terminu na uzasadnioną prośbę Wykonawcy.

- Ryzyko związane z niezyskaniem zakładanych wielkości prób badawczych

Zaprojektowanie ankiety zachęcającej do wzięcia udziału w badaniu – krótka aranżacja, wskazująca na wagę badania i jego praktyczny wymiar.

Informowano respondentów badań ilościowych i jakościowych o anonimowości udzielanych odpowiedzi, co zwiększyło skłonność do wzięcia udziału w badaniu.

Badania ilościowe IDI były realizowane przez osoby doświadczone w prowadzeniu badań ankietowych oraz posiadające umiejętność przekonania respondenta do wzięcia aktywnego udziału w badaniu.

Zapewniono pełną dyspozycyjność osób przeprowadzających wywiady i dostosowanie się do terminu rozmowy odpowiadającego respondentowi.

Zrezygnowano z nagrywania rozmów, co zwiększyło otwartość badanych.

- Uzyskanie informacji, których zakres i poziom szczegółowości nie będzie satysfakcjonował Zamawiającego

W trakcie badania zespół badawczy stosował podejście interaktywne, prezentując postępy prac i wstępne wnioski jeszcze w trakcie badania.

Został opracowany harmonogram prowadzonych badań w uzgodnieniu z Zamawiającym.

Przygotowano scenariusze i materiały do badania, w szczególności dla potrzeb realizacji prac terenowych, w uzgodnieniu z Zamawiającym.

Zapewniono respondentom pełną anonimowość.

Zapytania były formułowane w sposób zrozumiały i użyteczny (unikano powtórzeń, również dzięki wykorzystaniu do badania danych zastanych).

Pozostawanie w stałym kontakcie z Zamawiającym (kontakt telefoniczny i kontakt e-mail).

- Ryzyko odmowy wzięcia udziału w badaniu ilościowym

W obliczu znacznej liczby podmiotów przeprowadzających badania metodami ankietowymi oraz potencjalnej nieufności badanych co do podmiotu prowadzącego badanie i sposobu wykorzystania informacji, niezwykle istotnym było uwiarygodnienie celu prowadzenia badania oraz samego podmiotu ankietującego.

Ankieterzy przed rozpoczęciem wywiadu informowali respondenta o celu badania oraz pełnej anonimowości udzielanych odpowiedzi i zapewniali, iż wyniki będą gromadzone wyłącznie w formie zbiorczych zestawień statystycznych. Unikano zadawania pytań wrażliwych.

Zadbano o anonimowość i poufność respondentów zapewniło poczucie bezpieczeństwa ankietowanym, co pozytywnie wpłynęło na szczerść respondentów w kwestiach stanowiących przedmiot badania oraz zapewniło oczekiwane rezultaty.

Dostosowano również czas trwania ankiety do możliwości respondenta.

Nie było potrzeby autoryzacji osób przeprowadzających wywiady.

Tabela nr 4 Harmonogram realizacji badania ewaluacyjnego

Czynności	12.2022	01.2023	04.2023
Przygotowanie procesu badawczego i jego zaplanowanie (poprzedzało złożenie oferty w LGD, założenia zostały zawarte w ofercie)			
Pozyskanie danych zastanych, w tym dokumentacji wytworzonej przez podmioty zaangażowane we wdrażanie LSR oraz danych statystycznych			
Analiza sytuacji LGD, wdrożenie odpowiednich metod i narzędzi do zbierania danych niezbędnych dla przebiegu ewaluacji ex-post: - Przygotowanie formularzy ankiet, - Przygotowanie założeń do scenariuszy wywiadów indywidualnych i grupowych, - Analiza zebranych danych zastanych.			
Przeprowadzenie badań i analiz w zakresie opisanym w procedurze badawczej: - Przeprowadzenie ankietyzacji wśród interesariuszy, - Przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych z przedstawicielami organów LGD, - Przeprowadzenie zogniskowanego wywiadu grupowego wśród członków Stowarzyszenia oraz pracowników biura LGD, - Analiza wyników ankietyzacji i wywiadów - Analiza danych statystycznych i dostępnych opracowań dotyczących obszaru objętego LSR			
Opracowanie raportu końcowego z badań, z uwzględnieniem czasu na odniesienie się Zamawiającego do wypracowanych propozycji, w szczególności ustaleń i rekomendacji			

Źródło: Opracowanie własne

5. Opis wyników badania wraz z ich interpretacją

a. Obszar objęty Strategią Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność oraz jej podstawowe założenia

Lokalna Grupa Działania „Równiny Wołomińskiej” (dalej LGD) została wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego – Rejestru Stowarzyszeń 17 lutego 2009 r. pod numerem 323145. Siedzibą LGD jest miasto Tłuszcz w powiecie wołomińskim. Nadzór nad stowarzyszeniem zgodnie z przepisami ustawy z dnia 20 lutego 2015r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności (Dz. U. z 2022 poz. 943) sprawuje Marszałek Województwa Mazowieckiego. LGD stanowi partnerstwo trójsektorowe składające się z przedstawicieli sektora publicznego, gospodarczego, społecznego (w tym mieszkańców). Głównym celem działalności Stowarzyszenia jest działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu. Cel ten był realizowany poprzez wszystkie działania podejmowane przez LGD.

Proces budowania partnerstwa, który doprowadził do powołania LGD miał wiele etapów i był realizowany z bezpośrednim udziałem mieszkańców, stowarzyszeń i gmin wchodzących w skład stowarzyszenia. W pierwotnym składzie ujęto również gminę Sadowne, która w 2015 roku zrezygnowała z członkowską w LGD. Do wdrażania LSR mogło natomiast przystąpić Miasto Zielonka, gdyż definicja obszarów wiejskich dla Podejścia Leader w okresie programowania 2014-2020 włączała miasta powyżej 5 tys. mieszkańców i nie przekraczające 20 tys. Dlatego też w obszarze LSR nie znalazły się miasta Wołomin i Wyszków.

Obszar LSR był spójny przestrzennie i objął 1 418,09 km², 304 miejscowości i 277 sołectw, położonych w północno-wschodniej części województwa mazowieckiego, w tym gminy należące do powiatu wołomińskiego i wyszkowskiego. Obszar cechuje spójność geograficzna, przyrodnicza, historyczna i kulturowa. W okresie programowania 2014-2020 LGD tworzyło 12 sąsiadujących ze sobą gmin, w tym 7 należących do powiatu wołomińskiego (Zielonka (miasto), Wołomin (obszar wiejski), Poświętne, Klembów, Miasto i Gmina Tłuszcz, Jadów, Strachówka) oraz 5 należących do powiatu wyszkowskiego (Zabrodzie, Wyszków (obszar wiejski), Brańszczyk, Rząśnik, Długosiodło).

Według danych GUS na 31.12.2013 r. liczba ludności zamieszkującej obszar LSR wynosiła 118 335 osób, by 31.12.2020 r. wzrosnąć o 3 973 osoby, tj. do poziomu 122 308. W nowej perspektywie obszar LSR zmniejszy się o cztery gminy powiatu wyszkowskiego, tj. gminę Brańszczyk, gminę Długosiodło, gminę Rząśnik i gminę Wyszków (obszar wiejski). Proces został zapoczątkowany przez gminę Wyszków, która spowodowała brak spójności terytorialnej z pozostałymi gminami. W nowej perspektywie 2023-2027 obszar LSR wg stanu na 31.12.2020 roku wyniesie 86 580 mieszkańców.

Procesy demograficzne na obszarze objętym LSR są uwarunkowane dodatnim przyrostem naturalnym na większości obszaru oraz dodatnim saldem migracji, nie zatrzymuje to jednak procesu starzenia się społeczeństwa. Zmiany w liczbie i strukturze ludności są głównym wyznacznikiem rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Zatem utrzymanie mechanizmów wpływających na wzrost liczby ludności oraz przeciwdziałanie negatywnym skutkom starzenia się społeczeństwa powinny być jednym z priorytetów przy budowaniu nowej LSR.

Najliczniej zaludnionymi gminami wg stanu na koniec 2022 roku były gmin: Miasto i Gmina Tłuszcz (20 095) oraz Miasto Zielonka (18 204). Najmniej licznie zamieszkane gminy to Strachówka (2 662), Zabrodzie (6 102) oraz Poświętne (6 396). Na obszarze występuje znaczne zróżnicowanie wielkości gmin mierzone potencjałem ludności.

Średnia arytmetyczna gęstości zaludnienia na obszarze LSR w 2013 wynosiła 106,3 osób/km², by wzrosnąć w 2021 roku do 111,4 osób/km², podczas gdy gęstość zaludnienia w województwie mazowieckim wynosiła odpowiednio 150 osób/km² i 155 osób/km² i była wyższa od średniej krajowej wynoszącej odpowiednio 123 osób/km² i 121 osób/km². Świadczy to o średniej gęstości zaludnienia na obszarze LSR w odniesieniu do województwa i pozytywnej tendencji wzrostowej zaludnienia w stosunku do danych dla kraju.

Najwyższy wzrost gęstości zaludnienia w okresie referencyjnym 2013-2021 dotyczył powiatu wołomińskiego, a w szczególności gminy Wołomin (wzrost o 26 osób km²), gminy Klembów (16) i Miasta Zielonka (10). Można to przypisać następstwom pandemii Covid-19, gdyż skokowy przyrost dotyczył jedynie 2020 i w kolejnym 2021 roku tendencja się nie utrzymała.

Celem LGD była realizacja działań na rzecz społeczności lokalnej przy wykorzystaniu środków w ramach Podejścia Leader, ze szczególnym uwzględnieniem grup defaworyzowanych. Zostały one zdefiniowane przy udziale powiatowych urzędów pracy powiatów: wołomińskiego i wyszkowskiego.

Z przeprowadzonych analiz i konsultacji wynikało, iż najbardziej utrudniony dostęp do lokalnego rynku pracy na obszarze LSR ma młodzież do 30 roku życia oraz osoby w wieku powyżej 50 lat.

Obszar LGD znajduje się w zdecydowanej większości w mezoregionie Równina Wołomińska (stąd nazwa LGD). Istotnym uwarunkowaniem dla charakterystyki obszaru jest bliskość miasta stołecznego Warszawy od poszczególnych miejscowości: do Brańszczyka jest ok. 66 km, do Jadowa – 60,1 km, do Strachówki – ok. 58 km, do Klembowa – ok. 40 km, do Poświętnego – ok. 37 km, do Tłuszcza – ok. 47 km, do Zabrodzia – ok. 40 km, do Rząśnika – 75 km, do Wyszkowa – 55 km, do Długosiodła – 80 km, do miasta Wołomin – ok. 23 km (obszar wiejski gminy Wołomin rozciąga się za miastem w kierunku wschodnim dalej od Warszawy).

Atutem rozwoju obszaru jest tranzytowe położenie obszaru. Z jednej strony przy drogach wojewódzkich 634 i 636, a z drugiej przy trasie S8 wiodącej przez obszar powiatu wyszkowskiego i powiatu wołomińskiego w kierunku Warszawy lub Białegostoku. Transport zbiorowy zapewnia linia kolejowa nr 6 relacji Warszawa Wileńska – Małkinia – Białystok pokrywająca się na tym odcinku z linią E75 oraz z I Transeuropejskim Korytarzem Transportowym wchodzącym w skład sieci korytarzy TEN-T (Trans-European Transport Networks). Poza linią kolejową komunikację pomiędzy gminami zapewniają autobusy, przy czym problem włączania komunikacyjnego pomiędzy gminami na obszarze LSR stanowi jeden z kluczowych podnoszonych przez respondentów. Pogarszają się warunki dojazdu na skutek rosnącego natężenia ruchu samochodowego lub złego ich stanu technicznego.

Duży ale niewykorzystany potencjał stanowi turystyka przyrodnicza, a także zasoby kulturowe. Mimo wskazania turystyki jako jednego z kierunków rozwojowych wynikających z potencjału obszaru LSR, nie odnotowano w tej branży znaczących zmian. Może to powodować bliskość Zalewu Zegrzyńskiego oraz innych obszarów chronionych, bardziej rozpoznawalnych przez turystów. W niewystarczającym tempie rozwija się również oferta spędzania czasu wolnego i oferta edukacyjna oparta na gospodarstwach rolnych, których potencjał został zniwelowany przez atrakcyjniejszą ofertę pracy w pobliskich ośrodkach miejscach.

Rysunek nr 1 Mapa obszaru

Źródło: Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność na lata 2014-2022

LGD jest organizacją otwartą dla wszystkich podmiotów z obszaru LSR, którzy chcieliby aktywnie się włączyć w działania mające na celu zapewnienie zrównoważonego rozwoju lokalnego, chętnym do dialogu, zmotywowanym i świadomym wytyczonych celów. Działalność LGD jako stowarzyszenia jest oparta głównie na społecznej pracy i doświadczeniu członków LGD, Zarządu, Rady oraz zatrudnionych pracowników. Dotychczasowe doświadczenie, wypracowane metody współpracy oraz pozytywny wizerunek LGD stopniowo wpływają na skuteczniejsze rozwiązywanie problemów. Postępuje proces budowy lokalnego partnerstwa w celu skutecznej identyfikacji potencjału i potrzeb obszaru LSR oraz jak najpełniejszej realizacji planów i zamierzeń rozwojowych.

Przygotowanie a później aktualizacja LSR i dokumentów towarzyszących (w tym kryteriów i procedur) były poprzedzone szeregiem działań promocyjno-informacyjnych i aktywizujących, co umożliwiło mieszkańcom bezpośredni wpływ na ich kształt. W prace zaangażowano przedstawicieli wszystkich sektorów, tj. publicznego, społecznego oraz gospodarczego. Były one prowadzone metodą warsztatową, a działania promocyjno-informacyjne wykorzystywały różnorodne kanały i techniki komunikacji. Uwzględniono różnorodne metody partycypacji społecznej, w tym między innymi spotkania, wywiady grupowe, indywidualne pogłębione wywiady, e-konsultacje (w tym poprzez stronę internetową oraz media społecznościowe), konsultacje stacjonarne w biurze LGD, czy konsultacje telefoniczne. Zakres podejmowanych działań aktywizujących był w pewnym zakresie ograniczony dostępnością środków finansowych. Również inne czynniki miały wpływ na poziom realizacji LSR.

Znacznym ograniczeniem była konieczność zwrotu wypłaconego przez ARiMR wyprzedzającego finansowania w ramach poddziałania 19.4 *Koszty bieżące i aktywizacja* uzyskanego w początkowym okresie wdrażania LSR na bieżące funkcjonalnie LGD. Wystąpiła konieczność skredytowania kosztów bieżących i aktywizacji. Zmniejszeniem obciążeń kredytowych były wpłacone przez gminy członkowskie dodatkowe składki. Zaufanie uzyskane od Członków LGD potwierdziło istnienie wysokiej jakości partnerstwa. Znaczący wpływ na poziom realizacji LSR miała również pandemia Covid-19 oraz jej następstwa. Ich skutki zostały zmniejszone dzięki podjętym przez Instytucję Zarządzającą działaniami zaradczym na poziomie obowiązujących przepisów i wytycznych.

LGD w poddziałaniu 19.2 Wsparcie na wdrażanie strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność objętego PROW na lata 2014-2020 dokonała wyboru następujących zakresów wsparcia:

- rozwój przedsiębiorczości na obszarze wiejskim objętym LSR przez podejmowanie działalności gospodarczej, w tym podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w tym zakresie;
- rozwój przedsiębiorczości na obszarze wiejskim objętym LSR przez rozwijanie działalności gospodarczej, w tym podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w tym zakresie;
- zachowanie dziedzictwa lokalnego;
- rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej;

W przypadku rozwijania działalności gospodarczej oraz rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej – zainteresowanie składaniem wniosków o przyznanie pomocy przekraczało dostępne w ogłoszeniach o naborach budżety. Podobnie w przypadku zachowania dziedzictwa lokalnego. Mniejsze zainteresowanie towarzyszyło naborom na podejmowanie działalności gospodarczej. W związku z wymogiem zawartym w konkursie zobowiązującym do przeznaczenia co najmniej 50% środków LSR na tworzenie miejsc pracy, LGD przeznaczyła na rozwój przedsiębiorczości połowę dostępnych środków. Z uwagi jednak na niską jakość dokumentacji – część projektów nie podlegała wyborowi, gdyż nie uzyskała minimum punktowego w ramach oceny wg lokalnych kryteriów wyboru. Niewielka część wniosków nie spełniła wymogów oceny zgodności z LSR. Mimo potrzeby zapewnienia wysokiego tempa wdrażania LSR stosowano jednolite standardy oceny w odniesieniu do każdego z Wnioskodawców czy projektów. Biuro zapewniało bieżące wsparcie doradcze (punktowane w zakresie oceny według lokalnych kryteriów wyboru) oraz możliwość konsultacji w dogodnym dla Wnioskodawcy terminie i formie. Stanowiło to istotne wsparcie dla potencjalnych Beneficjentów i było pozytywnie odbierane.

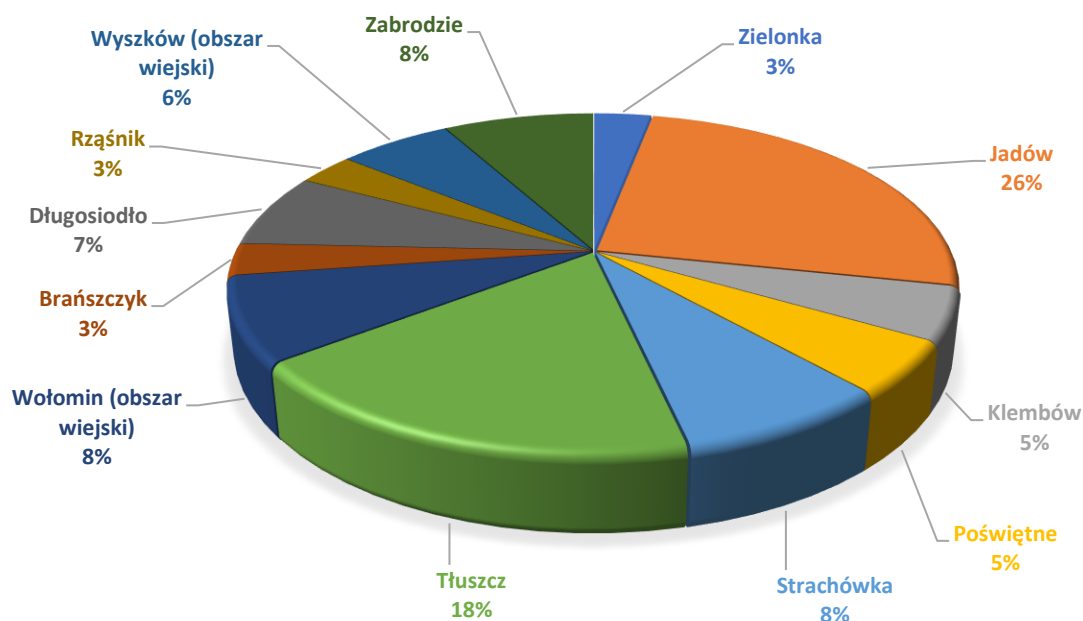

Umowa ramowa, tj. umowa o warunkach i sposobie realizacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność została zawarta 17.05.2016r. Następnie LGD rozpoczęła prace związane z przygotowaniem się do naborów wniosków, które rozpoczęto w I połowie 2017 roku.

Badana LSR obejmowała szereg danych statystycznych. Ostatnim rokiem diagnozy obszaru w poprzedniej strategii był rok 2013, dlatego przyjęto, iż tam gdzie możliwe, okresem referencyjnym dla diagnozy obecnej LSR będzie przedział 2013 – 2021, co pozwoliło na bardziej szczegółową analizę zachodzących zmian i ich wpływu na możliwość osiągnięcia zakładanych rezultatów.

Struktura LGD oddaje specyfikę obszaru objętego LSR i społeczności go zamieszkującej. W 2022 roku LGD liczyła 99 członków. Najwięcej członków reprezentowało gminę Jadów (25 Członków), Miasto i Gminę Tłuszcz (18). Najmniejsza reprezentacja dotyczy gmin Zielonka (miasto), Brańszczyk, Rząśnik (po 3 podmioty reprezentujące poszczególne sektory).

Wykres nr 1 Rozkład członków LGD na obszarze objętym LSR wg gmin

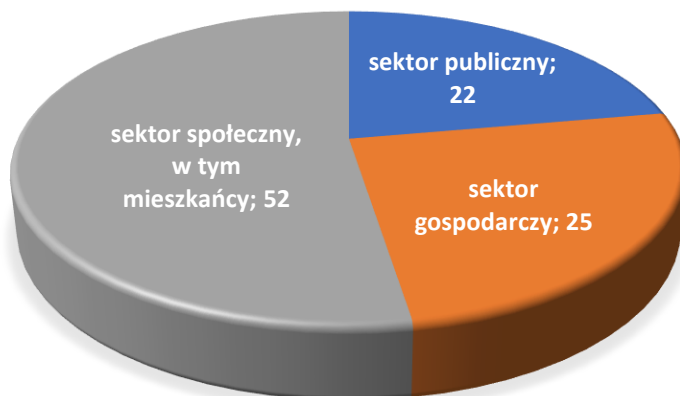

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych LGD

Członkowie LGD reprezentowali wszystkie sektory z obszaru objętego LSR. Najliczniejszą grupą byli przedstawiciele sektora społecznego, w tym mieszkańców. Brali oni aktywny udział w budowaniu potencjału LGD oraz wdrażaniu LSR, w szczególności poprzez opiniowanie, zatwierdzenie i aktualizację LSR oraz innych dokumentów związanych z prawidłowym funkcjonowaniem LGD.

Organami Stowarzyszenia są: Walne Zebranie Członków, Zarząd LGD, Komisja Rewizyjna oraz Rada LGD. Zarząd LGD, Komisja Rewizyjna oraz Rada LGD funkcjonowały w oparciu o wewnętrzny Regulamin. Prawidłowe funkcjonowanie zapewniało Biuro LGD zatrudniające 4 pracowników posiadających doświadczenie we wdrażaniu, koordynacji i ocenie projektów realizowanych na obszarach wiejskich. Pracownicy sukcesywnie podnosili swoje kwalifikacje, stopniowo nabywając wiedzę i doświadczenie we wdrażaniu PROW na lata 2014-2020. W okresie sprawozdawczym LGD była również aktywna w pozyskiwaniu środków finansowych z innych źródeł, które wpływały na możliwość realizacji innych aktywności dla lokalnej społeczności.

Wykres nr 2 Rozkład sektorów wśród członków LGD

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych LGD

Dokumenty wewnętrzne², które stanowią podstawę funkcjonowania LGD w okresie objętym badaniem podlegały aktualizacji, która była następstwem zmiany obowiązujących przepisów lub konieczności wdrożenia wytycznych. Pozwoliły one na skuteczną realizację zadań zgodnie z obowiązującymi zasadami.

W raporcie dokonano analizy wybranych danych statycznych, które miały istotne znaczenie dla oceny procesów zachodzących na obszarze objętym LSR. Okresem referencyjnym był okres od 01.01.2013 roku do 31.12.2022 roku. W obszarze danych statycznych nie było możliwe uwzględnienie danych wg stanu na 31.12.2022 rok we wszystkich obszarach. Zostało to odpowiednio oznaczone w Tabelach lub na Wykresach. Dobór danych wynikał z zakresu analizowanego dla potrzeb przygotowania LSR na lata 2014-2020. Badanie ewaluacyjne ex-post obejmowało w szczególności ocenę, na ile udało się osiągnąć założone cele oraz weryfikację poziomu skuteczności i efektywności podejmowanych w trakcie wdrażania działań. Ograniczono do niezbędnego minimum analizę danych statycznych, biorąc pod uwagę dane, które obrazowały procesy zachodzące na obszarze LSR oraz miały wpływ na poziom jej wdrażania.

Badanie długotrwałych efektów (oddziaływania) LSR będzie możliwe do realizacji po zakończeniu wdrażania LSR (po 2025 roku), kiedy wszystkie projekty będą miały zakończony okres trwałości.

W okresie programowania na lata 2014-2020 okres trwałości był uzależniony od formy wsparcia lub statusu Beneficjenta. W przypadku premii na podjęcie działalności gospodarczej pierwotnie okres trwałości wynosił 2 lata i był liczony od dnia dokonania przez Agencję płatniczą płatności drugiej transzy pomocy. Po zmianie przepisów wykonawczych będących następstwem wystąpienia pandemii COVID-19, okres trwałości nadal wynosił co najmniej 2 lata i był liczony w okresie od dnia zawarcia umowy do dnia, w którym upływają 2 lata od dnia wypłaty przez Agencję płatniczą drugiej transzy pomocy.

W przypadku pomocy udzielanej mikro i małym przedsiębiorcom, okres trwałości wynosił co najmniej 3 lata od dnia dokonania przez Agencję płatności końcowej w ramach projektu.

W przypadku działań infrastrukturalnych okres trwałości wynosił co najmniej 5 lat od dnia dokonania przez Agencję płatności końcowej w ramach projektu.

---

² - Statut stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Równiny Wołomińskiej”

- Statut Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Równiny Wołomińskiej”

- Regulamin Rady Lokalnej Grupy Działania "Równiny Wołomińskiej"

- Regulamin Pracy Zarządu Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Równiny Wołomińskiej”

- Regulamin Pracy biura Stowarzyszenia LOKALNA GRUPA DZIAŁANIA „RÓWNINY WOŁOMIŃSKIEJ”

- Regulamin świadczenia usług doradczych przez LGD „Równiny Wołomińskiej”

- Polityka Bezpieczeństwa oraz Instrukcja Bezpieczeństwa danych osobowych w LGD Równiny Wołomińskiej

Wobec powyższego w okresie badania nie była możliwa ocena oddziaływania projektów wybieranych w ramach naborów ogłaszanych przez LGD.

Ocena ex-post obejmowała podejmowane działania oraz uzyskane rezultaty wdrażania LSR w kontekście przyjętych kryteriów ewaluacyjnych. Wyniki uzyskanej oceny będą przydatne w procesie przygotowania LSR dla nowej perspektywy na lata 2023-2027. Będą również przydatne w procesie uczenia się.

Diagnoza obszaru

Wg stanu na dzień 31.12.2013 roku liczba ludności na obszarze objętym LSR w latach 2013-2021 wzrosła o 3%, jednak wystąpiło znaczne zróżnicowanie w poszczególnych gminach wchodzących w skład obszaru LSR.

Konsekwencje mogą doprowadzić do spowolnienia rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarze objętym LSR, które może wzmocnić negatywne następstwa pandemii Covid-19 oraz wojny w Ukrainie.

W całym okresie sprawozdawczym – co do zasady – spadała liczba ludności ogółem w gminie Jadów (łącznie spadek o 567 osób), gminie Długosiodło (-433), gminie Strachówka (-204), gminie Brańszczyk (177) oraz gminie Rząśnik (-114). Na drugim biegunie znalazły się gmina Klembów (+1380), gmina Wyszków (+1203), gmina Wołomin (+1167), Miasto Zielonka (+781), Miasto i Gmina Tłuszcz (+536), gmina Poświętne (+315) oraz gmina Zabrodzie (+281). Biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców w danej gminie – najwyższy wzrost dotyczy gminy Klembów (o 13%), gminy Wyszków (9%), gminy Wołomin (8%). Największy natomiast spadek dotyczy gminy Strachówka i Jadów (spadek o 8% w każdej) oraz gminy Długosiodło (o 6%).

Na wynik wpłynęły przede wszystkim następstwa pandemii Covid-19, gdyż w 2020 roku widać skokowe zmiany w liczbie ludności.

Istotnym zagadnieniem w nowej perspektywie finansowej powinna być kwestia wyludniania się części obszaru LSR.

Tabela nr 5 Liczba ludności na obszarze objętym LSR

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zielonka (miasto)	17 398	17 459	17 488	17 499	17 539	17 589	17 560	18 204	18 179
Jadów	7 708	7 666	7 612	7 598	7 571	7 557	7 462	7 216	7 141
Klembów	9 493	9 562	9 628	9 723	9 837	9 891	9 968	10 696	10 873
Poświętne	6 081	6 137	6 154	6 185	6 195	6 223	6 249	6 384	6 396
Strachówka	2 837	2 800	2 779	2 758	2 751	2 742	2 720	2 662	2 633
Tłuszcz (miasto i gmina)	19 551	19 667	19 782	19 861	19 990	20 026	20 109	20 095	20 087
Wołomin (obszar wiejski)	14 166	14 280	14 391	14 520	14 661	14 771	14 828	15 221	15 333
Brańszczyk	8 428	8 397	8 380	8 341	8 307	8 285	8 252	8 274	8 251
Długosiodło	7 922	7 893	7 887	7 876	7 853	7 817	7 779	7 568	7 489
Wyszków (obszar wiejski)	6 965	6 997	7 012	7 011	7 003	7 018	7 004	6 858	6 851
Rząśnik	11 939	11 999	12 134	12 258	12 430	12 518	12 640	13 028	13 142
Zabrodzie	5 847	5 870	5 873	5 854	5 869	5 933	5 943	6 102	6 128
RAZEM	118 335	118 727	119 120	119 484	120 006	120 370	120 514	122 308	122 503

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Obraz demograficzny danego obszaru tworzy nie tylko liczba narodzin oraz zgonów, ale także przemieszczanie się ludności. Saldo migracji to różnica między napływem (imigracją), a odpływem (emigracją) z danego obszaru w określonym czasie.

W okresie referencyjnym saldo migracji dla obszaru LSR było dodatnie. Ujemne wartości dotyczące gminy Długosiodło (-133), gminy Jadów (-97) gminy Rząśnik (-49), gminy Brańszczyk (-43) oraz gminy Strachówka (10) zostały zrównoważone przez przyrosty w gminie Wyszaków (887), gminie Klembów (789), gminie Wołomin (887), Mieście Zielonka (341), gminie Zabrodzie (209), Mieście i gminie Tłuszcz (207) oraz gminie Poświętne (104). W każdym roku wdrażania LSR średnie saldo migracji miało wartość dodatnią.

Tabela nr 6 Migracje na pobyt stały w ruchu wewnętrznym i zagranicznym na obszarze objętym LSR

	2013	2014	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zielonka (miasto)	8	84	29	50	93	5	6	66
Jadów	-2	-35	-11	-2	4	-37	5	-19
Klembów	62	80	103	83	36	87	136	202
Poświętne	24	13	14	17	12	1	-7	30
Strachówka	-8	-2	-12	3	-8	-3	12	8
Tłuszcz (miasto i gmina)	51	56	28	59	-9	12	-11	21
Wołomin (obszar wiejski)	118	63	50	89	31	31	32	95
Brańszczyk	6	0	-26	15	0	-2	-27	-9
Długosiodło	-7	-17	-9	-12	-29	-43	9	-25
Wyszaków (obszar wiejski)	-5	-3	-6	6	0	-17	-25	1
Rząśnik	106	77	87	141	79	119	144	134
Zabrodzie	20	24	4	6	55	-3	60	43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Zmieniała się struktura ludności w poszczególnych grupach ekonomicznych. W 2021 roku na obszarze objętym LSR zanotowano wzrost udziału liczby osób w wieku przedprodukcyjnym oraz poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności w odniesieniu do 2013 roku. Wyższy wzrost dotyczył osób w wieku poprodukcyjnym.

Wyliczona dla obszaru średnia arytmetyczna udziału ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem obrazowała spadek liczby osób w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności w stosunku do 2013 roku. Tempo spadku było podobne do danych dla kraju i województwa mazowieckiego. Dobrym prognozykiem jest wzrost na obszarze LSR w 2021 roku liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym na obszarze LSR (21,6) jest znacznie wyższy niż dane dla kraju (18,4) oraz województwa mazowieckiego (19,4).

Niepokoici znaczący wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym w % ludności ogółem, przy czym tempo wzrostu jest znacznie niższe niż w kraju i bardzo zbliżone do danych dla województwa.

Tabela nr 7 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem

Nazwa	w wieku przedprodukcyjnym			w wieku produkcyjnym			w wieku poprodukcyjnym		
	2013	2017	2021	2013	2017	2021	2013	2017	2021
POLSKA	18,2	18,0	18,4	63,4	61,2	59,1	18,4	20,8	22,5
mazowieckie	18,5	18,9	19,4	62,4	60,1	59,0	19,0	21,0	21,6
Zielonka (miasto)	19,1	19,1	19,7	60,5	59,3	57,6	20,4	21,6	22,6
Jadów	19,4	19,1	20,1	62,8	61,5	57,8	17,8	19,4	22,2
Klembów	22,3	22,4	23,8	62,6	61,3	59,7	15,1	16,3	16,5
Poświętne	21,8	22,2	23,0	64,4	62,9	60,3	13,8	14,9	16,7
Strachówka	19,2	18,5	20,4	61,0	61,6	57,8	19,8	19,9	21,8
Tłuszcz (miasto i gmina)	21,4	21,1	21,7	64,3	62,2	60,0	14,3	16,6	18,3
Wołomin (obszar wiejski)	22,2	21,7	22,3	64,6	62,7	60,8	13,1	15,5	16,9
Brańszczyk	19,0	18,6	20,3	61,9	61,5	57,7	19,1	19,9	22,0
Długosiodło	21,6	20,2	20,6	61,1	61,8	59,4	17,3	18,0	20,0
Wyszków (obszar wiejski)	22,7	21,5	21,8	61,9	61,5	60,0	15,4	16,9	18,2
Rząśnik	22,1	22,0	23,4	63,2	63,1	60,7	14,7	14,9	15,9
Zabrodzie	22,2	21,7	22,6	62,5	61,4	58,3	15,3	17,0	19,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W Polsce 2022 roku na każde 10 tys. ludności ubyło ok. 37 osób, natomiast w 2021 r. na 10 tys. ludności ubyło 47 osób, tj. dużo więcej niż w poprzednich latach, głównie w następstwie zwiększonej liczby zgonów spowodowanej pandemią COVID-19. Spadek liczby ludności utrzymuje się od 2012 r. Jedynie w 2017 r. odnotowano nieznaczny jej wzrost (o niespełna 1 tys.). Na zmiany liczby ludności w ostatnich latach wpływał przede wszystkim przyrost naturalny, który od 2013 r. pozostaje ujemny (m.in. w wyniku spadku liczby urodzeń, a wzrostu liczby zgonów). Współczynnik przyrostu naturalnego (na 1000 ludności) wyniósł w 2021 roku -4,9.

Niska liczba urodzeń nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń. Współczynnik dzietności obniżył się z 1,39 w 2020 r. do 1,33 w 2021 r.. Optymalna wielkość tego współczynnika, która jest korzystna dla stabilnego rozwoju demograficznego, to 2,10–2,15. Oznacza to, iż w danym roku na 100 kobiet w wieku 15–49 lat przypada średnio co najmniej 210–215 urodzonych dzieci.

W okresie referencyjnym 2013 – 2019 mieliśmy do czynienia z dodatnim przyrostem naturalnym na obszarze objętym LSR. W latach 2020 – 2021 odnotowujemy znaczący spadek przyrostu naturalnego – odpowiednio – 3,71 w 2019 roku, - 22,95 w 2020 roku oraz – 52,10 w 2021 roku. W okresie referencyjnym dodatni przyrost dotyczył gminy Poświętne, Miast i Gminy Tłuszcz, gminy Wołomin, gminy Wyszków, gminy Rząśnik i gminy Zabrodzie. Klembów. W pozostałych gminach odnotowano ujemny przyrost naturalny na 1000 ludności.

Dane statystyczne w tym zakresie na obszarze LSR są zbliżone do danych w kraju.

Tabela nr 8 Przyrost naturalny w gminach wchodzących w skład obszaru objętego LSR na 100 ludności

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
POLSKA	-0,46	-0,03	-0,67	-0,15	-0,02	-0,68	-0,91	-3,20	-4,95
mazowieckie	0,21	0,68	0,45	0,88	0,86	0,33	0,35	-1,96	-3,54
Zielonka (miasto)	1,04	-1,43	-0,80	0,17	-2,28	-1,14	-1,54	-3,67	-4,95
Jadów	-1,94	-2,35	-0,92	-1,84	-2,64	-4,23	-4,91	-5,80	-7,24
Klembów	0,64	-0,11	1,36	0,52	2,05	3,65	-0,20	2,35	-2,51
Poświętne	1,98	5,72	2,44	1,78	0,97	2,58	3,22	1,41	-3,44
Strachówka	-5,29	-5,33	-3,93	-3,62	-4,35	-3,28	-5,86	1,13	-13,25
Tuszczy (miasto i gmina)	3,24	2,81	3,91	2,12	2,97	1,95	3,89	0,70	-1,49
Wołomin (obszar wiejski)	3,47	2,39	2,30	5,32	4,46	5,10	2,84	0,99	0,00
Brańszczyk	-4,28	-4,29	-4,28	-0,36	-5,29	-5,33	-3,39	-10,16	-10,21
Długosiodło	-1,89	0,88	-2,16	-0,25	-3,69	0,26	-1,15	-2,38	-6,76
Wyszków (obszar wiejski)	4,77	4,86	2,86	0,71	-0,14	1,85	2,71	-2,04	-0,29
Rząśnik	4,56	1,67	2,91	4,51	3,57	2,72	0,00	-4,00	0,00
Zabrodzie	0,34	2,39	2,04	1,20	4,42	2,54	0,68	-1,48	-1,96

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W latach 2013 – 2022 wskaźnik G wzrastał we wszystkich gminach na obszarze objętym LSR, co można uznać za pozytywne zjawisko. Występowały pojedyncze spadki wskaźnika G i dotyczyły Miasta Zielonka (2015 r. i 2022 r.) gminy Wołomin (2016 r. i 2022 r.) oraz gminy Zabrodzie (2022 r.)

Tabela nr 9 Wskaźnik G podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy przyjęty do obliczania subwencji wyrównawczej na kolejny rok

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Zielonka (miasto)	1 881,86	1 957,89	1 920,56	2 028,66	2 129,53	2 300,69	2 555,27	2 695,96	2 902,59	2 736,07
Jadów	838,86	962,81	1 071,21	1 141,25	1 380,65	1 489,06	1 705,02	1 838,34	1 992,36	2 197,92
Klembów	642,24	698,90	803,27	854,51	906,87	956,56	1 060,26	1 206,95	1 364,14	1 358,60
Poświętne	998,48	1 067,38	1 180,52	1 270,19	1 383,24	1 514,36	1 671,12	1 779,84	1 995,24	2 061,26
Strachówka	461,24	498,36	531,49	580,47	632,50	716,66	752,72	933,87	1 017,95	1 066,73
Tłuszcz (miasto i gmina)	1 646,73	1 682,21	1 700,75	1 886,36	1 982,12	2 250,35	2 439,97	2 724,93	2 956,31	2 979,33
Wołomin (obszar wiejski)	562,71	618,51	728,39	708,74	732,73	805,96	1 122,87	1 298,67	1 407,66	1 384,02
Brańszczyk	766,94	846,70	857,73	942,86	972,82	1 044,71	1 167,91	1 304,51	1 380,74	1 404,65
Długosiodło	1 257,89	1 335,86	1 384,14	1 443,41	1 467,36	1 552,76	1 654,18	1 822,16	1 982,13	1 942,22
Wyszaków (obszar wiejski)	739,68	781,97	864,40	1 150,91	1 096,73	1 175,63	1 233,76	1 359,63	1 470,45	1 479,49
Rząśnik	485,43	524,51	560,90	602,83	635,26	716,96	748,27	822,59	937,09	957,53
Zabrodzie	624,75	751,02	828,75	838,06	905,01	983,46	967,77	1 116,42	1 281,90	1 264,78

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych do obliczania subwencji wyrównawczej na kolejny rok.

Z danych statystycznych wynika, że w latach 2013-2021 we wszystkich gminach wydatki rosły, z małymi odchyleniami nie mającymi wpływu na trend. Podobnie dotyczyło to przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej. W początkowym okresie wdrażania tendencja była związana z budowaniem potencjału na obszarach wiejskich, w ostatnich latach nie ma możliwości obiektywnej jej oceny, z uwagi na inflację.

Ważnym wskaźnikiem demograficznym charakteryzującym badany obszar objęty LSR była również gęstość zaludnienia, wyrażona w liczbie osób przypadających na 1 km². Średnia arytmetyczna gęstości zaludnienia w 2021 roku dla obszaru objętego LSR wynosiła 111 osób / km² i była znacznie niższa niż wartość dla województwa mazowieckiego – 155 osób / km² oraz dla kraju 121 osób / km². Gminą o najwyższej gęstości zaludnienia była gmina Wołomin (343 osoby / km²) oraz Miasto Zielonka (229 osoby / km²). Najniższa gęstość zaludnienia dotyczyła gminy Strachówka (25 osób / km²), gminy Rząśnik (41 osób / km²) oraz gminy Długosiodło (45 osób / km²). Wyższa gęstość zaludnienia sprzyjała rozwojowi przedsiębiorczości m.in. w zakresie usług, niższa gęstość zaludnienia mogła być powodem wykluczenia. Na obszarze LSR widoczne jest bardzo duże zróżnicowanie w gęstości zaludnienia, charakterystyczne dla obszarów położonych wokół większych miejscowości, tj. miasta Wołomin. Miasto wyłączone zostały wyłączone z obszaru LSR z uwagi na liczbę ludności, gdzie gęstość zaludnienia wynosi 2 112 osób / km² i jest najbardziej zbliżona do gęstości zaludnienia w mieście stołecznym Warszawa wynoszącej 3 467 osób / km².

W Polsce w 2021 roku najwyższa gęstość zaludnienia dotyczyła województwa śląskiego (355 osób / km²), małopolskiego (226). Najniższy wskaźnik dotyczył województw: podlaskiego (57), warmińsko-mazurskiego (57), zachodniopomorskiego (72) oraz lubuskiego (81). Obszar LSR jest podobnie zróżnicowany w tym zakresie jak obszar kraju.

W 2020 roku, w roku wybuchu pandemii Covid-19, odnotowano skokowy wzrost gęstości zaludnienia w mieście Zielonka, gminie Klembów oraz gminie Wołomin (średnio o 9 osób). W całym okresie badania (2013-2021) również tych gmin dotyczył najwyższy wzrost gęstości zaludnienia – Wołomin (wzrost o 26 osób / km²), gmina Klembów (16) Miasto Zielonka (10).

Wzrosty odnotowano również w gminie Wyszaków (8), w Mieście i Gminie Tłuszcz (5), gminie Poświętne (4) i gminie Zabrodzie (3). Tendencja jest charakterystyczna dla Mazowsza. W pozostałych gminach odnotowano spadek gęstości zaludnienia (średnio o 2 osoby / km²). Było to charakterystyczne dla obszaru Polski (-2).

Tabela nr 10 Gęstość zaludnienia na km²

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
POLSKA	123	123	123	123	123	123	123	122	121
mazowieckie	150	150	150	151	151	152	153	155	155
Zielonka (miasto)	219	220	220	220	221	221	221	229	229
Jadów	66	66	65	65	65	65	64	62	61
Klembów	111	112	112	113	115	115	116	125	127
Poświętne	58	59	59	59	60	60	60	61	62
Strachówka	26	26	26	26	26	25	25	25	24
Tłuszcz (miasto i gmina)	190	191	192	193	194	194	195	195	195
Wołomin (obszar wiejski)	319	321	324	327	330	333	334	343	345
Brańszczyk	51	50	50	50	50	50	50	50	50
Długosiodło	47	47	47	47	47	47	46	45	45
Wyszaków (obszar wiejski)	42	42	42	42	42	42	42	41	41
Rząśnik	83	83	84	85	86	87	88	90	91
Zabrodzie	64	64	64	64	64	64	65	66	67

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Rynek pracy

W okresie programowania 2007-2013 jednym z celów głównych LSR była Poprawa jakości życia, w tym warunków zatrudnienia. W kolejnej perspektywie prawie 50% środków zostało przeznaczone na tworzenie i utrzymanie miejsc pracy w ramach celu I. Lokalna i społeczna przedsiębiorczość wykorzystująca lokalne rynki potencjały i zasoby. Cele były z kierunkami wsparcia wskazanymi w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Mazowieckiego 2013 oraz Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2020 roku.

W badanym okresie zmieniała się liczba pracujących mieszkańców ogółem w poszczególnych gminach członkowskich i trudno wskazać tendencję z uwagi na wystąpienie czynników zewnętrznych, takich jak pandemia COVID-19, inflacja oraz spowolnienie gospodarcze. Dodatkowym czynnikiem, którego wpływ będzie możliwy do oceny w późniejszych latach jest trwająca od wiosny 2022 roku wojna w Ukrainie. W kontekście zdefiniowanych w LSR grup defaworyzowanych istotne było również sprawdzenie struktury bezrobocia. Tym bardziej, iż grupę osób defaworyzowanych określono ze względu na wiek (osoby do 30 i powyżej 50 roku życia).

Przygotowując się do perspektywy 2014-2020 mieliśmy do czynienia z negatywnymi czynnikami recesji, które oddziaływały na wskaźniki bezrobocia. W trakcie wdrażania LSR, w czasie boomu gospodarczego, tendencje uległy zmianie i nie odwróciły się nawet po okresie pandemii. Trudno wnioskować jak będą wyglądać wskaźniki po 2022 roku, ale – jak pokazują analizy ekonomistów - nie należy spodziewać się gwałtownego wzrostu bezrobocia na obszarze LSR.

W 2019 roku nastąpiło spowolnienie gospodarcze, przy jednoczesnym dalszym spadku bezrobocia, któremu towarzyszył wzrost wynagrodzeń. W 2020 roku i kolejnych latach doświadczyliśmy negatywnych skutków związanych z pandemią. W Polsce zatrzymanie gospodarki nastąpiło od marca 2020 roku. Taka sytuacja nie wystąpiła w żadnym z kryzysów od czasów transformacji ustrojowej. To spowodowało, iż w gospodarce pojawił się dodatkowy czynnik – wirus niepewności.

Zmiany miały w tym czasie charakter nietypowy, odbiegający od znanych dotychczas zmian sezonowych czy cyklicznych. Zatrzymanie aktywności gospodarczej zaostrzyło przebieg kryzysu. W połączeniu z obserwowanym tempem wzrostu cen i nasilającą się presją na wzrost wynagrodzeń zapowiadało to spowolnienie gospodarcze. Dodatkowym motorem napędzającym wzrost cen były przerwane łańcuchy dostaw wywołane pandemią a następnie wojną w Ukrainie.

Okres to doświadczył również zmian pozytywnych - nieprawdopodobny postęp w cyfryzacji gospodarki i wprowadzaniu nowych technologii. W kolejnym 2022 roku mieliśmy do czynienia z kryzysem energetycznym związanym z rosyjską agresją na Ukrainę, najwyższą od ponad dwóch dekad inflacją, rosnącymi ratami kredytów oraz zmianami w systemie podatkowym wynikającym z wdrożenia Polskiego Ładu.

Wszystkie te czynniki oddziaływały również na lokalny rynek pracy. W 2013 roku na obszarze objętym LSR występował wysoki poziom bezrobocia – średnia arytmetyczna wynosiła 10,7% i była znacznie wyższa od średniej wojewódzkiej (8,5%) i od średniej krajowej (8,8%). Tendencja spadkowa została zatrzymana w 2020 roku w Mieście Zielonka, gminie Jadów, gminie Poświętne i gminie Długosiodło, by w kolejnym 2021 roku wrócić do tendencji spadkowej na całym obszarze LSR z wysokości 5,54% do 4,49%.

Najniższym poziomem bezrobocia w liczbie ludności w wieku produkcyjnym cechowała się gmina Zabrodzie 1,7%, gmina Wyszaków i gmina Brańszczyk (2,3%) oraz Rząśnik (2,3%). Najwyższy udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym dotyczył gminy Jadów (7,5%), Miasta i Gminy Tłuszcz (5,6%) oraz gminy Strachówka (5,5%). Nieznacznie do przekraczało średnią dla województwa i kraju (4,0%).

Niekorzystnym zjawiskiem był wzrost udziału kobiet bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. W roku 2021 nieznacznie spadła w porównaniu do 2020 roku liczba zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. Wyższy udział bezrobotnych dotyczył kobiet, ale odchylenie nie było znaczące – 4,73% dla mężczyzn oraz 4,83% dla kobiet. Odbiegało to od tendencji krajowej i wojewódzkiej. W niektórych gminach wyższe bezrobocie dotyczyło mężczyzn – miasto Zielonka, gmina Jadów, gmina Strachówka, Miasto i Gmina Tłuszcz, gmina Wołomin, gmina Wyszaków.

Rynek pracy w Polsce od dłuższego czasu mierzy się z niedoborem kadr o pożądanych kompetencjach. Według danych raportu Manpower Group („Niedobór talentów 2022”) aż 70% firm zgłasza problemy w obsadzaniu stanowisk pracy nowymi pracownikami. Największe trudności mają branże: gastronomii i hotelarstwa, bankowości i finansów czy produkcji. Pomimo trudnej sytuacji ekonomicznej, wysokich stóp procentowych, inflacji – rynek pracy nadal zgłasza duże zapotrzebowanie na pracowników. Może to być spowodowane bliskością miasta słonecznego Warszawa.

Do tej pory lukę na polskim rynku pracy wypełniali głównie pracownicy ze Wschodu. Jednak wybuch wojny sprawił, że z Polski wyjechało kilkadziesiąt tysięcy Ukraińców. Ubytek kadr najbardziej odczuły branże: transportowa czy budowlana. Wg danych w branżach tych w 2021 roku pracowało ok. 373 tys. Ukraińców. Do Polski z Ukrainy uciekło wiele kobiet, ale nie są one w stanie zapełnić luki w niektórych branżach.

Tabela nr 11 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wg płci

	2013			2017			2020			2021		
	R	M*	K**	R	M*	K**	R	M*	K**	R	M*	K**
POLSKA	8,8	8,2	9,5	4,6	3,9	5,4	4,6	4,0	5,3	4,0	3,5	4,6
mazowieckie	8,5	8,7	8,4	4,8	4,4	5,1	4,5	4,2	4,7	4,0	3,8	4,2
Zielonka (miasto)	7,2	7,9	6,4	3,8	3,8	3,8	4,1	4,0	4,2	3,9	4,0	3,9
Jadów	12,9	13,5	12,2	7,0	7,4	6,6	8,6	8,4	8,9	7,5	7,8	7,3
Klembów	9,7	11,7	7,4	5,9	6,1	5,5	5,3	5,1	5,4	4,7	4,7	4,8
Poświętne	11,1	12,6	9,2	4,3	3,7	4,9	4,6	4,1	5,1	4,6	4,5	4,7
Strachówka	12,9	13,5	12,0	6,4	5,5	7,6	5,3	4,7	6,0	5,5	5,6	5,2
Tłuszcz (miasto i gmina)	11,0	12,6	9,3	6,2	6,0	6,4	5,8	6,3	5,3	5,6	5,9	5,3
Wołomin (obszar wiejski)	0,0	0	4,1	0,0	0,0	0,0	4,7	3,7	0,0	4,2	4,9	3,8
Brańszczyk	9,0	9,3	8,7	3,7	3,3	4,2	3,9	3,5	4,4	2,3	2,3	2,2
Długosiodło	10,1	10,5	9,7	3,6	3,0	4,3	4,7	3,9	5,8	3,4	2,9	4,1
Wyszków (obszar wiejski)	8,2	8,7	7,5	3,2	2,5	4,0	3,6	2,9	4,5	2,6	2,0	3,2
Rząśnik	0,0	0	1,8	0,0	0,0	0,0	3,6	1,9	0,0	2,3	3,3	2,7
Zabrodzie	8,9	9,7	7,9	3,0	2,5	3,5	3,1	2,9	3,5	1,7	1,5	1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

R – Razem * K – Kobieta, ** M – Mężczyzna, *** dostępne dla obszaru wiejskiego dostępne od 2021 roku

Badając w poszczególnych latach wskaźnik informujący o liczbie pracujących przypadających na 1 000 mieszkańców ogółem w wieku produkcyjnym, należy zauważyć, iż na obszarze objętym LSR mamy do czynienia ze znacznie niższym zatrudnieniem niż w województwie oraz w kraju.

W 2014 r. średnia arytmetyczna dla obszaru objętego LSR wyniosła 134,98 osób pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym. Dla Polski wskaźnik ten wynosił 365,8 osób, a dla województwa mazowieckiego – 450,8.

W 2020 roku dane uległy nieznacznej poprawie. Średnia arytmetyczna dla obszaru objętego LSR wyniosła 171,78 osób pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym, co stanowiło 39% średniej dla kraju oraz 32% średniej dla województwa mazowieckiego.

Najbliżej średniej krajowej było Miasto Zielonka.

W przypadku Miasta Zielona, gminy Strachówka i gminy Rząśnik widać w latach pandemii i następnych tendencję spadkową. Najwyższa zmiana bezwzględna dla 2021 i 2014 roku dotyczy gminy Wyszków, Najwyższy wzrost jest widoczny w gminie Wyszków, gminie Brańszczyk, gmina Wołomin i gmina Poświętne.

Średnia arytmetyczna dla obszaru LSR w zakresie osób pracujących na 1000 ludności ogółem w wieku produkcyjnym jest rosnąca w całym okresie badania.

Tabela nr 12 Pracujący na 1000 ludności ogółem w wieku produkcyjnym

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Zmiana bezwzględna (2021-2014)
POLSKA	365,8	372,3	388,1	402,9	414,4	425,1	426,9	438,0	72
mazowieckie	450,8	460,3	486,2	507,4	519,8	536,3	520,3	538,7	88
Zielonka (miasto)	378,4	384,5	394,9	393,2	409,0	414,8	407,2	399,8	21
Jadów	92,3	92,7	93,2	95,8	94,3	101,1	109,2	111,3	19
Klembów	126,2	121,0	143,7	147,9	135,3	133,8	148,8	156,7	31
Poświętne	93,3	101,6	104,2	112,8	135,9	143,2	139,3	143,7	50
Strachówka	89,2	77,1	75,4	74,4	75,0	81,2	96,8	82,8	-6
Tłuszcz (miasto i gmina)	121,5	126,7	134,7	138,0	140,5	152,2	153,5	148,6	27
Wołomin (obszar wiejski)	135,0	170,5	178,3	186,9	186,2	183,6	188,3	189,7	55
Brańszczyk	131,5	137,3	141,7	145,6	172,7	188,3	199,3	198,7	67
Długosiodło	77,8	74,2	79,3	80,6	87,5	88,2	91,3	89,2	11
Rząśnik	140,0	144,2	155,6	157,1	165,0	191,3	194,5	178,9	39
Wyszków - obszar wiejski	107,9	117,6	122,6	134,2	130,0	141,3	151,7	186,2	78
Zabrodzie	126,6	132,1	131,4	146,0	176,6	165,2	167,5	175,7	49

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analizując liczbę osób bezrobotnych według płci należy stwierdzić, iż w 2021 roku średnia arytmetyczna na obszarze objętym LSR wynosząca 117,92 osób spadła w stosunku do lat poprzednich. W liczba osób bezrobotnych wg gmin z obszaru objętego LSR wyższy udział mieli mężczyźni. Ponadto, wyższe tempo spadku bezrobocia dotyczyło osób do 25 roku życia, niż osób powyższej 50 roku życia. W okresie sprawozdawczym nie było ono kluczowym problemem.

Niskie bezrobocie jest w dużej mierze elementem strukturalnych cech polskiego rynku pracy po stronie podażowej. Ma na to wpływ kryzys demograficzny oraz starzenie się zasobów pracy. Mamy na rynku ogromną przewagę popytu nad podażą. Będzie on malał w wyniku spowolnienia gospodarczego, przy malejącej podaży pracy.

Tabela nr 13 Liczba osób bezrobotnych wg gmin z obszaru objętego LSR

	ogółem		kobiety		mężczyźni		osoby do 25 r.ż.		osoby powyżej 50 r.ż.	
	2013	2021	2013	2021	2013	2021	2013	2021	2013	2021
Zielonka (miasto)	755	413	329	198	426	215	81	18	245	128
Jadów	626	311	266	133	360	178	135	34	156	73
Klembów	575	308	205	145	370	163	142	35	133	63
Poświętne	434	176	163	83	271	93	116	25	84	33
Strachówka	223	83	85	35	138	48	58	12	39	17
Tłuszcz (miasto i gmina)	1 386	679	554	300	832	379	233	94	370	184
Wołomin (obszar wiejski) ***	0	395	0	195	0	200	0	48	0	100
Brańszczyk	472	108	207	48	265	60	125	15	106	36
Długosiodło	491	153	210	82	281	71	150	28	83	37
Wyszaków (obszar wiejski) ***	352	105	144	60	208	45	147	22	44	32
Rząśnik	0	182	0	105	0	77	0	24	0	45
Zabrodzie	324	61	132	31	192	30	78	9	66	18

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

*** dostępne dla obszaru wiejskiego dostępne od 2021 roku

Przedsiębiorczość

Na obszarze objętym LSR zdecydowaną większość podmiotów stanowią przedsiębiorstwa prywatne – w 2021 r. stanowiły ponad 97,5% wszystkich podmiotów. Liczba podmiotów sektora publicznego spadła w 2021 roku o 9% w stosunku do 2013 roku.

Ożywieniu w procesie powstawania przedsiębiorstw sprzyjało m.in. sąsiedztwo miasta stołecznego Warszawy. Rodzajem dodatkowej zachęty do rozwoju przedsiębiorczości były m.in. środki LSR zarezerwowane na tworzenie i utrzymanie miejsc pracy na poziomie 50% budżetu LSR. O środki finansowe można było aplikować w ramach ogłaszanych naborów wniosków.

Przygotowanie dokumentacji aplikacyjnej dla wielu przedsiębiorców było procesem skomplikowanym. Mimo to, zainteresowanie uzyskaniem wsparcia przekraczało dostępne budżety w poszczególnych naborach. Mimo trudnej sytuacji gospodarczej, spowodowanej spowolnieniem gospodarki będącym następstwem pandemii oraz kryzysu energetycznego – liczba podmiotów na 1000 mieszkańców nadal rosta.

Tabela nr 14 Podmioty na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zielonka (miasto)	2 616,7	2 620,3	2 643,0	2 669,2	2 713,1	2 751,3	2 863,3	2 835,3	2 935,4
Jadów	981,0	1 011,1	1 038,7	1 065,7	1 093,0	1 128,9	1 252,8	1 382,0	1 498,5
Klembów	1 189,6	1 216,5	1 245,6	1 275,5	1 308,2	1 366,4	1 435,2	1 419,0	1 505,2
Poświętne	1 013,8	1 011,9	1 064,2	1 095,3	1 123,4	1 158,3	1 253,9	1 320,7	1 392,6
Strachówka	722,5	786,7	824,5	829,9	879,6	904,8	986,8	1 144,5	1 262,3
Tłuszcz (miasto i gmina)	1 096,7	1 117,3	1 127,2	1 134,6	1 149,3	1 198,8	1 274,9	1 355,6	1 426,6
Wołomin (obszar wiejski)	1 652,6	1 642,5	1 675,2	1 647,8	1 692,6	1 767,8	1 864,0	1 901,2	1 978,1
Brańszczyk	975,5	1 001,7	1 009,8	970,4	995,9	1 049,6	1 112,9	1 218,3	1 283,3
Długosiodło	904,6	908,1	901,4	908,5	894,1	971,1	1 057,9	1 172,7	1 253,7
Rząśnik	997,9	1 003,7	1 002,1	1 041,7	1 065,0	1 130,3	1 166,0	1 286,7	1 334,8
Wyszków - obszar wiejski	1 083,3	1 139,8	1 166,9	1 165,7	1 166,1	1 235,9	1 306,6	1 407,2	1 502,9
Zabrodzie	1 085,6	1 154,2	1 189,4	1 206,6	1 241,0	1 296,8	1 329,2	1 365,6	1 443,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Pomoc społeczna

Analiza objęła również ocenę obszaru objętego LSR pod kątem ubóstwa, czyli niemożności osiągnięcia minimalnego standardu życiowego. Pojęcie ubóstwa wiąże się z negatywnymi zjawiskami, takimi jak bezrobocie, bezdomność, niski poziom wykształcenia, uzależnienia i inne problemy społeczne. Przyjęcie ustawowej granicy ubóstwa pozwala na wskazanie grupy osób uprawnionych do ubiegania się o świadczenia z pomocy społecznej. Pomoc społeczna miała na celu wsparcie w przezwyciężaniu trudnej sytuacji życiowej poprzez zapewnienie dochodu na poziomie odpowiadającym godności człowieka.

W Polsce przybywa gmin, w których wzrasta liczba osób korzystających np. z instytucji opiekuńczych, pomocy środowiskowej, czy pomocy finansowej. Sytuacja na rynku pracy i poziom bezrobocia były głównymi przyczynami problemów społecznych, w tym ubóstwa, wykluczenia społecznego lub migracji.

Mimo pozytywnych danych statystycznych problemem pozostaje liczba osób korzystających z pomocy społecznej z przyczyn ekonomicznych, tj. ubóstwa lub pozostawania bez pracy (również w wieku poprodukcyjnym). Są to najsilniej skorelowane ze sobą przyczyny. Wskutek ubóstwa lub braku aktywności zawodowej obniża się poziom życia poza akceptowane w społeczności minimum. Ok. 55% świadczeniobiorców podaje ww. przesłanki jako jeden z głównych problemów.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na korzystanie z pomocy społecznej jest niepełnosprawność lub długotrwała choroba. Ponad 20% świadczeniobiorców otrzymuje pomoc z tego tytułu. Przesłankami powodującymi konieczność korzystania z pomocy społecznej jest również potrzeba ochrony macierzyństwa lub wielodzietność oraz bezradność (brak zaradności życiowej) w sprawach opiekuńczo – wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych. Istotnym czynnikiem pozostaje nadal przemoc w rodzinie.

Świadczenia z pomocy społecznej otrzymują najczęściej osoby z bardzo niskim wykształceniem. Osoby korzystające z pomocy społecznej z uwagi na czynniki ekonomiczne, niski poziom wykształcenia, niskie kwalifikacje zawodowe lub brak doświadczenia zawodowego i umiejętności wymaganych przez pracodawców – pozbawione są szans na znalezienie i utrzymanie zatrudnienia, dlatego konieczne są dalsze działania aktywizujące.

Ubóstwo jest istotnym czynnikiem wpływającym na zjawisko wykluczenia społecznego - niemożności uczestniczenia w istotnych aspektach życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturalnego lokalnej społeczności. W ramach LSR podejmowane były działania mające na celu wzmocnienie kapitału społecznego m.in. poprzez działania integrujące i przeciwdziałające wykluczeniu społecznemu. Miały one również na celu zachowanie dziedzictwa lokalnego. Mieszkańcy, bez względu na status społeczny aktywnie uczestniczyli w ofercie spędzania wolnego czasu lub w przedsięwzięciach edukacyjnych organizowanych przez LGD lub inne podmioty korzystające ze wsparcia, a nastawione na organizację ogólnodostępnej i niekomercyjnej oferty.

W okresie referencyjnym na całym obszarze objętym LSR liczba Beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej spadała, co należy uznać za bardzo pozytywne zjawisko. Było to pochodną niskiej stopy bezrobocia i stosunkowo stabilnej sytuacji na rynku pracy, mimo dużej niepewności związanej z następstwami pandemii COVID-19 czy rosnącą inflacją. Ważnym elementem była również możliwość skorzystania z programów socjalnych skierowanych do najuboższych rodzin (500+, 300+ i innych).

W 2021 roku najwyższy nominalny spadek liczby Beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w odniesieniu do 2013 roku odnotowano w gminie Brańszczyk (- 1 174) i gminie Strachówka (-1105). W tych gminach nadal pozostaje wysoki poziom Beneficjentów pomocy społecznej na tle pozostałych gmin z obszaru objętego LSR. W przypadku Miasta Zielonka, Miasta i Gminy Tłuszcz oraz gminy Rząśnik dane są zbliżone do średniej wojewódzkiej i nieznacznie niższe od średniej krajowej.

Tabela nr 15 Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Zmiana bezwzględna (2021-2013)
POLSKA	832	768	710	645	568	513	463	416	832	-416
mazowieckie	699	650	604	550	485	436	386	340	699	-359
Zielonka (miasto)	538	591	349	325	260	226	278	168	538	-370
Jadów	1 025	977	987	870	729	677	535	460	1 025	-565
Klembów	794	747	640	578	489	404	405	318	794	-476
Poświętne	1 174	1 012	1 015	1 008	999	876	691	483	1 174	-691
Strachówka	1 799	1 594	1 589	1 385	1 084	925	740	625	1 799	-1 174
Tłuszcz (miasto i gmina)	636	595	507	434	386	328	293	255	636	-381
Wołomin (obszar wiejski)	1 385	1 306	1 301	1 202	1 054	1 020	932	782	1 385	-603
Brańszczyk	1 777	1 751	1 704	1 345	1 048	934	770	672	1 777	-1 105
Długosiodło	1 282	1 418	1 390	1 143	943	770	630	534	1 282	-748
Rząśnik	692	614	555	501	452	410	395	330	692	-362
Wyszków - obszar wiejski	890	702	614	513	440	433	438	310	890	-580
Zabrodzie	832	768	710	645	568	513	463	416	832	-416

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W najbliższych latach na obszarze objętym LSR będziemy mierzyć się z problemem starzenia się społeczeństwa i zmieniającym się modelem rodziny, która nie będzie wielopokoleniowa.

Starzenie się społeczeństwa to naturalny i nieunikniony proces występujący w każdej rozwiniętej gospodarce. Jest to wyzwanie, z którym od wielu lat zmagają się większość państw Unii Europejskiej.

Starzenie się społeczeństwa będzie miało również bezpośrednie skutki dla systemu finansów publicznych w postaci wzrostu kosztów opieki zdrowotnej i opieki nad osobami starszymi. Poza innowacjami i postępem w medycynie sposobem radzenia sobie z problemem starzejącego się społeczeństwa powinna być dbałość o wydłużenie czasu, gdy ludzie pozostają zdrowi i aktywni, dzięki czemu mogą dłużej uczestniczyć w życiu społecznym przy jednoczesnym ograniczeniu kosztów związanych z kosztami leczenia.

Jednym z czynników pozytywnie oddziałujących na te kwestie są także działania podejmowane przez LGD w ramach budowy społeczeństwa obywatelskiego. Zdaniem respondentów powinna to być kluczowa kwestia w nowej perspektywie programowej.

b. Rzeczowy i finansowy postęp w realizacji LSR

Zgodnie z Wytycznymi nr 10/1/2022 w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, realizacja badania powinna odbyć się jednokrotnie, w latach 2020-2022 (niezależnie od faktu wydłużenia o 2 lata okresu programowania 2014 – 2020), aby była możliwość włączenia wyników badania systemu w kolejnym okresie programowania.

Mimo założenia, iż prowadzone badanie będzie miało charakter ewaluacji ex-post, elementem wy wpływającym na trudność w pełnej ocenie osiągnięcia przez LSR zakładanego zakresu rzeczowego i finansowego było włączenie do budżetu LSR środków finansowych z nowego okresu programowania oraz zwiększenie poziomu wskaźników bez oznaczenia, które dotyczyły środków finansowych przesuniętych z nowej perspektywy. W przypadku części naborów wniosków przeprowadzonych w 2022 roku nadal trwa ocena projektów. LGD planuje również przeprowadzenie kolejnych naborów w 2023 roku dotyczących podejmowania i rozwoju działalności gospodarczej oraz w zakresie rozwoju niekomercyjnej infrastruktury turystycznej. Badanie dotyczyło całości budżetu LSR i przypisanych do niego poszczególnych przedsięwzięć oraz wskaźników monitorowania. Zgromadzone dane pozwoliły na przyjęcie założenia, iż istnieje wysokie prawdopodobieństwo zrealizowania założeń LSR biorąc pod uwagę zaplanowane i zrealizowane działania. Wynikało to z podejmowanych i planowanych do realizacji czynności. Istniało jednak realne zagrożenie nie osiągnięcia kamienia milowego określonego na dzień 30 czerwca 2023 roku. Przed oddaniem raportu Instytucja zarządzająca podjęła decyzję o usunięciu z umowy ramowej zobowiązań w tym zakresie. Mimo takiej możliwości, zgodnie z deklaracją Zarządu LGD, nie będą wstrzymywane żadne czynności, które powinny doprowadzić do osiągnięcia założeń w najpełniejszym zakresie.

Analiza danych zastanych zapewniła identyfikację występujących odchyłeń od założeń a przeprowadzone wywiady i analiza otoczenia pozwoliły na identyfikację przyczyn ich wystąpienia.

Wdrażana LSR była strategią jednofundusową. W perspektywie finansowej UE 2014-2020 Województwo Mazowieckie nie zdecydowało się na wdrażanie innych funduszy w ramach RLKS. Jedynym źródłem finansowania LSR był Europejski Fundusz Rolny na Recz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFFROW) oraz środki krajowe.

W ramach EFFROW finansowany był wkład UE, a do środków krajowych doliczano wymagany wkład własny jednostek sektora finansów publicznych. Dodatkowo, w przypadku części projektów Beneficjenci byli zobowiązani wykazać w kosztach kwalifikowalnych wkład własny. Wyższy wkład własny był premiowany w zakresie lokalnych kryteriów wyboru.

Podstawowe obowiązki LGD związane w szczególności z wdrażaniem LSR wynikały z umowy ramowej.

W okresie referencyjnym zidentyfikowano kilka czynników zakłócających możliwość terminowej realizacji zadań. Pierwszym z nich były nieprawidłowości w zakresie gospodarowania środkami finansowymi uzyskanymi z tytułu wyprzedzającego finansowania kosztów kwalifikowalnych w ramach poddziałania 19.4 Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji objętego PROW na lata 2014-2020. Część środków została wykorzystana na sfinansowanie wkładu własnego w organizację projektu skierowanego do najmłodszych mieszkańców obszaru LSR – organizację wypoczynku i spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży. W konsekwencji konieczny był zwrot całości wyprzedzającego finansowania z karnymi odsetkami. Wymusiło to konieczność pozyskania w 2019 roku dodatkowych środków finansowych na bieżące funkcjonowanie. W konsekwencji zaciągnięto w funduszu pożyczkowym komercyjnie oprocentowany kredyt.

Nakładając na to dodatkowo niewystarczającą aktywność w zakresie ogłaszania naborów wniosków, w konsekwencji nie osiągnięto złożeń I kamienia milowego, co spowodowało obniżenie budżetu LSR o 10% (325 000 euro). Aneks w tym zakresie został zawarty 12 lutego 2019 roku.

Kolejnym czynnikiem zakłócającym było oczekiwanie na ukonstytuowanie się nowego Zarządu wybranego 10.01.2020 r. Miało to wpływ na brak możliwości występowania o płatności pośrednie na bieżące funkcjonowanie. Dopiero 17.12.2021 r. dokonano wpisu Zarządu do KRS.

Pozwoliło na dalsze sprawne funkcjonowanie LGD. Do tego czasu bieżące funkcjonowanie LGD było możliwe dzięki wpłatom dodatkowych składek członkowskich od jednostek samorządu terytorialnego.

Kolejnych trudności przysporzyło LGD niskie tempo przeprowadzania kontroli administracyjnych w Samorządzie Województwa Mazowieckiego, któremu zostały powierzone zadania podmiotu wdrażającego poddziałanie 19.2 Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność objętego PROW na lata 2014-2020.

Na podstawie przekazanych przez Zarząd Województwa Mazowieckiego rekomendacji podjęto działania naprawcze, które stopniowo zaczęły przynosić zamierzone efekty, w tym wzrosło tempo wdrażania LSR. Proces wdrażania został kolejny raz spowolniony w następstwie wybuchu w 2020 roku pandemii Covid-19 i wprowadzenia ograniczeń.

W związku z następstwami pandemii Covid-19 zniesiono obowiązek osiągnięcia założeń przypisanych do II kamienia milowego. Zapewniło to LGD możliwość wdrażania LSR bez presji kar finansowych. Zmiany wpisywały się bezpośrednio w oczekiwania potencjalnych Beneficjentów, którzy mogli bezpiecznie przygotować swoje pomysły do realizacji. Zniesienie ograniczeń pozwoliło na przywrócenie szkoleń oraz powrót do doradztwa świadczonego bezpośrednio w Biurze LGD.

Po okresie pandemii i ograniczeń realizacja LSR przebiegała zgodnie z planem, przy czym kumulacja naborów dotyczyła 2022 roku, w którym LGD ogłosiła aż 6 naborów wniosków. Mimo wszystkich trudności istnieje realna szansa na osiągnięcie założeń do końca 2024 roku.

Konsekwencje pandemii Covid-19 dotyczyły również Beneficjentów. Instytucja Zarządzająca Programem wprowadziła szereg zmian mających na celu zmniejszenie zobowiązań nałożonych na Beneficjentów, co w wielu przypadkach pozwoliło na kontynuowanie projektów. W wywiadach wskazywano, iż bez wprowadzenia zmian do postanowień umów o przyznaniu pomocy, zmuszeni byłiby zwrócić pomoc z uwagi na nie uzyskanie odpowiednich rezultatów lub odstąpić od realizacji projektów.

W zakresie wprowadzonych zmian zapewniono m.in. możliwość realizacji projektów w okresie dłuższym niż 2 lata od dnia zawarcia umowy o przyznaniu pomocy. Zniesiono ograniczenia w zakresie możliwości zmiany umowy, w zakresie celów i wskaźników ich realizacji. Beneficjenci mogli również zrezygnować z konieczności tworzenia dodatkowych miejsc pracy zadeklarowanych ponad wymagane minimum – w przypadku rozwoju przedsiębiorczości pozostał wymóg utworzenia co najmniej 1 etatu średniorocznie. Wszystkie proponowane zmiany mogły podlegać akceptacji, o ile nie wpływały na minimum punktowe określone w danym naborze wniosków.

W przypadku rozwoju przedsiębiorczości poprzez podejmowanie lub rozwijanie działalności gospodarczej zniesiono obowiązek dokumentowania osiągnięcia 30% poziomu przychodów po roku od dokonania przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) płatności końcowej w ramach projektu.

W przypadku rozwoju działalności usunięto tzw. moment bazowy, tj. średnioroczny poziom zatrudnienia wyliczany w roku poprzedzającym złożenie wniosku o przyznanie pomocy, który stanowił podstawę do wykazania wzrostu zatrudnienia. Wskutek lockdownów lub spadku popytu wiele firm musiało zmniejszyć poziom zatrudnienia, żeby utrzymać się na rynku. Rezygnacja z momentu bazowego umożliwiła im rozliczenie projektów i zachęciła kolejnych przedsiębiorców do ubiegania się o wsparcie w ogłaszanych naborach wniosków.

Ważnym aspektem mającym wpływ na tempo wdrażania LSR było zniesienie obowiązku stosowania zasad w zakresie konkurencyjnego wyboru wykonawców zadań. Ograniczenia w produkcji oraz zerwanie łańcuchów dostaw ograniczyło możliwość wyboru wykonawców i spowolniło tempo realizacji projektów. Zniesienie obowiązujących w tym zakresie zasad pozytywnie wpłynęło na tempo realizacji projektów. W 2022 roku wiele branż nadal odczuwało skutki pandemii, co ograniczało dostępność towarów lub wydłużało czas realizacji zamówień. Dużym utrudnieniem była również inflacja.

Wydłużono również możliwość składania wniosków rozliczających projekty do 30 czerwca 2024 roku. Pierwotnym terminem zakończenia realizacji projektów był 31 grudnia 2022 roku. Umożliwiło to Beneficjentom kontynuowanie projektów.

Każda proponowana przez Beneficjentów zmiana była opiniowana przez Radę LGD. Każda sprawa była rozpatrywana indywidualnie, z uwzględnieniem sytuacji rynkowej oraz zasadności proponowanych zmian. Zgoda na zmianę postanowień umowy mogła nastąpić jedynie w przypadku, gdy proponowane zmiany nie wpływały na minimum punktowe określone w ogłoszeniu o naborze wniosków, w ramach którego Beneficjent ubiegał się o wsparcie.

Proponowane przez Beneficjentów zmiany wpływały na możliwość terminowego osiągnięcia założonych efektów rzeczowych i finansowych w ramach LSR. Z uwagi jednak na zniesienie II kamienia milowego oraz przesunięcie terminów realizacji i rozliczania projektów – zmiany nie spowodowały negatywnych konsekwencji dla LGD.

Wprowadzone w systemie wdrażania zmiany zostały pozytywnie ocenione przez wszystkich interesariuszy. Umożliwiły skorzystanie z szeregu ułatwień, które warunkowały możliwość realizacji lub rozliczenia projektów.

W okresie referencyjnym biuro LGD prowadziło działania aktywizujące i doradcze skierowane do potencjalnych Beneficjentów. Dzięki temu Wnioskodawcy mieli bieżący dostęp do informacji o aktualnych zasadach ubiegania się o wsparcie oraz rozliczenia projektów. Dzięki temu mogli oni w pełni korzystać ze wszystkich ułatwień wprowadzonych w następstwie pandemii i spowolnienia gospodarczego.

W okresie pandemii ARiMR zaprzestała dobrej praktyki zamieszczania na stronach internetowych bieżących interpretacji przepisów i zasad. Utrudniało to Beneficjentom przygotowanie i realizację projektów. Powodowało również częstsze popełnianie błędów, których można było uniknąć udostępniając interpretacje zmienionych zasad. Trudność dotknęła w szczególności pracowników LGD, którzy na bieżąco doradzali Beneficjentom.

Brak dostępu do bieżących interpretacji uruchomił potrzebę współpracy w ramach sieci LGD. Przepływ informacji odbywał się poziomo, pomiędzy lokalnymi grupami działania, współpracującymi ze sobą na różnych płaszczyznach. Wydłużało to jednak czas potrzebny na znalezienie rozwiązania danego problemu. Mimo obowiązywania horyzontalnych zasad wdrażania PROW na lata 2014-2020 występowały różnice w podejściu do interpretacji danego zagadnienia w różnych regionach, a nawet na poziomie jednego województwa. Zasadne byłoby zatem uzyskanie dostępu do bieżących interpretacji, żeby wyeliminować błędy i problemy inferencyjne. Inicjatywa w tym zakresie mogłaby dotyczyć sieci LGD i zapewne będzie dotyczyć nowej perspektywy programowej.

W trakcie wdrażania wystąpiło wiele czynników wpływających na poziom realizacji LSR. Wymuszało to prowadzenie bieżącego monitoringu i podejmowanie działań zaradczych. Jednym z istotnych działań podejmowanych w celu skuteczniejszej oceny projektów były zmiany dokonywane w LSR oraz Procedurach wyboru i oceny operacji w ramach LSR. Były one konsekwencją zmiany Wytycznych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Miały również na celu doprecyzowanie zasad oceny i wyboru projektów. Odbywało się to z zachowaniem standardów tworzenia procedur oraz dbałością o dobro Beneficjentów. W przypadku LSR zmiany miały na celu wdrożenie rozwiązań bardziej praktycznych lub dostosowanie dokumentu do obowiązujących przepisów. Zmiany dotyczyły w szczególności aktualizacji budżetu, planu działania i wskaźników. Zmiany były zatwierdzane przez Walne Zebranie Członków.

Podstawowym miernikiem stopnia osiągnięcia założeń LSR były wskaźniki przypisane do poszczególnych celów i przedsięwzięć.

Cele i przedsięwzięcia LSR zostały bezpośrednio powiązane z diagnozą i stanowiły wynik konsultacji społecznych z mieszkańcami na podstawie prowadzonych badań i analiz zleconych przez LGD, przy jednoczesnym zapewnieniu partycypacyjnych metod udziału lokalnej społeczności w prowadzonych pracach. Dzięki temu miała ona realny wpływ na kierunki i zasady przyznawania wsparcia. Zaangażowanie dotyczyło wszystkich sektorów, tj. publicznego, społecznego oraz gospodarczego.

Sformułowano dwa cele ogólne LSR, przy czym osiągnięcie każdego z celów ogólnych było uwarunkowane realizacją celów szczegółowych. Zakładano, iż cele ogólne zostaną osiągnięte w perspektywie do 2025 roku, natomiast cele szczegółowe miały być osiągnięte do końca 2024 roku. Przyjęte w LSR cele uzupełniały się i były zgodne z PROW na lata 2014-2020.

Do każdego celu szczegółowego przypisano przedsięwzięcia oraz wskaźniki zgodnie z obowiązującymi zasadami i Wytycznymi MRiRW. Badanie potwierdziło, iż istnieje realna szansa osiągnięcia wskaźników w zaplanowanych wartościach.

Tabela nr 16 Cele i przedsięwzięcia LSR

CEL OGÓLNY 1 LOKALNA I SPOŁECZNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WYKORZYSTUJĄCA LOKALNE RYNKI POTENCJAŁY I ZASOBY		CEL OGÓLNY 2 AKTYWIZACJA MIESZKAŃCÓW I WSPARCIE ROZWOJU OBSZARU LGD	
CEL SZCZEGÓŁOWY 1.1. ROZWÓJ LOKALNEJ INNOWACYJNEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI	CEL SZCZEGÓŁOWY 1.2. PODNIESIENIE KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW OBSZARU LSR	CEL SZCZEGÓŁOWY 2.1. ROZWÓJ LOKALNEJ INFRASTRUKTURY SŁUŻĄCEJ TURYSTYCE, KULTURZE I REKREACJI	CEL SZCZEGÓŁOWY 2.2. PROMOCJA OBSZARU LSR I ZACHOWANIE LOKALNEGO DZIEDZICTWA
1.1.1 Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	1.2.1 Program Aktywności Lokalnej (grupy defaworyzowane)	2.1.1 RAT	2.2.1 Dziedzictwo lokalne, żywnościowe i kulinarne
1.1.2 Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej		2.1.2 Turystyka, Rekreacja i Kultura	2.2.2 Najpiękniejsza jest nasza Równina
1.1.3 Inkubator to początek (grupy defaworyzowane)			2.2.3 Zachowanie dziedzictwa lokalnego poprzez promocję potraw regionalnych i rękodzieła artystycznego
			2.2.4 PLAT – projekt współpracy międzynarodowej
CEL SZCZEGÓŁOWY 1.3 FUNKCJONOWANIE LGD	CEL SZCZEGÓŁOWY 1.4 ANIMACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ	CEL SZCZEGÓŁOWY 2.3 FUNKCJONOWANIE LGD	CEL SZCZEGÓŁOWY 2.4 ANIMACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ
1.3 Funkcjonowanie LGD	1.4 Animacja społeczności lokalnej	2.3 Funkcjonowanie LGD	2.4 Animacja społeczności lokalnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Na tempo realizacji LSR wpływało wiele elementów, w tym w szczególności:

- gotowość Beneficjentów do realizacji operacji,
- możliwość uzyskania wymaganych prawem pozwoleń, zezwoleń lub innych decyzji organów administracji publicznej, jeśli w odniesieniu do projektu wynikał obowiązek ich uzyskania,
- jakość przygotowania dokumentacji aplikacyjnej,
- terminy oceny wniosków w ramach kontroli administracyjnych,
- zaangażowanie i determinacja Beneficjentów w kwestii zachowania terminów umownych,
- możliwość realizacji zobowiązań wynikających z umowy,
- umiejętność prawidłowego rozliczania projektów.

Na stan realizacji oddziaływały również zewnętrzne czynniki zakłócające proces wdrażania LSR, w tym np. czasowe ograniczenia w prowadzeniu działalności w związku z następstwami pandemii COVID-19, zerwanie łańcuchów dostaw, wysoka inflacja, wzrost kosztów pracy, trudności w pozyskaniu pracowników.

Znaczna część wskaźników przypisanych do poszczególnych przedsięwzięć LSR została już zrealizowana lub jest w trakcie realizacji. Ponadto, wg stanu na 31 grudnia 2022 roku w trakcie weryfikacji w ramach kontroli administracyjnej znajdowały się 42 wnioski. Stanowiło to 32% ogółu wniosków po odjęciu wniosków odrzuconych, rozpatrzonych negatywnie lub rozwiązanych umów.

Biorąc pod uwagę przekazane dokumenty aplikacyjne oraz złożone w naborach z 2023 roku wnioski – istnieje duże prawdopodobieństwo osiągnięcia wskaźników produktu i rezultatu.

Udział zrealizowanych płatności jest znacznie niższy od wysokości zakontraktowanych środków, ale jest to zjawisko w pełni zrozumiałe. Wnioskodawcy w większości przystępują do realizacji przedsięwzięć po zawarciu umowy o przyznaniu pomocy. Uzyskanie refundacji wymaga czasu na realizację zakresu rzeczowego i skompletowanie dokumentacji potwierdzającej osiągnięcie zobowiązań umownych. W tych kalkulacjach należy również uwzględnić czas kontroli administracyjnej wniosku o płatność – około 3 miesiące od złożenia dokumentacji nie wymagającej uzupełnień lub poprawek.

Na podstawie obowiązujących przepisów wydłużono możliwość rozliczania projektów do czerwca 2024 roku. W związku z tym trudno jest na obecnym etapie udzielić jednoznacznej odpowiedzi, czy zostaną osiągnięte wskaźniki rzeczowe a budżety zostaną wykonane w pełnej wysokości.

Biorąc jednak pod uwagę podejmowane i zaplanowane czynności – istnieje wysokie prawdopodobieństwo osiągnięcia założeń w pełnym zakresie. Tym bardziej, iż w 2023 roku Instytucja Zarządzająca Programem podjęła decyzję o likwidacji ostatniego kamienia milowego planowanego na czerwiec 2023 rok.

Beneficjenci mieli możliwość wystąpienia z uzasadnioną prośbą w sprawie wydłużenia realizacji projektów o ponad 2-letni okres wynikający z rozporządzenia. W związku z powyższym wydłużał się czas realizacji operacji, przy czym Beneficjenci deklarowali możliwość zakończenia realizacji projektów przed upływem maksymalnych terminów. Z uwagi na trudności z dostępnością produktów lub usług, niektórzy potrzebowali dłuższego czasu na osiągnięcie założeń. Pracownicy biura LGD prowadzili w tym zakresie bieżący monitoring. Jeśli wystąpiłaby taka potrzeba – byłyby podejmowane działania zaradcze.

Zainteresowanie Wnioskodawców ubieganiem się o wsparcie było dość wysokie. Było to pochodną korzystnych warunków, na jakich można było uzyskać dofinansowanie lub premię. Wiele osób miało świadomość wyższej użyteczności projektów współfinansowanych ze środków LSR. Duży wpływ na ubieganie się o wsparcie miały prowadzone przez LGD działania promocyjne i aktywizujące. Ponadto, nie było na obszarach wiejskich wielu alternatywnych źródeł finansowania projektów.

Wraz z kolejnymi naborami wniosków – jakość składanej przez Beneficjentów dokumentacji aplikacyjnej była wyższa. Wynikało to z racjonalnych przesłanek. Na końcowym etapie wdrażania większość obowiązujących zasad była stała (nie podlegała zmianom). Znane były również zasady ubiegania się o wsparcie.

Warto zauważyć, iż w obecnym okresie programowania Instytucja Zarządzająca Programem dbała, aby wprowadzane zmiany nie wpływały na system wdrażania, jeśli nie było takiej potrzeby. Proponowane nowe rozwiązania miały na celu uproszczenie zasad wdrażania lub rezygnację z określonych wymogów, co było pozytywnie odbierane przez odbiorców. Udostępniane w połowie okresu wdrażania LSR poprawione formularze wniosków (format .xlsx) nie zawierały blokad ograniczających możliwość formatowania dokumentów, co stanowiło wcześniej duże utrudnienie dla Wnioskodawców.

W składanej przez Wnioskodawców dokumentacji aplikacyjnej występowały uchybienia, jednak nie miały one większego wpływu na możliwość dokonywania oceny i wyboru operacji przez Radę LGD. Zidentyfikowane błędy mogły być usunięte na wezwanie LGD, jeśli uchybienie nie miało wpływu na możliwość dokonania przez LGD oceny wg lokalnych kryteriów wyboru. Była to zasadnicza zmiana w porównaniu z początkowym okresem programowania, kiedy LGD nie mogła wzywać Wnioskodawców do składania uzupełnień lub poprawy oczywistych omyłek oraz składania wyjaśnień.

W miarę postępu wdrażania LSR wszystkie strony zaangażowane we wdrażanie LSR zdobyły niezbędne doświadczenie. Wzrosła jakość doradztwa, dokumentacji aplikacyjnej oraz tempa oceny.

Wnioskodawcy mieli świadomość, że złożenie poprawnej i kompletnej dokumentacji aplikacyjnej, pozwoli w większym stopniu konkurować z innymi projektami i w konsekwencji zapewni pozytywną ocenę w zakresie zgodności z LSR i wysoką ocenę według lokalnych kryteriów wyboru. Beneficjenci zwracali uwagę na formułowane uzasadnienie w zakresie zgodności z celami LSR oraz odpowiednie dokumentowanie zgodności z lokalnymi kryteriami wyboru.

Wzrosła również świadomość Wnioskodawców w zakresie korzyści płynących ze szkoleń i doradztwa. Chętniej korzystali z możliwości jakie oferowało biuro LGD. Wzrastał również czas doradztwa i jego zakres. Ponadto, poruszane zagadnienia wiązały się z konkretnymi problemami w dokumentacji aplikacyjnej lub potrzebą interpretacji lokalnych kryteriów. Biuro LGD było również adresem pytań dotyczących kwestii spełniania przez projekt wymogów wynikających z odrębnych przepisów prawa. Beneficjenci mieli bowiem problem z weryfikacją, jakie obowiązki projekt powinien spełniać oraz jakie dokumenty należy przedłożyć, żeby udokumentować jego zgodność z obowiązującymi przepisami.

Obowiązujące zasady nakładały na Wnioskodawcę/Beneficjenta obowiązek udowodnienia faktu, z którego wywodził skutki prawne. Braki lub błędy we wniosku czy załącznikach powodowały negatywne konsekwencje dla Wnioskodawcy. Większa świadomość przełożyła się na większą dbałość o przygotowanie dokumentacji aplikacyjnej.

LGD w ramach bieżącego doradztwa podejmowała działania mające na celu wyeliminowanie najczęściej popełnianych błędów oraz wzrost jakości dokumentacji aplikacyjnej.

Mimo lepszej jakości dokumentów aplikacyjnych, na etapie kontroli administracyjnej w Samorządzie Województwa Mazowieckiego wszyscy Wnioskodawcy byli wzywani do usunięcia braków / poprawy błędów lub złożenia wyjaśnień. Zakres poprawek był mniejszy niż w początkowym okresie wdrażania LSR, co mogło być konsekwencją doradztwa LGD oraz wprowadzonych zmian w dokumentach aplikacyjnych. Beneficjenci, Członkowie Zarządu, Rady czy Walnego Zebrania Członków wysoko oceniali pracę pracowników.

LGD w ramach LSR wdrażała kilka zakresów wsparcia, co zmuszało pracowników Biura LGD oraz Członków Rady do stałego podnoszenia kompetencji, żeby ocena przebiegała zgodnie z obowiązującymi przepisami. Bez znajomości wymogów formalno-prawnych związanych z realizacją projektów, nie byłoby możliwe zapewnienie odpowiedniej jakości doradztwa, czy dokonanie oceny. Jest to pochodną realizacji wszystkich zaplanowanych szkoleń / warsztatów dla członków Rady i pracowników Biura LGD.

Respondenci wskazywali na potrzebę dalszych uproszczeń w procedurach oceny wniosków oraz zapewniania wsparcia przy przygotowaniu dokumentacji aplikacyjnej poprzez udostępnienie odpowiednich narzędzi informatycznych np. generatora wniosków.

Dobrze oceniono w miarę jednolite podejście do zakresu wezwań do uzupełnień. Uwagi do podobnych uchybień były formułowane tak samo. Mimo to Wnioskodawcy nadal mieli trudności w zrozumieniu zakresu wezwania i korzystali z doradztwa w LGD lub firm consultingowych. Dobrą praktyką stosowaną w procesie oceny było podawanie danych kontaktowych do osoby oceniającej.

Najwyższe wymagania towarzyszyły projektom związanym z rozwojem przedsiębiorczości na obszarze objętym LSR, w przypadku których wymagane było złożenie biznesplanu. Niewiele projektów zostało zrealizowanych przez organizacje pozarządowe, które wskazywały, iż minimalna kwota kosztów w projekcie konkursowym (min. 50 000 zł kosztów kwalifikowalnych) przekraczała ich możliwości budżetowe. LGD wdrażała inne programy, m.in. „Działaj lokalnie”, które zaspokajały potrzeby sektora społecznego. W ramach Działaj Lokalnie LGD ogłaszała przyznawanie grantów do wysokości 5 000zł dla miast i 6 000zł dla obszarów wiejskich. Ponadto, LGD dokładała środki własne do puli grantów. Realizacja grantów w ramach programu Działaj Lokalnie uzasadniała rezygnację z grantów finansowanych z EFRROW i przesunięcie środków na inne ważne cele.

Warto jednak rozważyć w nowej perspektywie programowej 2023-2027 wprowadzenie w LSR mechanizmów finansowych o niższej wartości wsparcia, które pozwoliłyby lokalnym organizacjom budować potencjał w większym zakresie. Nabycie potencjału w przygotowaniu projektów jest jednak procesem długotrwałym, zatem należałoby w pierwszej kolejności wprowadzić działania aktywizujące, mające na celu nabycie przez te organizacje potencjału do przygotowania dokumentacji aplikacyjnej.

Tabela nr 17 Harmonogram planowanych naborów wniosków o udzielenie wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

Poddziałanie: „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność”

rok naboru	półrocze	EFROW
2016	I	-
	II	-
2017	I	Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. A: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. A (d) Wykorzystane środki: 1 050 000,00 zł (nabór 1/2017)
		Przedsięwzięcie 1.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. C: rozwijanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. C (d)) Wykorzystane środki: 1 966 976,75 zł (nabór 2/2017)
	II	-
2018	I	Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Wykorzystane środki: 3 464 609,82 zł (nabór 1/2018)
		Przedsięwzięcie 2.2.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 5) zachowanie dziedzictwa lokalnego Wykorzystano środki: 313 627,22 zł (nabór 2/2018)
		Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust. 1 pkt 2) lit. a: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w zakresie określonym w lit. a (d) Wykorzystane środki: 850 000,00 zł (nabór 3/2018)
	II	-
2019	I	-
	II	-
2020	I	Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. A: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. A (d) Planowana alokacja: 1 200 000,00 zł
		Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Planowana alokacja: 839 827,78 zł
	II	-
2021	I	Przedsięwzięcie 1.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. C: rozwijanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. C (d)) Planowana alokacja: 933 023,25 zł
		Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Planowana alokacja: 1 081 935,18 zł
	II	-

2022	I	Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 2) lit. a: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w zakresie określonym w lit. a (d) Planowana alokacja: 445 934,35 €
		Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Planowana alokacja: 703 407,14 €
		Przedsięwzięcie 2.2.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 5) zachowanie dziedzictwa lokalnego Wykorzystane środki: 15 482,70 €
	II	Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 2) lit. a: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w zakresie określonym w lit. a (d) Planowana alokacja: 195 934,35 €
		Przedsięwzięcie 1.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. C: rozwijanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. C (d)) Planowana alokacja: 182 767,75 €
		Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Planowana alokacja: 57 419,50 €
Zaplanowane nabory		
2023	I	Przedsięwzięcie 1.1.1 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 2) lit. a: podejmowanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w zakresie określonym w lit. a (d) Planowana alokacja: 173 279,06 €
		Przedsięwzięcie 1.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres §2 ust 1 pkt 2) lit. C: rozwijanie działalności gospodarczej, podnoszenie kompetencji osób realizujących operację w zakresie określonym w lit. C (d)) Planowana alokacja: 89 784,80 €
		Przedsięwzięcie 2.1.2 LSR LGD RW – projekty konkursowe Zakres § 2 ust 1 pkt 6) budowa lub przebudowa ogólnodostępnej niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej: Planowana alokacja: 174 365,06 €
	II	-

Źródło: Załącznik nr 2 do umowy ramowej

Nabory wniosków były ogłaszane zgodnie z ww. *Harmonogram planowanych naborów wniosków o udzielenie wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność*, który podlegał aktualizacji.

Powodem zmian w Harmonogramie było m.in. niskie zainteresowanie naborami wniosków w zakresie premii na podejmowanie działalności gospodarczej oraz pozyskanie dodatkowych środków dzięki zmianie podejścia do przeliczania kursu euro (możliwe było wykorzystanie różnic kursowych). Ponadto, w związku z wydłużeniem o 2 lata okresu programowania 2014-2020, LGD uzyskała dodatkowe środki na wdrażanie LSR z nowej perspektywy finansowej, jednak były one wdrażane na obecnych zasadach. Decyzję w tym zakresie podjęła Komisja Europejska pod koniec sierpnia 2021 roku.

Należy również pamiętać o uszczupleniu budżetu spowodowanym sankcją za nie osiągnięcie I kamienia milowego określonego w umowie ramowej.

Wdrażanie LSR rozpoczęto w I półroczu 2017 roku ogłaszając 2 nabory wniosków o przyznanie pomocy związane z rozwojem przedsiębiorczości, tj. na podejmowanie oraz jej rozwijanie.

Następnie w I półroczu 2018 roku ogłoszono 3 nabory związane z rozwojem ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury, podejmowaniem działalności gospodarczej oraz w zakresie zachowania dziedzictwa lokalnego.

W 2019 roku nie było ogłaszanych naborów.

W I półroczu 2020 roku odbyły się 2 nabory wniosków związane z podejmowaniem działalności gospodarczej oraz rozwojem ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury. Podobnie w I półroczu 2021r. – ogłoszone 2 nabory wniosków dotyczyły rozwoju działalności gospodarczej oraz ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury.

2022 rok obfitował w największą liczbę naborów. W tym okresie przeprowadzono łącznie 6 naborów, z czego 3 nabory w I półroczu, które dotyczyły podejmowania działalności gospodarczej, rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury oraz zachowania dziedzictwa. Nabory przeprowadzone w II półroczu 2022r. zostały skierowane na podejmowanie i rozwój działalności gospodarczej oraz na rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury. LGD zaplanowała również 3 nabory wniosków w I półroczu 2023 roku, które zostały przeprowadzone w marcu.

W ogłoszonych naborach złożono łącznie 231 wniosków o przyznanie pomocy, z czego wybrano 188, z których 168 zmieściło się w limicie z ogłoszenia, zaś 20 wniosków nie zmieściło się w limicie, a 43 wnioski zostały ocenione negatywnie. W okresie referencyjnym do LGD wpłynęło 20 protestów, w przypadku których uznano argumenty Beneficjentów w 13 przypadkach (65% protestów rozpatrzono pozytywnie).

W złożonych projektach dominowały wnioski na podejmowanie działalności gospodarczej (ponad 50%), które stanowiły jeszcze wyższy odsetek wniosków wybranych – ok. 57.%

W kolejności dominowały wnioski składane w zakresie rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i kulturalnej. Stanowiły one ponad 21% wniosków złożonych oraz prawie 27% wniosków wybranych. Dużym zainteresowaniem cieszyły się nabory na rozwój działalności gospodarczej. Złożone w nich wnioski stanowiły prawie 26% wniosków złożonych, przy czym wybrane nie przekroczyły 17% wszystkich wniosków wybranych. W przypadku wniosków związanych z rozwojem działalności gospodarczej stanowiły one 75% wniosków wybranych i znajdujących się poza limitem z ogłoszenia. Największa liczba protestów dotyczyła rozwijania działalności gospodarczej (10 protestów), w przypadku których za zasadne uznano 59% (10). Jednocześnie 20 protestów dotyczyło podejmowania działalności gospodarczej, z których 30% uznano za zasadne (6).

Najwięcej wniosków ocenionych negatywnie (20) dotyczyło podejmowania działalności gospodarczej, co stanowiło ok. 17% wniosków złożonych w ramach premii. Duża liczba wniosków ocenionych negatywnie dotyczyła również rozwijania działalności gospodarczej (17), co stanowiło 29% wniosków ocenionych negatywnie. Powodem były przede wszystkim – niezgodność z LSR lub nie uzyskanie minimum punktowego. W następstwie pandemii Covid-19 obniżono minimum punktowe i nieznacznie zmodyfikowano lokalne kryteria wyboru. W konsekwencji spadła liczba składanych protestów oraz negatywnych ocen.

Dodatkowe środki z nowej perspektywy zostały skierowane obligatoryjnie na operacje związane z podejmowaniem działalności gospodarczej oraz rozwojem ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury.

Elementem oceny były również kanały komunikacyjne, które stanowiły podstawowe źródło informacji dla potencjalnych Beneficjentów. Zapewniały przekazywanie informacji o naborach wniosków i zasadach ubiegania się o wsparcie, działaniach promocyjno-komunikacyjnych, czy szkoleniowych.

W okresie referencyjnym LGD stosowała skuteczne metody komunikacji, obejmujące w szczególności:

- informacje zamieszczane na stronie internetowej LGD oraz stronach gmin członkowskich z obszaru objętego LSR,
- informacje zamieszczane na portalu społecznościowym (Facebook),
- działania informacyjno-szkoleniowe i promocyjne dla potencjalnych Beneficjentów prowadzone przed ogłoszeniem naboru wniosków,
- bieżące indywidualne doradztwo świadczone każdemu z zainteresowanych zgodnie z Regulaminem doradztwa,
- możliwość pozyskania bieżących informacji bezpośrednio w biurze, telefonicznie lub za pośrednictwem poczty elektronicznej;
- zamieszczanie informacji dotyczących bieżących aktywności oraz efektów działań LGD w lokalnej prasie i udział w audycjach radiowych,
- udział w lokalnych wydarzeniach, w tym organizacja stoisk LGD.

LGD pozyskiwała również środki finansowe na realizację innych projektów. Ich realizacja sprzyjała promocji LGD oraz zwiększała dostęp do informacji o instrumentach stosowanych przy wdrażaniu LSR.

Podmioty ankietowane identyfikowały LGD jako podmiot sprawnie funkcjonujący na obszarze objętym LSR, który zajmuje się wdrażaniem inicjatyw finansowanych ze środków Unii Europejskiej lub innych środków publicznych. Nie wszyscy znali szczegółowy zakres podejmowanych przez LGD działań, jednak skutecznie identyfikowali obszar działalności LGD. Część osób zachęcona do wypełnienia ankiety nie słyszała wcześniej o LGD, ale doskonale identyfikowała i pozytywnie oceniała rezultaty podejmowanych działań w związku z wdrażaniem LSR.

Podejście Leader jest narzędziem rozwoju obszarów wiejskich, które wymaga dużego zaangażowania w celu pełnego zrozumienia obowiązujących zasad. Nie wszyscy mogli lub chcieli poznać meandry systemu wdrażania. Bez względu jednak na poziom znajomości zasad, interesariusze wyraźnie zaznaczali, iż dla skuteczności wdrażania LSR kluczowe było poznanie możliwych efektów i dobrych praktyk. Nic tak nie oddziałuje na wyobraźnię, jak możliwość uczestniczenia w pozytywnych efektach podejmowanych inicjatyw. Proces zdobywania i aktualizacji wiedzy jest czasochłonny, dlatego odbiorcy skoncentrowali się na podstawowych informacjach o LGD, bardziej angażując się w te kwestie, które miały wpływ na możliwość przygotowania dokumentacji aplikacyjnej. Chcieli przede wszystkim wiedzieć, jak wykazać zgodność planowanego projektu z LSR oraz jak najpełniej wpisać się w wymogi wynikające z lokalnych kryteriów wyboru. Te praktyczne aspekty miały bowiem wpływ na możliwość dokonania przez Radę wyboru projektu. Istotne były również kwestie poznania zobowiązań i zasad rozliczania projektów.

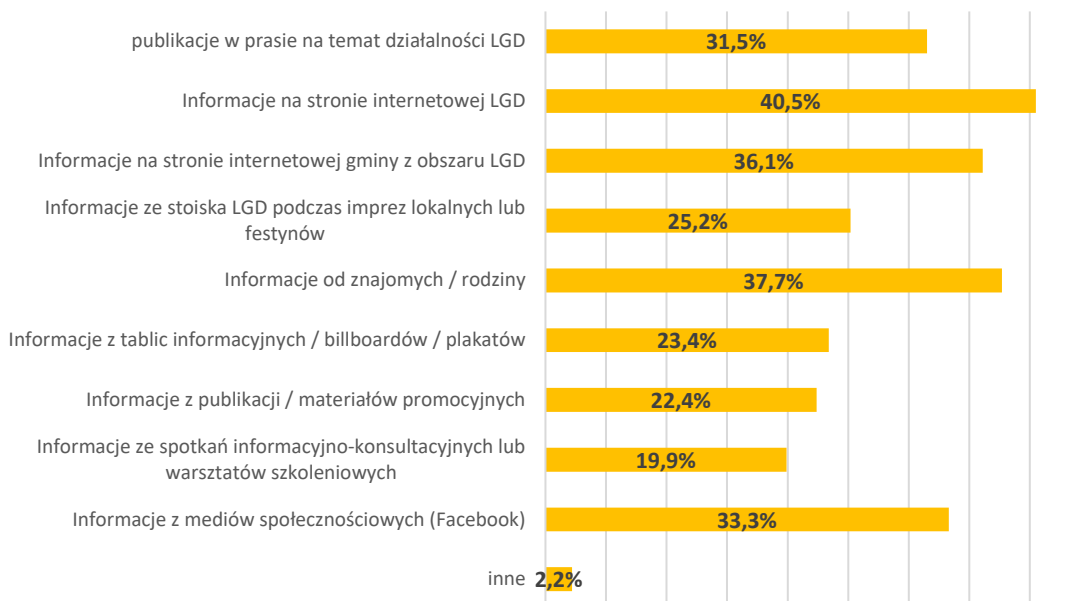
Głównym źródłem były informacje zamieszczane na stronie internetowej LGD (40,5%), informacje od znajomych rodziny (37,7%) oraz media społecznościowe (33,3%). Istotnym źródłem informacji były również strony internetowe gmin wchodzących w skład obszaru (36,1%) oraz publikacje w prasie lokalnej na temat działalności LGD (31,5%). Ważna okazała się również aktywność Biura LGD i Zarządu podczas lokalnych wydarzeń, w czasie których informacje można było pozyskać np. na stoisku (25,5%).

Ważnym elementem promocji podejmowanych działań były również tablice i plakaty (23,4%), publikacje i materiały promocyjne (22,4%) oraz spotkania informacyjno-konsultacyjne oraz warsztaty szkoleniowe (19,9%).

Żadne ze źródeł nie wiązało się z ponoszeniem jakichkolwiek kosztów. Dotarcie do wiedzy nie wymagało dużego nakładu pracy. Respondenci podkreślali, iż główne źródło informacji, tj. strona internetowa jest czytelna, intuicyjna i nie sprawia trudności osobom, które korzystają sporadycznie z Internetu. Jednocześnie dostępne źródła informacji zapewniały możliwość pozyskania pełnej wiedzy na temat podejmowanych działań lub możliwości uzyskania wsparcia. LGD zapewniła wiele możliwości adekwatnych do potrzeb różnorodnych odbiorców.

Wykres nr 3 Główne źródła informacji o LGD i podejmowanych przez nią działaniach

Źródło: ankieta ewaluacyjna

Tabela nr 18 Zestawienie naborów wniosków w latach 2017 -2022

Nr naboru	Zakres tematyczny	Termin naboru	Przedsięwzięcie	Liczba WoPP złożonych	Liczba WoPP wybranych w limicie	Liczba WoPP poza limitem	Liczba WoPP rozpatrzonych negatywnie	Liczba protestów	Liczba uwzględnionych protestów	Zawarte UoPP
1/2017	PD	15.03.2017 – 31.03.2017	1.1.1. Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	23	21	0	2	0	0	7
2/2017	RD	14.04.2017 – 28.04.2017	1.1.2. Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej	32	14	10	8	6	6	8
1/2018	RI	26.03.2018 – 09.04.2018	2.1.2. Turystyka, Rekreacja i Kultura	15	13	0	2	3	2	10
2/2018	ZD	26.03.2018 – 09.04.2018	2.2.1. Dziedzictwo Lokalne, Żywnościowe i Kulinarne	4	1	2	1	1	0	1
3/2018	PD	26.03.2018 – 09.04.2018	1.1.1. Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	31	17	1	13	5	2	14
1/2020	PD	03.06.2020 – 19.06.2020	1.1.1. Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	34	30	0	4	1	1	26
2/2020	RI	03.06.2020 – 19.06.2020	2.1.2. Turystyka, Rekreacja i Kultura	9	9	0	0	0	0	6
1/2021	RD	26.04.2021r.-10.05.2021	1.1.2. Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej	20	9	4	7	4	2	4
2/2021	RI	26.04.2021r.-10.05.2021	2.1.2. Turystyka, Rekreacja i Kultura	9	8	0	1	0	0	4
1/2022	RI	25.04.2022 - 16.05.2022	2.1.2. Turystyka, Rekreacja i Kultura	12	12	0	0	0	0	6
2/2022	ZD	25.04.2022 - 16.05.2022	2.2.1. Dziedzictwo Lokalne, Żywnościowe i Kulinarne	2	1	1	0	0	0	0
3/2022	PD	25.04.2022 - 16.05.2022	1.1.1. Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	20	20	0	0	0	0	0
4/2022	RI	22.08.2022 - 06.09.2022	2.1.2. Turystyka, Rekreacja i Kultura	4	1	1	2	0	0	0
5/2022	RD	22.08.2022 - 06.09.2022	1.1.2. Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej	8	5	1	2	0	0	0
6/2022	PD	22.08.2022 - 06.09.2022	1.1.1. Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	8	7	0	1	0	0	0
				231	168	20	43	20	13	86

Źródło: Opracowanie na podstawie danych LGD

Legenda:

WoPP – wniosek o przyznanie pomocy, UoPP – umowa o przyznaniu pomocy.

W latach 2017 – 2022 LGD przeprowadziła 15 naborów wniosków o przyznanie pomocy, w ramach których złożono 231 wniosków o przyznanie pomocy. W każdym z naborów było zainteresowanie ubieganiem się o wsparcie. LGD ogłaszała nabory w następujących zakresach, zgodnie z § 2 ust. 1 rozporządzenia LSR3:

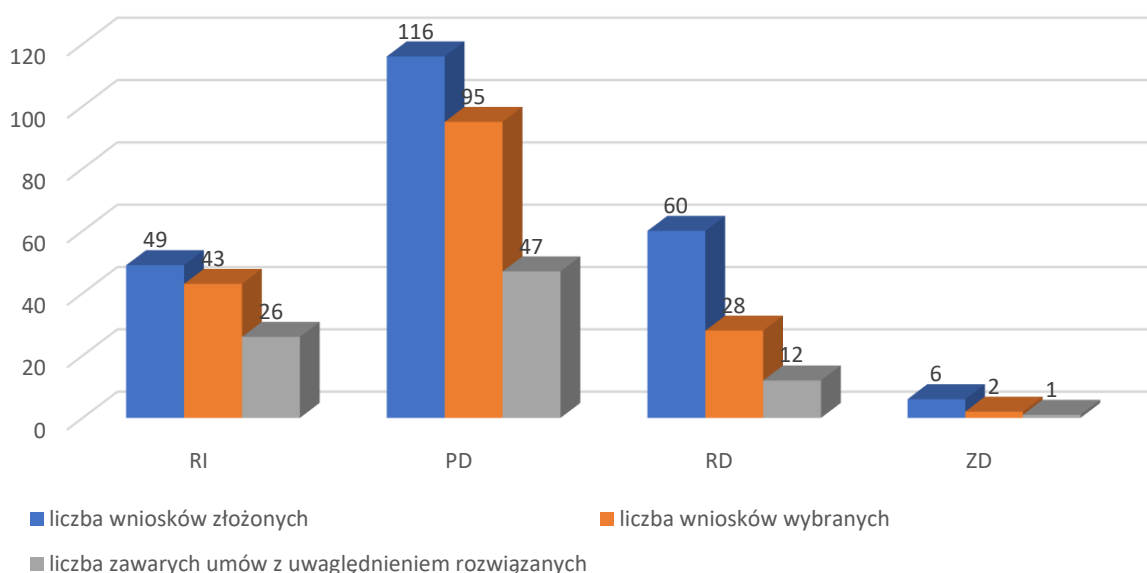
RI – rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej

PD – rozwoju przedsiębiorczości na obszarze wiejskim objętym LSR przez podejmowanie działalności gospodarczej, w tym podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w tym zakresie

RD – rozwoju przedsiębiorczości na obszarze wiejskim objętym LSR przez rozwój działalności gospodarczej, w tym podnoszenie kompetencji osób realizujących operacje w tym zakresie

ZD – zachowania dziedzictwa lokalnego

Wykres nr 4 Zestawienie złożonych wniosków i zawartych umów

Źródło: Opracowanie na podstawie danych LGD

Samorząd Województwa zawarł 96 umów o przyznaniu pomocy, z czego 10 rozwiązano (10,4%). Najwięcej umów zawarto w zakresie podejmowania działalności gospodarczej (ponad 52%) oraz rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury (ponad 28%).

W zakresie związanym z rozwojem działalności gospodarczej zawarto prawie 19% umów. Był to zakres, w przypadku którego liczba zawartych umów w stosunku do liczby złożonych wniosków była najniższa (prawie 47%). W odniesieniu do naboru w zakresie zachowania dziedzictwa lokalnego – nadal trwa ocena większości wniosków.

W odniesieniu do złożonych wniosków wpłynęło 20 protestów, z czego 65% (20) rozpatrzono pozytywnie. Ponadto, wycofano 7 wniosków o przyznanie pomocy i rozwiązano 10 umów, co stanowiło ponad 10% wniosków wybranych. Beneficjenci nie wskazywali na przyczyny takich decyzji.

³ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 września 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz. U. z 2019 r. poz. 664 i 2023, z 2020 r. poz. 1555 oraz z 2021 r. poz. 2358);

Tabela nr 19 Zestawienie poziomu realizacji budżetu LSR w ramach PROW na lata 2014-2020 według celów

Cele ogólne			Cele szczegółowe				Przedsięwzięcia					
Budżet LSR w [EUR]	Realizacja budżetu		Nazwa	Budżet LSR w [EUR]	Realizacja budżetu		Nazwa	Budżet LSR w [EUR]	Pomoc przyznana		Pomoc wypłacona	
	[EUR]	[%]			[EUR]	[%]			Realizacja budżetu			
									[EUR]	[%]	[EUR]	[%]
LOKALNA I SPOŁECZNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WYKORZYSTUJĄCA LOKALNE RYNKI POTENCJAŁY I ZASOBY												
6 891 800,00	4 162 864,75	60,40%	ROZWÓJ LOKALNEJ INNOWACYJNEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI	6 891 800,00	4 162 864,75	60,40%	Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	3 991 800,00	2 350 000,00	58,87%	2 290 000,00	57,37%
							Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej	2 900 000,00	1 812 864,75	62,51%	1 758 309,75	60,63%
							Inkubator to początek (grupy defaworyzowane)	0,00	0,00 zł	100,00%	0,00	100,00%
			PODNIESIENIE KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW OBSZARU LSR	0,00	0,00	0,00%	Program aktywności Lokalnej (grupy defaworyzowane)	0,00	0,00 zł	100,00%	0,00	100,00%
AKTYWIZACJA MIESZKAŃCÓW I WSPARCIE ROZWOJU OBSZARU LGD												
7 626 200,02	6 459 263,04	84,70%	ROZWÓJ LOKALNEJ INFRASTRUKTURY SŁUŻĄCEJ TURYSTYCE, KULTURZE I REKREACJI	7 102 572,80	6 048 108,29	85,15%	Rzeki Atrakcyjne Turystycznie (RAT)	60 000,00	42 360,19	70,60%	42 360,19	70,60%
							Turystyka, rekreacja i kultura	7 042 572,80	6 005 748,10	85,28%	4 279 043,36	60,76%
			PROMOCJA OBSZARU LSR I ZACHOWANIE LOKALNEGO DZIEDZICTWA	523 627,22	411 154,75	78,52%	Dziedzictwo lokalne, żywnościowe i kulinarne	313 627,22	291 772,75	93,03%	0,00	0,00%
							Najpiękniejsza jest nasza Równina	0,00	0,00	100,00%	0,00	100,00%
							ZYDEL – Zachowanie dziedzictwa lokalnego poprzez promocję potraw regionalnych i rękodzieła artystycznego	60 000,00	59 425,00	99,04%	0,00	0,00%
							PLAT – projekt współpracy międzynarodowej	150 000,00	59 957,00	39,97%	58 150,63	38,77%
RAZEM								10 622 127,79	X	8 427 863,93	X	
w tym PROW 2014 - 2020								10 622 127,79		8 427 863,93		

Źródło: Opracowanie na podstawie danych monitoringowych LGD

Tabela nr 20 Rzeczowa realizacja celów oraz przedsięwzięć w LSR

Wskaźniki rezultatu	Jedn. miary	Stan początkowy	Stan docelowy	Realizacja (%)	Przedsięwzięcie	Wskaźniki produktu	Jedn. miary	Stan docelowy	Realizacja szt.	
									U	P
LOKALNA I SPOŁECZNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WYKORZYSTUJĄCA LOKALNE RYNKI POTENCJAŁY I ZASOBY										
ROZWÓJ LOKALNEJ INNOWACYJNEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI										
Liczba utworzonych lub utrzymanych miejsc pracy (ogółem)	szt.	0	84	102,38%	Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane)	Liczba operacji ukierunkowanych na innowacje	szt.	5	460,00%	420,00%
						Liczba operacji polegających na utworzeniu nowego przedsiębiorstwa (grupy defaworyzowane)		12	191,67%	75,00%
						Liczba operacji polegających na utworzeniu nowego przedsiębiorstwa		55	85,45%	74,55%
						Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej		16	75,00%	68,75%
Liczba podmiotów korzystających z infrastruktury służącej przetwarzaniu produktów rolnych	szt.	0	12	0,00%	Inkubator to początek (grupy defaworyzowane)	Liczba powstałych lub rozwiniętych inkubatorów przetwórstwa lokalnego	szt.	0	0,00%	0,00%
PODNIESIENIE KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW OBSZARU LSR										
Liczba osób przeszkolonych, w tym liczba osób z grup defaworyzowanych objętych ww. wsparciem	os	0	60	1 696,67%	Program Aktywności Lokalnej (grupy defaworyzowane)	Liczba operacji wzmacniających kapitał społ., w tym przez podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej, w tym również grupy defaworyzowane	szt.	25	236,00%	208,00%
FUNKCJONOWANIE LGD										
Liczba osób, które otrzymały wsparcie po uprzednim udzieleniu indywidualnego doradztwa w zakresie ubiegania się o wsparcie na realizację LSR, świadczonego w biurze LGD	szt.	0	30	276,67%	Funkcjonowanie LGD	Liczba osobodni szkoleń dla pracowników LGD	szt.	szt.	13	126,92%
						Liczba osobodni szkoleń dla organów LGD			18	91,67%
ANIMACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ										
Liczba osób, które otrzymały wsparcie po uprzednim udzieleniu indywidualnego doradztwa w zakresie ubiegania się o	szt.	0	800	127,25%	Animacja społeczności lokalnej	Liczba podmiotów, którym udzielono indywidualnego doradztwa	szt.	100	521,00%	521,00%

wsparcie na realizację LSR, świadczonego w biurze LGD										
Liczba osób zadowolonych ze spotkań przeprowadzonych przez LGD	szt.	0	500	100,00%		Liczba spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami	szt.	20	250,00%	250,00%
AKTYWIZACJA MIESZKAŃCÓW I WSPARCIE ROZWOJU OBSZARU LGD										
ROZWÓJ LOKALNEJ INFRASTRUKTURY SŁUŻĄCEJ TURYSTYCE, KULTURZE I REKREACJI										
Wzrost liczby osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej, kulturalnej	szt.	0	65 000	0,00%	Rzeki Atrakcyjne Turystycznie (RAT)	Liczba przygotowanych i zrealizowanych projektów współpracy	szt.	1	100,00%	100,00%
Liczba projektów wykorzystujących lokalne zasoby: Przyrodnicze, kulturowe, historyczne, turystyczne, produkty lokalne	projekt	0	1	100,00%	Turystyka, Rekreacja i Kultura	Liczba nowych obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej	szt.	13	107,69%	84,62%
						Liczba przebudowanych obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej	szt.	4	375,00%	175,00%
PROMOCJA OBSZARU LSR I ZACHOWANIE LOKALNEGO DZIEDZICTWA										
Wzrost liczby uczestników wydarzeń kulturalnych oraz osób odwiedzających zabytki i obiekty w ciągu roku	szt.	0	20 000	0,00%	Dziedzictwo lokalne, żywnościowe i kulinarne	Liczba operacji obejmujących wyposażenie podmiotów działających w sferze kultury	szt.	1	100,00%	0,00%
Liczba projektów skierowanych do następujących grup docelowych: - przedsiębiorcy -grupy defaworyzowane określone w LSR) - młodzież -turyści - inne	projekt	0	2	150,00%	Najpiękniejsza jest nasza Równina	Liczba wydarzeń służących zachowaniu, upowszechnianiu oraz promocji obszaru LSR lub produktów i usług lokalnych	szt.	0	0,00%	0,00%
					Zachowanie dziedzictwa lokalnego poprzez promocję potraw regionalnych i rękodzieła artystycznego	Liczba zrealizowanych projektów współpracy	projekt	1	100,00%	0,00%
					PLAT – projekt współpracy międzynarodowej	Liczba zrealizowanych projektów współpracy, w tym międzynarodowych	LGD	1	100,00%	100,00%
FUNKCJONOWANIE LGD										
Liczba osób, które otrzymały wsparcie po uprzednim udzieleniu indywidualnego doradztwa w zakresie ubiegania się o wsparcie na realizację LSR, świadczonego w biurze LGD	os	0	30	276,67%	Funkcjonowanie LGD	Liczba osobodni szkoleń dla pracowników LGD	szt.	13	126,92%	126,92%
						Liczba osobodni szkoleń dla organów LGD	szt.	37	44,59%	44,59%
						Liczba konferencji / targów / prezentacji (odbywających się	szt.	2	1250,00%	1250,00%

						poza terenem LGD) z udziałem przedstawicieli LGD				
						Liczba odwiedzin strony internetowej	odwiedzin	6 000	11 393,40%	11 393,40%
ANIMACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ										
Liczba osób uczestniczących w spotkaniach informacyjno – konsultacyjnych	os	0	800	127,25%	Animacja społeczności lokalnej	Liczba podmiotów, którym udzielono indywidualnego doradztwa	szt.	100	521,00%	521,00%
Liczba osób zadowolonych ze spotkań przeprowadzonych przez LGD	os	0	500	100,00%		Liczba spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami	szt.	25	200,00%	200,00%

Źródło: Opracowanie na podstawie danych monitoringowych LGD

Poziom realizacji planu finansowego był pochodną aktywności Wnioskodawców. Miało to również odzwierciedlenie w stanie realizacji wskaźników produktu przypisanych do poszczególnych przedsięwzięć. Im wyższe było zainteresowanie Wnioskodawców możliwością uzyskania wsparcia, tym bardziej możliwe było rozdysponowanie dostępnego budżetu w szybszym tempie.

Poziom zawartych umów był bardziej zaawansowany, niż kwota wypłaconych Beneficjentom środków finansowych. Jest to sytuacja normalna, gdyż płatności następują po zawarciu umowy, zrealizowaniu zakresu rzeczowego i złożeniu wniosku o płatność. Zmiana przepisów w trakcie okresu programowania umożliwiła ponoszenie kosztów kwalifikowalnych po złożeniu wniosku o przyznanie pomocy. Jednakże niewielka część Beneficjentów zdecydowała się na podjęcie ryzyka w tym zakresie. Jeśli bowiem nie doszłoby do zawarcia umowy o przyznaniu pomocy, poniesione koszty nie mogłyby podlegać refundacji. Dlatego też większość Beneficjentów przystępowała do realizacji zakresu rzeczowego dopiero po zawarciu umowy.

Pandemia COVID-19 i jej następstwa zasadniczo wpłynęły na tempo wdrażania i opóźniły możliwość osiągnięcia zakładanych wskaźników. Negatywny wpływ na tę kwestię miała również możliwość wydłużania terminów realizacji projektów. W konsekwencji zakładane poziomy będą mogły być osiągnięte dopiero na koniec okresu wdrażania, tj. w 2024 roku. W przypadku natomiast wskaźników oddziaływania weryfikacja poziomu osiągnięcia wskaźnika możliwa będzie najwcześniej po 2025 roku.

Przerwanie łańcuchów dostaw w następstwie pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie, wysoka inflacja oraz spowolnienie gospodarcze powodowały, iż Beneficjenci przesuwali i nadal przesuwają terminy realizacji projektów. Mimo zmian zapewniali jednak o możliwości rozliczenia końcowego projektu, przy czym miało ono nastąpić w późniejszym terminie.

Budżet LSR był pochodną dostępnych w naborze na wybór LSR środków finansowych przeliczonych na mieszkańca. Wysokość środków na poszczególne przedsięwzięcia była adekwatna do zdiagnozowanych potrzeb. Część wskaźników nie została jeszcze osiągnięta. Biorąc pod uwagę fakt, iż w ocenie znajduje się 1/3 wniosków o przyznanie pomocy, ponadto LGD prześle kolejne wnioski z naborów przeprowadzonych w 2023 roku - zakładane poziomy powinny zostać osiągnięte.

Inaczej wygląda sytuacja w przypadku budżetu LSR w podziale na poszczególne przedsięwzięcia. Znaczna część kwot finansowych została rozdysponowana, w przypadku części naborów osiągnięto wskaźniki rzeczowe poprzez zaangażowanie niższych niż zaplanowane środków finansowych, dlatego też nie będzie możliwe wykorzystanie w danym przedsięwzięciu pełnego budżetu. Do końca 2024 roku będą również dokonywane płatności na rzecz Beneficjentów. Dopiero na tym etapie możliwe będzie zweryfikowanie rzeczywistego poziomu wdrażania LSR.

W ramach LSR wyznaczono 2 cele główne, 4 cele szczegółowe oraz 10 przedsięwzięć. Dodatkowo, ujęto przedsięwzięcia związane z wdrażaniem projektów współpracy i aktywizacją mieszkańców. Pozwoliło to na przeprowadzenie do końca 2022 roku 15 naborów wniosków. Uszczuplony wskutek sankcji budżet zwiększył się dzięki przeliczeniom kursowym oraz przekazaniu środków z nowej perspektywy finansowej UE.

Osiągnięte poziomy finansowe i rzeczowe zostały odzwierciedlone w tabelach według stanu na 31.12.2022 rok. Z uwagi na czas pozostały do zakończenia okresu programowania, biorąc pod uwagę przeprowadzone dodatkowe nabory wniosków w 2023 roku oraz zaplanowane działania - nie zidentyfikowano zagrożenia w zakresie braku możliwości osiągnięcia wskaźników na założonych poziomach. Podobnie będzie w przypadku budżetu LSR.

Ważnym elementem mającym wpływ na możliwość urealnienia stanu realizacji LSR powinno być uwzględnienie wskaźników oddziaływania w ramach rocznego sprawozdania z realizacji LSR.

Z przeprowadzonych wywiadów wynika, iż zrealizowano część projektów w zakresie ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury co umożliwia skierowanie ankiet do beneficjentów, w celu weryfikacji poziomu osiągnięcia wskaźnika. Dotyczy to następujących wskaźników oddziaływania:

- Wzrost liczby osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej, kulturalnej

- Wzrost liczby uczestników wydarzeń kulturalnych oraz osób odwiedzających zabytki i obiekty w ciągu roku

Należałoby również uporządkować wskaźniki przypisane do inkubatora przetwórstwa lokalnego, z którego realizacji zrezygnowano.

W początkowym okresie wdrażania programu ryzyko nie osiągnięcia założeń I kamienia milowego określonego w zawartej z Samorządem Województwa umowy ramowej⁴ spełniło się. Oddziaływanie następstw pandemii Covid-19 i inne czynniki spowodowały, iż istniało realne ryzyko nie osiągnięcia II kamienia milowego.

Podjęte przez Instytucję Zarządzającą działania zaradcze doprowadziły m.in. do zmiany zobowiązań wynikających z postanowień umowy ramowej. Jedynym wskaźnikiem koniecznym do osiągnięcia była finansowa realizacja LSR na poziomie 85% udzielonego w ramach LSR wsparcia według stanu na 30.06.2023 r. Zrezygnowano z konieczności osiągnięcia kamienia milowego. Duży wpływ na ten stan rzeczy miały rezygnacje Beneficjentów, wydłużenie okresu programowania i możliwości rozliczania projektów do czerwca 2024 roku oraz niskie tempo związane z oceną wniosków w niektórych samorządach, gdzie kolejny raz nastąpiła kumulacja naborów.

Istotnymi czynnikami wpływającymi na wysokość wypłaconych Beneficjentom środków byli przede wszystkim sami Beneficjenci. Ograniczeniami w terminowej realizacji projektów były warunki rynkowe, długi czas oczekiwania na dostawy spowodowany zerwaniem łańcuchów dostaw w następstwie COVID-19 oraz wojny w Ukrainie, inflacja oraz spowolnienie gospodarcze.

Uzasadnieniem dla przesunięcia w czasie pełnego wykonania LSR pod względem wskaźników rzeczowych i finansowych, był przyjęty system wdrażania. Zgodnie z pierwotnymi założeniami perspektywa programowa miała zakończyć się w 2020 roku z zachowaniem zasady „n+2” dotyczącej realizacji płatności. W wyniku wystąpienia szeregu niekorzystnych zjawisk Komisja Europejska podjęła decyzję o wydłużeniu realizacji obecnego okresu programowania o 2 lata, przesuując część środków finansowych z nowej perspektywy na realizację obecnej. Zachowano przy tym zasady wdrażania obowiązujące w okresie 2014-2020. Ponadto, Instytucja Zarządzająca, wprowadziła szereg uproszczeń, które miały ułatwić Beneficjentom realizację i rozliczenie projektów.

Kolejnym elementem, który bezpośrednio wpływał na możliwość realizacji wskaźników, była wprowadzona możliwość rezygnacji, na uzasadnioną prośbę, z deklaracji złożonych przez Wnioskodawcę w zakresie lokalnych kryteriów wyboru.

Zgodnie z postanowieniami umów o przyznaniu pomocy oraz obowiązującymi przepisami – propozycja zmian w umowie w odniesieniu do lokalnych kryteriów wyboru nie mogła powodować uzyskania mniejszej liczby punktów niż minimum określone w naborze wniosków. Pozostałe postanowienia umowy również mogły ulegać zmianom (w tym przyjęte cele i wskaźniki ich realizacji).

Zgodnie z założeniami wynikającymi z LSR oraz Wytycznych MRiRW, LGD prowadziła bieżący monitoring oraz coroczną ewaluację wewnętrzną poprzez organizowanie tzw. warsztatów refleksyjnych. Badanie wykazało, iż występowały trudności w monitorowaniu i ewaluacji LSR związane z brakiem dostępu do kompletnych danych z obsługi wniosków, zwłaszcza wniosków o płatność. Dane były pozyskiwane z Samorządu Województwa Mazowieckiego cyklicznie, przy czym ich przygotowanie było czasochłonne (wykorzystywano dane gromadzone w arkuszu kalkulacyjnym Excel). LGD nie miała dostępu do bieżących informacji o stanie realizacji LSR oraz postępach w ocenie wniosków. Czynności związane z monitorowaniem często się powielaly, przy czym LGD nie miała dostępu do danych z etapu rozliczania projektów oraz ankiet monitorujących / sprawozdań składanych przez Beneficjentów po roku od otrzymania płatności końcowej.

LGD mając na bieżąco dostęp do danych mogłaby szybciej podejmować działania mające na celu eliminowanie zagrożeń. Warto zabiegać, aby w przyszłej perspektywie został zapewniony system

---

⁴ Umowa o warunkach i sposobie realizacji strategii rozwoju kierowanego przez społeczność nr 00026-6933-UM0910013/15 z dnia 23.05.20

informatyczny, w przypadku którego (wzorem perspektywy 2007-2013) możliwe byłoby generowanie gotowych zestawień oraz dedykowanych raportów z każdego etapu wdrażania w odniesieniu do pojedynczej LSR. Jeśli nie uda się pozyskać dostępu do takiego systemu, LGD powinna bardziej zautomatyzować proces pozyskiwania i gromadzenia danych związanych z monitoringiem stanu realizacji LSR.

c. Projekty współpracy

1. Projekt współpracy krajowej

Tytuł: RAT – Rzeki Atrakcyjne Turystycznie

Numer i data zawarcia umowy o przyznaniu pomocy: 00007-6936-UM1020007/18 z 8.11.2018 r. zawarta z Zarządem Województwa Podlaskiego

Wykaz partnerów:

Projekt współpracy między terytorialny realizowany przez trzy LGD:

1. Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania – Tygiel Doliny Bugu”, woj. Podlaskie
2. Stowarzyszenie – Lokalna Grupa Działania „Bądźmy Razem”, woj. mazowieckie
3. Lokalną Grupę Działania „Równiny Wołomińskiej”, woj. mazowieckie

Koszty całkowite Projektu współpracy RAT:

1. SLGD „Tygiel Doliny Bugu” – 166 935,07zł
2. SLGD „Bądźmy Razem” – 55 285,01zł
3. LGD „Równiny Wołomińskiej” – 42 360,19zł

Cel projektu:

Projekt miał na celu rozwój turystyki na obszarze trzech w/w LGD. W związku z tym na obszarze każdej z grup powstała infrastruktura drewniana – ogólnodostępne piękne drewniane altany, w których może zatrzymać się turysta uprawiający turystykę, pieszą, rowerową, wodną, konną, itp. Dwadzieścia pięć tego typu altan powstało na terenie LGD „Tygiel Doliny Bugu”, pięć na terenie LGD „RW” w miejscowościach: Urle, Borzymy, Zawiszyn, Jadów, Strachów, natomiast na obszarze działania LGD „Bądźmy Razem” powstały ławki solarne, toalety oraz altany. Ponadto, w ramach realizacji projektu RAT, zostały zakupione gadzety promocyjne dla turystów: peleryny, płaszcze przeciwdeszczowe, piłki plażowe, kapelusze przeciwsłoneczne, kubki termiczne, koszulki i rękawiczki sportowe. Został również stworzony Przewodnik turystyczny obejmujący swoim opisem tereny 3 Partnerów projektu. Przewodnik został wydany w wersji papierowej pod koniec 2020r., w ilości po 1000 szt. na każdą grupę LGD. Prezentuje on obszary ciekawe pod względem turystycznym, historycznym i kulturowym, a także jest skarbnicą wiedzy na temat bazy gastronomicznej i noclegowej.

Projekt został rozliczony.

2. Projekt współpracy międzynarodowy

Tytuł: PLAT – Produkt Lokalny Atrakcją Turystyczną

Numer i data zawarcia umowy o przyznaniu pomocy: 00008-6936-UM0720008/18 z 18.06.2019 r. zawarta z Zarządem Województwa Mazowieckiego

Wykaz partnerów:

Projekt współpracy międzynarodowy realizowany przez pięć krajowych LGD:

1. Lokalną Grupę Działania Ziemi Mińskiej
2. Lokalną Grupę Działania Natura i Kultura
3. Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania Forum Powiatu Garwolińskiego
4. Lokalną Grupę Działania Zielone Mosty Narwi
5. Lokalną Grupę Działania „Równiny Wołomińskiej”

Koszty całkowite projektu współpracy PLAT – 679 368,44zł w tym:

LGD Ziemi Mińskiej – 180 000zł

LGD Natura i Kultura	– 110 587,11zł
SLGD Forum Powiatu Garwolińskiego	– 135 189,46zł
LGD Zielone Mosty Narwi	– 193 634,69zł
LGD „Równiny Wołomińskiej”	– 59 957,18zł

Cel projektu:

Projekt miał na celu kultywowanie tradycji ludowych, kreowanie marki lokalnej poprzez odkrywanie produktów lokalnych wytwórców kulinariów i atrakcji turystycznych obszarów, objętych działaniem przez Lokalne Grupy Działania będące partnerami projektu. W wyniku jego realizacji zostały zorganizowane 3 wspólne działania takie jak:

1. Udział w X Europejskich Targach Produktów Regionalnych - Regionalia 2019 w Zakopanem, na których zostały zaprezentowane produkty lokalne i rękodzieło z każdej grupy LGD – partnerów projektu współpracy PLAT
2. Wydanie książki kucharskiej z przepisami pod nazwą „Dziedzictwo Kulinarne”- PLAT
3. Wyjazd studyjny do Hiszpanii uczestników projektu i przedstawicieli z 5 LGD

Ponadto każda z LGD zorganizowała swoje własne działania. W przypadku LGD były to:

1. Konkurs kulinarny „Dziedzictwo kulinarne szansą na rozwój produktu turystycznego” zorganizowany w Agroturystyce „Dolina Liwca” Marek Sawera w Adampolu.
2. Wyjazd studyjny na „Biegun Zimna i sera” do miejscowości Stankuny i Wiżajny na dwudniowe szkolenie dotyczące kreowania marki lokalnej.
3. Wydanie materiałów reklamowych – parasolek z nadrukiem logotypów, promujących projekt

Projekt został rozliczony

3. Projekt współpracy krajowy

Tytuł: ZYDEL – Zachowanie dziedzictwa lokalnego poprzez promocję potraw regionalnych i rękodzieła artystycznego

Numer i data zawarcia umowy o przyznaniu pomocy: 00017-6936-UM0720020/20 z dnia 08.06.2021 r. zawarta z Zarządem Województwa Mazowieckiego

Wykaz partnerów:

Projekt współpracy krajowy realizowany przez 2 LGD z woj. mazowieckiego:

1. Lokalną Grupę Działania „Równiny Wołomińskiej”
2. Stowarzyszenie – Lokalna Grupa Działania „Bądźmy Razem

Koszty całkowite projektu współpracy ZYDEL – 115 113,22zł

LGD „Równiny Wołomińskiej”	– 59 425,65zł
SLGD „Bądźmy Razem” –	55 687,57zł

Projekt w trakcie rozliczenia - złożony WOP

Cel projektu:

Projekt miał na celu zachowanie dziedzictwa lokalnego poprzez promocję potraw regionalnych i rękodzieła artystycznego na obszarze obydwu Partnerów projektu. W ramach jego realizacji zaplanowane były działania:

- konkurs kulinarny zorganizowany przez LGD „RW”
- zakup aparatu fotograficznego przez LGD „RW”

- wykonanie namiotu reklamowego przez LGD „RW”
- warsztaty rękodzieła zorganizowane przez SLGD „BR”: ceramiczno-garncarskie, kowalskie, rzemiosła drewnianego, twórczości plastycznej
- 2 wystawy rękodzieła artystycznego zorganizowane przez LGD podczas konkursu kulinarnego i konferencji kończącej
- wydanie gadżetów promocyjnych poprzez obydwu Partnerów projektu: koszulek, pendrive’ów, magnesów, podkładek, kogucików
- wydanie publikacji książkowej pn. „Dziedzictwo Lokalne – Kulinaria i Rękodzieło artystyczne” promującej rękodzieło artystyczne i potrawy regionalne (działanie wspólne obydwu Partnerów)
- stworzenie mapy interaktywnej z oznaczonymi obiektami/miejscami promującymi wytwórców kulinarnych i rękodzieła (działanie wspólne obydwu Partnerów)
- organizacja konferencji kończącej projekt zorganizowanej przez LGD „RW”, w której uczestniczyli przedstawiciele LGD „BR”.

4. LGD realizowała również projekty finansowane ze środków publicznych, które były skierowane do lokalnych organizacji pozarządowych:

4.1 Działaj Lokalnie – to program PAFW (Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności) realizowany przez Akademię Rozwoju Filantropii w Polsce, który ma na celu aktywizację lokalnych społeczności wokół różnych celów o charakterze dobra wspólnego poprzez wspieranie projektów obywatelskich. Projekty realizowane w ramach programu służą pobudzaniu aspiracji rozwojowych, poprawie jakości życia, podejmowaniu działań odpowiadających na zdiagnozowane potrzeby z udziałem lokalnych społeczności, budowaniu kapitału społecznego.

Konkurs „Opowiedz...” – polegał na wyłonieniu i nagrodzeniu zwycięzców Konkursu „Opowiedz...” ogłaszanego w każdej edycji programu Działaj Lokalnie, którzy nagrali film lub stworzyli reportaż multimedialny, lub przygotowali prezentację z realizacji swojego projektu w następujących kategoriach: człowiek, miejsce, motyw, filmowy produkt projektu.

Działaj Lokalnie IX – edycja na rok 2015

W edycji na rok 2015 zostało złożonych 55 wniosków z czego LGD dofinansowała 21 na kwotę 59 000 zł.

Umowa Dotacji nr 29/DL9-ODL/2015 zawarta 8 lutego 2015r. przez LGD oraz Stowarzyszenie Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 lutego 2015 r. – do 29 lutego 2016 r.

Dotacja w wysokości 50 000 zł, Wkład własny wymagany – 25 000zł

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 21 wniosków na kwotę 59 000 zł w tym na granty 50 000 zł dotacja, 9 000 zł wkład własny, na zarządzanie konkursem wkład własny 20 000 zł. Razem wkład własny poniesiony 29 000 zł.

Działaj Lokalnie IX – edycja na rok 2016

Umowa Dotacji nr 29/DL9-ODL/2016 zawarta 1 marca 2016 r. przez LGD oraz Stowarzyszenie Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 marca 2016 r. – do 28 lutego 2017r.

Dotacja w wysokości 50 000zł. Wkład własny wymagany – 25 000zł.

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 17 wniosków na kwotę dotacji 64 580,00zł w tym na granty (50 000zł dotacja, 14 580zł wkład własny, koszty na zarządzanie konkursem wkład własny 12 095,83 zł, Razem wkład własny poniesiony: 26 675,83 zł)

Konkurs „Opowiedz...” – edycja na lata 2015/2016

Konkurs „Opowiedz...” 2015 i „Opowiedz ...” 2016 ogłoszony w ramach Programu Działaj Lokalnie 9.

Umowa Dotacji nr 29/DL9-Op/2015- zawarta w dniu 15 lipca 2015r. na okres od 15 lipca 2015r. do 28.02.2017 r.

Dotacja przyznana na lata 2015/2016 wynosiła 2 000 zł. Dotacja wykorzystana 2 000 zł.

Działaj Lokalnie X – edycja na rok 2017

W edycji na rok 2017 zostało złożonych 27 wniosków z czego LGD dofinansowała 18 wniosków na kwotę 62 562,73zł.

Umowa Dotacji nr 29/DL10-ODL/2017 zawarta 20 marca 2017 r. przez LGD ze Stowarzyszeniem Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 marca 2017 r. – do 28 lutego 2018 r.

Dotacja w wysokości 50 000 zł. Wkład własny wymagany – 25 588,64 zł

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 17 wniosków na kwotę 62 562,73zł w tym na granty (50 000zł z dotacji , 12 562,73zł wkład własny), 19 710,11zł koszty na zarządzanie konkursem wkład własny , Razem wkład własny 32 272,84zł

Działaj Lokalnie X – edycja na rok 2018

W edycji na rok 2018 zostało złożonych 29 wniosków z czego LGD dofinansowała 20 wniosków na 62 631,00 zł.

Umowa Dotacji nr 53/DL10-ODL/2018 zawarta 12 kwietnia 2018 r. przez LGD ze Stowarzyszeniem Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 marca 2018r. – do 28 lutego 2019 r.

Dotacja w wysokości 47 000 zł. Wkład własny wymagany – 26 800,00 zł.

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 20 wniosków na kwotę 62 631 zł w tym na granty (47 000zł dotacja, 15 631 zł wkład własny) koszty na zarządzanie konkursem 18 009,03 zł wkład własny, Razem wkład własny 33 640,03 zł.

Konkurs „Opowiedz...” 10 edycja na lata 2017/2018

Konkurs „Opowiedz...” 2017 i „Opowiedz ...” 2018 ogłoszony w ramach Programu Działaj Lokalnie 10.

Umowa Dotacji nr 29/DL10-Op/2017- zawarta w dniu 04 września 2017 r. na okres od 04 września 2017 r. – do 31 stycznia 2019 r.

Dotacja przyznana na lata 2017/2018 wynosiła 3 000 zł. Dotacja wykorzystana 3 000 zł,.

Działaj Lokalnie XI – edycja na rok 2019

W edycji na rok 2019 zostało złożonych 16 wniosków z czego LGD „dofinansowała 15 wniosków na kwotę 54 846,07 zł.

Umowa Dotacji nr 53/DL11-ODL/2019 zawarta 2 kwietnia 2019 r. przez LGD ze Stowarzyszeniem Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 marca 2019r. – do 29 lutego 2020 r.

Dotacja w wysokości 47 000 zł. Wkład własny wymagany – 26 800,00 zł.

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 15 wniosków na kwotę 54 846,07 zł w tym na granty (47 000 zł dotacja, 7 846,07 zł wkład własny) koszty na zarządzanie konkursem 18 779,02 zł wkład własny. Razem wkład własny 26 625,09 zł.

Konkurs „Opowiedz...” 11 edycja na lata 2019/2020

Konkurs „Opowiedz...” 2019 i „Opowiedz ...” 2020 ogłoszony w ramach Programu Działaj Lokalnie 11

Umowa Dotacji nr 53/DL11-Op/2019- zawarta w dniu 19 września 2019 r. na okres od 1 września 2019 r. do 31 stycznia 2021r.

Dotacja przyznana wynosiła 2 900 zł. Dotacja wykorzystana 2 900 zł, Wkład własny 300 zł, Razem – 3 200 zł.

Działaj Lokalnie XII – edycja na rok 2021/2022

W edycji na rok 2021/2022 LGD na 20 złożonych wniosków dofinansowała 10 wniosków na kwotę 54 992,66 zł.

Umowa Dotacji nr 53-DL12-ODL-2021 zawarta 10 maja 2021r. przez LGD ze Stowarzyszeniem Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce na okres od 1 marca 2021r. – do 28 lutego 2022r.

- a) Dotacja w wysokości 44 700zł
- b) Wkład własny wymagany – 28 200,00zł

Lista wniosków ocenionych pozytywnie przez LGD, które otrzymały dofinansowanie – 10 wniosków na kwotę 54 992,66 zł w tym na granty (44 700zł dotacja, 10 292,66zł wkład własny) koszty na zarządzanie konkursem 18 029,37zł wkład własny , Razem wkład własny 28 322,03zł.

Konkurs „Opowiedz...” 12 edycja na lata 2021/2022

Konkurs „Opowiedz...” 2021 i „Opowiedz ...” 2022 ogłoszony w ramach Programu Działaj Lokalnie 12

Umowa Dotacji nr 53-DL12-Op-2021 zawarta w dniu 24 sierpnia 2021 r. na okres od 1 września 2021 r. do 31 stycznia 2023 r.

Dotacja przyznana na lata 2021/2022 wynosiła 1500 zł.

Dotacja za rok 2021 wykorzystana – 750 zł. Dotacja za rok 2022 zwrócona w kwocie 750 zł.

d. Działalność biura LGD

Wsparcie administracyjne zapewniało Biuro LGD. Pierwszym adresem, pod którym było prowadzone Biuro LGD był budynek Urzędu Miast i Gminy w Tłuszczu przy ul. Warszawskiej 10, 05-240 Tłuszcz do 2010 roku. Zarząd LGD szukał nowego lokalu dla Biura LGD i zostało ono przeniesione na ul. Warszawską 4 w Tłuszczu. Pod tym adresem biuro funkcjonowało w latach 2010-2020. Z początkiem 2021 roku, po zmianie Zarządu, nowe władze postanowiły zmienić adres siedziby i przeniesiono Biuro na ul. Przemysłową 70 w Tłuszczu. Wysokie koszty utrzymania spowodowały, iż w grudniu 2022 roku podjęto decyzję o przeniesieniu Biura LGD do budynku Miasta i Gminy w Tłuszczu (ul. Warszawska 10, 05-240 Tłuszcz). Przeniesienie nastąpiło w styczniu 2023 roku.

Zmiany siedziby nie stanowiły większego utrudnienia dla mieszkańców i Beneficjentów, gdyż przenosiny dotyczyły jednego obrębu - miasta Tłuszcz.

W okresie sprawozdawczym w Biurze LGD były utworzone następujące stanowiska: Kierownik Biura, Główny specjalista ds. pozyskiwania funduszy europejskich, Specjalista ds. doradztwa i technologii, Pracownik ds. administracji i rozliczeń (wcześniej dodatkowo Specjalista ds. administracji). Księgowość była prowadzona przez podmiot zewnętrzny. Każdy z pracowników Biura legitymował się odpowiednim wykształceniem, znajomością zasad, obowiązujących przepisów i wytycznych. Ponadto, personel doskonale orientował się w specyfice uwarunkowań społeczno-gospodarczych na obszarze LSR. Każdy z zatrudnionych pracowników posiadał doświadczenie lub niezbędną wiedzę w zakresie wdrażania i aktualizacji dokumentów strategicznych o zasięgu lokalnym. W Regulaminie Biura LGD wskazano zasady udostępniania informacji będących w dyspozycji LGD, uwzględniające zasady bezpieczeństwa informacji i przetwarzania danych osobowych.

Biuro posiadało odpowiednie warunki techniczno-lokalowe i wyposażenie umożliwiające przyjmowanie Beneficjentów, sprawną obsługę administracyjną LGD oraz archiwizację dokumentów. W trakcie wdrażania LSR pracownicy nabywali wiedzę i umiejętności, korzystając ze spotkań warsztatowych lub szkoleń. Dzięki temu realizowane zadania cechował profesjonalizm, samodzielność i zaangażowanie. Miało to szczególne znaczenie w okresie pandemii, kiedy Biuro pracowało bez zmian w systemie stacjonarnym i nie było ograniczeń np. w kontaktach Beneficjentów z pracownikami.

Pracownicy Biura LGD potwierdzili zasadność przyjętych metod podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Dlatego też przyjęte w tym zakresie zasady powinny być kontynuowane w przyszłości. Regularność i szeroki zakres tematyczny zapewniają bowiem możliwość nabycia kompletnej wiedzy niezbędnej w procesie wdrażania.

Działalność biura LGD była adekwatna do potrzeb. Poza czynnościami wynikającymi z umowy ramowej, tj. ogłaszaniem naborów wniosków, obsługą Beneficjentów, prowadzeniem strony internetowej, realizacją Planu komunikacji i Planu szkoleń oraz świadczeniem usług doradczych, pracownicy angażowali się w działania animacyjne i aktywizacyjne. Zaangażowanie obejmowało również projekty współpracy oraz przedsięwzięcia finansowane z innych programów lub środków publicznych, skierowane w głównej mierze do lokalnych organizacji pozarządowych czy mieszkańców. Organizowane warsztaty, szkolenia czy spotkania miały bezpośrednie oddziaływanie na aktywność mieszkańców oraz pobudzały ich do działania.

Prowadzone działania doradcze wspierały potencjalnych Beneficjentów w przygotowaniu dokumentów aplikacyjnych. Aktywny w nich udział oraz korzystanie z zaleceń umożliwiały sporządzenie dokumentów lepszej jakości. Odbiorcy wysoko oceniali możliwość korzystania z tej formy wsparcia i identyfikowali potrzebę kontynuacji tej formy pomocy. Respondenci w przeprowadzonych rozmowach wskazywali na wysoką użyteczność świadczonego doradztwa oraz doceniali zaangażowanie pracowników. W skomplikowanych kwestiach zabiegali oni o stanowisko zewnętrznych ekspertów lub zasięgaliby opinii pracowników podmiotu wdrażającego.

W okresie programowania 2014-2020 pracownicy Biura mierzyli się ze znacznie większymi wyzwaniem, niż w poprzedniej perspektywie, między innymi z powodu większej liczby zadań nałożonych na Biuro LGD. Biuro wspierało działalność innych organów LGD, w szczególności Rady. Dlatego też niezbędne było bieżące podnoszenie kwalifikacji poprzez udział w konsultacjach, szkoleniach i innych formach edukacyjnych. Przyjęte w okresie programowania 2014-2020 zasady i wytyczne wymagały posiadania

rozległej wiedzy z wielu dziedzin. Dużym wyzwaniem było również świadczone przez Biuro LGD doradztwo.

LGD stała się rozpoznawalna jako instytucja wspierająca rozwój obszaru. Ankietowani, którzy nie słyszeli wcześniej o LGD stanowili zaledwie prawie 12% wszystkich badanych. Miały na to bezpośredni wpływ grupy otwartej (wykraczającej poza członków LGD lub beneficjentów).

PLAN SZKOLEŃ DLA CZŁONKÓW ORGANU DECYZYJNEGO I PRACOWNIKÓW BIURA LGD „RÓWNINY WOŁOMIŃSKIEJ

Plan szkoleń stanowił jeden z obligatoryjnych elementów związanych z bieżącym funkcjonowaniem LGD w okresie programowania 2014-2020. LGD cyklicznie monitorowała realizację planu szkoleń, gdyż dokumentowano postęp jego realizacji bądź z Informacjach monitorujących bądź we wnioskach o płatność składanych w związku z rozliczeniem kosztów bieżących i aktywizacji.

Był on wdrażany w celu efektywnego wykorzystania zasobów ludzkich i zapewnienia profesjonalnej realizacji zadań. Jego realizacja wpłynęła na możliwość stałego podnoszenia poziomu wiedzy i kwalifikacji członków organu decyzyjnego oraz pracowników biura LGD. Pozwoliła również na zachowanie odpowiedniego poziomu obsługi interesantów.

Zastosowano zasadę, że każdy pracownik miał prawo i obowiązek uzupełniać swoje kwalifikacje w formie szkoleń zewnętrznych przynajmniej raz w roku. Odbywało się to w różnych formach, tj, poprzez uczestnictwo w konferencjach, sympozjach, naradach, kursach, czy szkoleniach.

Roczny plan szkoleń, uwzględniający propozycje pracowników, zatwierdzał Zarząd LGD. Wybór wykonawców był podyktowany przede wszystkim możliwością pozyskania praktycznej wiedzy oraz ceną. Każdy nowy pracownik lub członek organu decyzyjnego przechodził przede wszystkim szkolenia wynikające z obowiązujących przepisów i wytycznych.

Szkolenia zewnętrzne obejmowały praktyczne warsztaty mające formę kształcenia pozaszkolnego, przeprowadzane przez doświadczonych trenerów zewnętrznych. Szkolenia wewnętrzne obejmowały pogłębianie wiedzy i zdobywanie umiejętności w zakresie dotyczącym podstawowych zagadnień związanych z szeroko rozumianym wdrażaniem LSR.

Odbiorcy szkoleń mieli wpływ na zakres zaplanowanych do realizacji działań podnoszących kwalifikacje. Miało to ogromne znaczenie w kontekście rozwoju osobistego i wpływało na jakość pracy.

Efekty kształcenia były konkretne i mierzalne oraz zgodne z oczekiwaniami. Uczestnicy szkoleń pozytywnie oceniali dobór tematyki szkoleń. Zapewniono pracownikom oraz członkom organu decyzyjnego możliwość uczestnictwa w podnoszeniu kwalifikacji poza wyznaczonym Planem szkoleń.

Podstawową formą podnoszenia kwalifikacji były szkolenia zewnętrzne, jak również przekazywanie wiedzy w formie wymiany doświadczeń z osobami najbardziej doświadczonymi (dobre praktyki).

Plan szkoleń został zrealizowany w pełnym zakresie zaplanowanym do końca 2022 roku. W kolejnym 2023 roku zaplanowano kolejne aktywności w tym zakresie.

Plan szkoleń podlegał aktualizacjom zgodnie z potrzebami zgłaszanymi przez pracowników Biura LGD lub członków Rady.

Tabela nr 21 Zestawienie szkoleń dla członków Rady, Zarządu i pracowników Biura LGD

Nazwa i zakres szkoleń	Termin szkolenia	Czas trwania szkolenia	Odbiorcy szkolenia	Umiejętności i kompetencje nabyte podczas szkolenia	Forma szkolenia
Szkolenie z zakresu ustawy Prawo o Stowarzyszeniach, dokumentów strategicznych związanych z PROW na lata 2014-2020, dokumentów i regulacji wewnętrznych LGD	II kwartał 2016	1 dzień	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy dotyczącej tematów szkolenia	Wykład oraz warsztat
Obsługa klienta	II kwartał 2016 r.	0,5 dnia	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji pracowników dot. komunikacji osobistej	Wykład oraz warsztat
Skuteczne komunikowanie się	III kwartał 2016 r.	0,5 dnia	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji pracowników dot. komunikacji osobistej i telefonicznej	Wykład oraz warsztat
Praca z „trudnym klientem”	III kwartał 2016 r.	0,5 dnia	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji pracowników dot. komunikacji osobistej i telefonicznej	Wykład oraz warsztat
Praca, nad jakością i słyszalnością rozmowy	III kwartał 2016 r.	0,5 dnia	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji pracowników dot. komunikacji telefonicznej	Wykład oraz warsztat
Sposób pisanie e-maili	IV kwartał 2016 r.	0,5 dnia	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji pracowników dot. e-mailowej komunikacji	Wykład oraz warsztat
Szkolenie dotyczące zasad i kryteriów oceny wniosków w ramach LSR	IV kwartał 2016 r.	2 dni	Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy dotyczącej zasad i kryteriów oceny wniosków obowiązujących w perspektywie finansowej 2014-2020	Wykład oraz warsztaty
Szkolenie z zakresu prawa administracyjnego, budowlanego, zamówień publicznych, żywnościowe	I kwartał 2017 r.	3 dni	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy z zakresu prawa administracyjnego, finansów publicznych oraz prawa zamówień publicznych	Wykłady
Szkolenie z zakresu BHP, zarządzanie czasem własnym - organizacja i podnoszenie efektywności pracy	I kwartał 2017 r.	1 dzień	Pracownik biura	Podniesienie kompetencji z zakresu BHP, zarządzania własnym czasem i podnoszeniem efektywności pracy	Wykład oraz warsztaty
Szkolenie stanowiskowe (dla nowych pracowników / członków organu decyzyjnego)	Ustalane Indywidualnie	Wg potrzeb	Pracownik biura	Zdobycie wiedzy o obowiązkach i prawach pracownika oraz o zagrożeniach	Realizacja obowiązków z pomocą innego pracownika
Szkolenie merytoryczne (dla nowych pracowników / członków organu decyzyjnego)	Ustalane Indywidualnie	Wg potrzeb	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Rozwój wiedzy technicznej, umiejętności miękkich oraz specjalistyczny instruktorz dostosowany do potrzeb wykonywania zadań na stanowisku pracy	Wykłady
Szkolenie z zakresu finansów	II kwartał 2017 r.	3 dni	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy z zakresu audytu, kontroli oraz ekonomii	Wykłady oraz warsztaty

Szkolenie z zakresu realizacja procesu inwestycyjnego	III kwartał 2017 r.	3 dni	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy i umiejętności z zakresu analizy i oceny projektów, biznes planu, kontroli inwestycji oraz biznesplanu realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych	Wykłady oraz warsztaty
Szkolenie dotyczące zasad i kryteriów oceny wniosków w ramach LSR	I kwartał 2019 r.	1 dzień	Członek organu decyzyjnego	Podniesienie wiedzy dotyczącej zasad i kryteriów oceny wniosków obowiązujących w perspektywie finansowej 2014-2020	Wykład oraz warsztaty
Szkolenie z zakresu planowania strategicznego i ewaluacji	IV kwartał 2019 r.	2 dni	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie poziomu wiedzy z zakresu monitoringu, ewaluacji oraz planowania i komunikacji	Wykłady oraz warsztaty
Szkolenie z zakresu planowania strategicznego i ewaluacji	II kwartał 2022 r.	1 dzień	Pracownik biura / Członek organu decyzyjnego	Podniesienie poziomu wiedzy z zakresu monitoringu, ewaluacji oraz planowania i komunikacji	Wykłady oraz warsztaty

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LGD

Plan komunikacji

Plan komunikacji miał ukierunkować proces przekazywania informacji pomiędzy LGD a społecznością lokalną. Plan komunikacji dotyczył okresu 2016-2023 i obejmował konkretne działania i projekty ściśle powiązane z realizacją LSR. Dokument obejmował cele, działania komunikacyjne adekwatne do celów, a także adresatów i środki / narzędzia przekazu informacji, których LGD używało w przekazywaniu informacji na poszczególnych etapach wdrażania LSR. Poprzez zaplanowane wskaźniki LGD miała możliwość udokumentowania jego osiągnięcia i w przypadku występowania odchyleń – korygowanie swoich działań w celu polepszenia komunikacji.

Celem planu komunikacji było w szczególności:

1. Utworzenie jednolitego, spójnego, przejrzystego i pozytywnego wizerunku LGD
2. Wzrost wiedzy mieszkańców obszaru nt. założeń LSR,
3. Sprawny przepływ informacji o stanie realizacji LSR w odniesieniu do celów, wskaźników oraz na poziomie wykorzystania środków w poszczególnych przedsięwzięciach.
4. Jasny i wszechstronny sposób przekazywania informacji o zasadach, rodzajach operacji i kryteriach udzielania wsparcia z budżetu LSR.
5. Uzyskanie informacji zwrotnej na temat oceny jakości pomocy i działań świadczonych przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzenia korekt w tym zakresie.
6. Zapewnienie szerokiego włączenia mieszkańców z różnych sektorów i grup interesów ze szczególnym uwzględnieniem grupy defaworyzowanej w etapy wdrażania, monitoringu i ewaluacji LSR.
7. Wspieranie Beneficjentów w realizacji operacji.
8. Motywowanie projektodawców i edukowanie ich oraz upowszechnianie efektów zrealizowanych zadań.

Przy formułowaniu katalogu działań informacyjnych wzięto pod uwagę dotychczasowe doświadczenie LGD w komunikowaniu się z mieszkańcami oraz zadowolające ich efekty, a także wyniki konsultacji z mieszkańcami dot. systemu komunikacji i ewaluacji LSR.

Do grup docelowych zaliczono Beneficjentów, odbiorców rezultatów projektów, uczestników działań. Były to osoby, do których kierowano działania LGD realizowane w ramach LSR. Poza powyżej wymienionymi grupami docelowymi ważną rolę w przepływie informacji i kształtowaniu wizerunku LGD w ramach wszystkich działań związanych z realizacją LSR odgrywały media lokalne i grupy opiniotwórcze, w tym eksperci. Stanowili oni środki/narzędzia komunikacji.

Środki przekazu wykorzystane podczas realizacji planu: spotkania i konferencje, lokalna telewizja, radio, Internet (strony internetowe, fora społecznościowe), prasa (artykuły, informacje prasowe, wkładka do gazety), plakaty, foldery, ulotki, gadżety, tablice informacyjne w gminach, sołectwach, w miejscach użyteczności publicznej tj.: ośrodki zdrowia, sklepy wiejskie, sołectwa i parafie, konferencje i spotkania informacyjne, polecenie innych osób tzw.: „poczta pantoflowa”, materiały i publikacje konferencyjne i szkoleniowe, w tym prezentacje, punkty konsultacyjne.

LGD stosowała zróżnicowane metody angażowania społeczności lokalnej oraz różne narzędzia komunikacji. Informacja była podawana w sposób spersonalizowany, uwzględniający język korzyści specyficzny dla danej grupy docelowej. W informacji i komunikatach przeważały korzyści, obietnice zmian, a komunikowane zmiany były definiowane w pierwszej kolejności jako te, które bezpośrednio dotyczyły zainteresowanych. W przypadku Beneficjentów, wsparciem były konkretne informacje dotyczące danego przedsięwzięcia. Dla tej grupy adresowane były komunikaty motywujące do promocji idei pozyskiwania Funduszy UE. LGD wykorzystywała wszelkiego rodzaju spotkania, w których uczestniczyć mogli pracownicy Biura LGD, w zależności od bieżącej potrzeby, o aktualnych konkursach o dofinansowanie operacji, planowanych działaniach, ważnych z punktu widzenia uczestników poszczególnych spotkań. Ważną kwestią były również działania komunikacyjne skierowane do grup defaworyzowanych ze względu na dostęp do rynku pracy.

Skuteczna komunikacja w procesie tworzenia i wdrażania LSR była warunkiem osiągnięcia zakładanych efektów. Kluczowym elementem komunikacji była jej dwustronność, angażująca obie strony procesu. Takie podejście zapewniło LGD możliwość uzyskania informacji zwrotnej i służyło transparentności podejmowanych działań. Okazało się to niezwykle ważne m.in. w budowaniu zaufania do LGD.

Również członkowie LGD byli informowani o możliwościach i korzyściach wynikających z finansowego wsparcia LSR. Ich publiczne wypowiedzi miały istotny wpływ na postrzeganie LGD i jej rozpoznawalność.

Wszystkie podejmowane działania odbywały się z zachowaniem zasad jednolitej wizualizacji i identyfikacji, zgodnie z wytycznymi zawartymi w Księdze Wizualizacji Znaków PROW na lata 2014-2020.

Jednym z działań w ramach Planu komunikacji była strona internetowa (czytelna, intuicyjna, aktualna, zawierająca szczegółowe informacje o LGD, LSR, dokumentach towarzyszących, naborach, procedurach, wzorach formularzy i wiele innych). Było to jedno z lepiej ocenianych narzędzi Planu komunikacji.

LGD prowadziła działania komunikacyjne na bieżąco, z dużą systematycznością oraz uwzględniała ich różnorodność. Biuro prowadziło monitoring efektów podejmowanych działań, co umożliwiło ocenę poziomu osiągnięcia założeń.

Plan komunikacji był realizowany zgodnie z corocznie opracowywanym harmonogramem.

Tabela nr 22 Stan realizacji Planu komunikacji

Termin	Cel komunikacji	Nazwa działania	Środki przekazu	Wskaźniki	Wskaźniki
II 2016	Poinformowanie potencjalnych Beneficjentów o głównych zasadach interpretacji poszczególnych kryteriów oceny używanych przez Radę LGD. Dotarcie z informacją do grup defaworyzowanych	Kampania informacyjna nt. głównych założeń i planowanych efektów LSR - na lata 2014 - 2020	artykuły informacyjne w prasie lokalnej	2 artykuły	2 artykuły
			ogłoszenia w siedzibach instytucji publicznych, skierowane przede wszystkim do gr. Defaworyzowanych	20 ogłoszeń	20 ogłoszeń
			spotkania informacyjne	12 spotkań informacyjnych	12 spotkań informacyjnych
			informacje na stronach www LGD, gmin członkowskich i partnerów	15 informacji na stronach www	15 informacji na stronach www
			doradztwo dla potencjalnych Beneficjentów	30 godzin doradczych	30 godzin doradczych
	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie	1 wywiad	1 wywiad
			zbieranie opinii	2 imprezy	2 imprezy
			ankiety na stronach www	10 ankiet	10 ankiet
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	36 opinii	36 opinii
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	2 spotkań	2 spotkań
			ulotka informacyjna	2 500 ulotek	2 500 ulotek
			strona www	10 ogłoszeń	10 ogłoszeń
I 2017	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie i radiu	0	0
			zbieranie opinii	2 imprezy	2 imprezy
			ankiety na stronach www	30 ankiet	30 ankiet
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	40 opinii	40 opinii
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	2 spotkania	2 spotkania
			ulotka informacyjna	470 ulotek	2 000 ulotek
			strona www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń
II 2017	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie	1 wywiad	1 wywiad
			zbieranie opinii	2 imprezy	2 imprezy

	dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR		ankiety na stronach www	30 ankiet	30 ankiet	
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	40 opinii	40 opinii	
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	2 spotkania	2 spotkania	
			ulotka informacyjna	470 ulotek	0 ulotek	
strona www			5 ogłoszeń	5 ogłoszeń		
I 2018	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie i radiu	1 wywiad	1 wywiad	
			zbieranie opinii	2 imprezy	2 imprezy	
			ankiety na stronach www	30 ankiet	30 ankiet	
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	50 opinii	50 opinii	
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	2 spotkania	2 spotkania	
			ulotka informacyjna	470 ulotek	2 000 ulotek	
			strona www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń	
	Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie	Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	
	II 2018	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacjach priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie i radiu	0	0
				zbieranie opinii	0	0
				ankiety na stronach www	30 ankiet	30 ankiet
				doradztwo w punktach konsultacyjnych	50 opinii	50 opinii
Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD		Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	1 spotkanie	1 spotkanie	
			ulotka informacyjna	470 ulotek	2 000 ulotek	
			strona www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń	
Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie		Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	

I 2019	Poinformowanie potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych o LSR po zmianach, jej głównych celach, zasadach i kryteriach przyznawania dofinansowania oraz operacjach priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna nt. głównych założeń LSR po zmianach oraz możliwościach aplikowania	artykuły w prasie lokalnej oraz na stronach www i portalach	2 artykuły	2 artykuły
			spotkania	2 spotkania	2 spotkania
			konsultacje i doradztwo świadczone przez biuro	60 godzin doradztwa	60 godzin doradztwa
			ogłoszenie do grup defaworyzowanych w PUP, OPS, OWES	30 ogłoszeń w instytucjach publicznych	30 ogłoszeń w instytucjach publicznych
	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie i radiu	0	0
			zbieranie opinii	1 imprezy	1 imprezy
			ankiety na stronach www	30 ankiet	30 ankiet
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	40 opinii	40 opinii
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	spotkania informacyjne	0	0
			ulotka informacyjna	470	0
			strona www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń
	Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie	Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
Poinformowanie mieszkańców i środowisk lokalnych o efektach realizacji LSR do 2018r.	Kampania informacyjna nt. zrealizowanych celów i przedsięwzięć do 2018r. i zadań na kolejne lata	artykuły i wywiady w prasie lokalnej oraz innych mediach	2 artykuły i wywiady	2 artykuły i wywiady	
		eventy i imprezy	20 eventów i imprez	20 eventów i imprez	
		Broszury informacyjne	500 wydanych broszur	500 wydanych broszur	
Przekazanie potencjalnym Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD w kolejnych latach okresu programowego	Warsztaty i szkolenia nt. zasad oceniania i wyboru projektów przez LGD	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	
		ulotki informacyjne	2 500 ulotek	2 500 ulotek	

II 2019	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy email Wnioskodawców,	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
			badanie ewaluacyjne	0	0
	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	wywiady w lokalnej prasie	0	0
			zbieranie opinii	1 imprez	1 imprez
			ankiety na stronach www	15 ankiet	15 ankiet
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	24 opinii	24 opinii
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	0	0
			ulotka informacyjna	470	0
			strona www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń
		Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie	Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
Przekazanie potencjalnym Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD w kolejnych latach okresu programowego	Warsztaty i szkolenia nt. zasad oceniania i wyboru projektów przez LGD	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	
		ulotki informacyjne	2 500 ulotek	2 500 ulotek	
Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy email Wnioskodawców,	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	
		badanie ewaluacyjne	1 badanie	1 badanie	
I 2020	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania	Kampania informacyjna na temat planowanych i zrealizowanych efektów LSR - informacja zwrotna	spotkania informacyjne	0	0
		zbieranie opinii	1 impreza	1 impreza	

	dofinansowania oraz operacjach priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR				
			ankiety na stronach www	15 ankiet	15 ankiet
			doradztwo w punktach konsultacyjnych	10 opinii	20 opinii
	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	0	0
			ulotka informacyjna	470	0
			Informacje na stronach www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń
	Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie	Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozsyłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozsyłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
	Przekazanie potencjalnym Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD w kolejnych latach okresu programowego	Warsztaty i szkolenia nt. zasad oceniania i wyboru projektów przez LGD	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	3 spotkań, warsztatów i szkoleń
			ulotki informacyjne	2 500 ulotek	2 500 ulotek
	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozsyłane do minimum 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozsyłane do minimum 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
			badanie ewaluacyjne	0	0
	II 2020	Uzyskiwanie opinii mieszkańców potencjalnych Wnioskodawców i środowisk lokalnych na temat LSR, głównych jej celów, kryteriów przyznawania dofinansowania oraz operacji priorytetowych gwarantujących osiągnięcie celów LSR	wywiady w lokalnej prasie	0	0
zbieranie opinii			1 impreza	1 impreza	
ankiety na stronach www			10 ankiet	10 ankiet	
doradztwo w punktach konsultacyjnych			10 opinii	10 opinii	
			prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	0	0

	Przekazanie Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD	Spotkania informacyjne, warsztatowe i szkolenia nt. LSR zasad oceniania i wyboru operacji	ulotka informacyjna	470	0
			Informacje na stronach www	5 ogłoszeń	5 ogłoszeń
	Uzyskanie informacji zwrotnej nt. oceny jakości pomocy szkoleniowo - doradczej świadczonej przez LGD pod kątem konieczności przeprowadzania ewentualnych korekt w tym zakresie	Badanie satysfakcji Wnioskodawców LGD dot. Jakości pomocy świadczonej przez LGD w zakresie aplikowania o środki finansowe w ramach LSR	ankiety w wersji elektronicznej zamieszczane na stronie www oraz rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
	Przekazanie potencjalnym Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD w kolejnych latach okresu programowego	Warsztaty i szkolenia nt. zasad oceniania i wyboru projektów przez LGD	prezentacje i materiały informacyjno – szkoleniowe,	3 spotkań, warsztatów i szkoleń	3 spotkań, warsztatów i szkoleń
			ulotki informacyjne	2 500 ulotek	2 500 ulotek
	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy email Wnioskodawców,	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
			badanie ewaluacyjne	1 badanie	1 badanie
I 2021	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy email Wnioskodawców,	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
			badanie ewaluacyjne	0	0
II 2021	Poinformowanie środowisk lokalnych i mieszkańców o efektach LSR	Kampania informacyjna o efektach LSR na lata 2014 - 2020	artykuły w prasie lokalnej	2 artykuły	2 artykuły
			spoty w lokalnym radiu	2 spoty	2 spoty
			eventy i imprezy	5 eventów	5 eventów
			broszury i ulotki	2 500 ulotek	2 500 ulotek
	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy email Wnioskodawców,	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
		badanie ewaluacyjne	0	0	

2022	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	ankiety w wersji elektronicznej rozsyłane na adresy e-mail Wnioskodawców	ankiety rozesłane do min. 50% Wnioskodawców (zakończonych naborów)	ankiety zwrócone na poziomie min. 30% Wnioskodawców (zakończonych konkursów)
	Informacja zwrotna na temat efektów wdrażania LSR	Monitorowanie realizacji założeń i celów LSR w tym ewaluacja zlecona	badanie ewaluacyjne	1	Raport z przeprowadzonego badania
	Przekazanie potencjalnym Beneficjentom informacji o celach LSR oraz zasadach i kryteriach oceny operacji stosowanych przez organ decyzyjny LGD w kolejnych latach okresu programowego	Warsztaty i szkolenia nt. zasad oceniania i wyboru projektów przez LGD	spotkania, szkolenia	2	listy obecności, dokumentacja fotograficzna
	Poinformowanie środowisk lokalnych i mieszkańców o efektach LSR	Kampania informacyjna o efektach LSR na lata 2014 - 2020	eventy i imprezy	3	listy obecności, dokumentacja fotograficzna
	Poinformowanie środowisk lokalnych i mieszkańców o efektach LSR	Kampania informacyjna o efektach LSR na lata 2014 - 2020	spoty w lokalnym radiu	1	nagranie multimedialne
	Poinformowanie środowisk lokalnych i mieszkańców o efektach LSR	Kampania informacyjna o efektach LSR na lata 2014 - 2020	eventy i imprezy	1	listy obecności, dokumentacja fotograficzna

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LGD

Zmiany na obszarze objętym LSR w ocenie członków lokalnej społeczności

Zgodnie z Wytocznymi MRiRW nr 10/1/2022 Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 – LGD corocznie przeprowadza warsztat refleksyjny poprzedzony przeprowadzeniem ankiet dla mieszkańców i członków LGD. Wyniki ankiet były poddawane szczegółowej analizie. Mimo wielu czynników zakłócających funkcjonowanie na obszarze objętym LSR w ostatnich latach (pandemia, inflacja, wojna w Ukrainie, zerwanie łańcuchów dostaw, wzrost kosztów pracy itp.) - nie zauważono istotnych odchylenia w dokonywanych ocenach w zakresie funkcjonowania LGD.

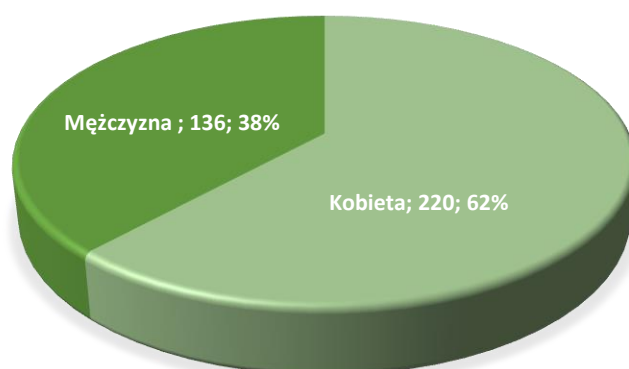
Biuro LGD każdorazowo po zakończeniu szkoleń, spotkań informacyjnych czy doradztwie zachęcało uczestników do anonimowej oceny jakości świadczonych usług. Wyniki ankiet, podobnie jak przekazywane ustnie oceny, były pozytywne. Beneficjenci wysoko oceniali profesjonalizm, jakość obsługi, zaangażowanie pracowników. Jeśli były zastrzeżenia – wiązały się głównie z obowiązującymi zasadami, przyjętymi kryteriami dostępu do pomocy, czy skomplikowanymi procedurami.

Na pytanie ankietowe, czy słyszał Pan/Pani o LGD - 12,6% (45 ankietowanych) odpowiedziało przecząco. Jest to dość wysoki odsetek osób. Warto jednak zaznaczyć, iż LGD w celu poznania opinii mieszkańców wysłała poza strefę odbiorców pomocy, przekazując ankietę osobom, które nie śledzą stron internetowych LGD oraz nie korzystały ze wsparcia. Dzięki temu uzyskane odpowiedzi dają wyższą wiarygodność ocen.

W raporcie wykorzystano badania ankietowe ilościowe, skierowane do wszystkich interesariuszy z obszaru objętego LSR. Celem badania było poznanie opinii ankietowanych na temat warunków życia w gminach członkowskich LGD na potrzeby oceny stanu wdrożenia LSR. Łączna próba liczyła 256 osób.

55% ankietowanych stanowiły kobiety.

Wykres nr 5 Respondenci wg płci

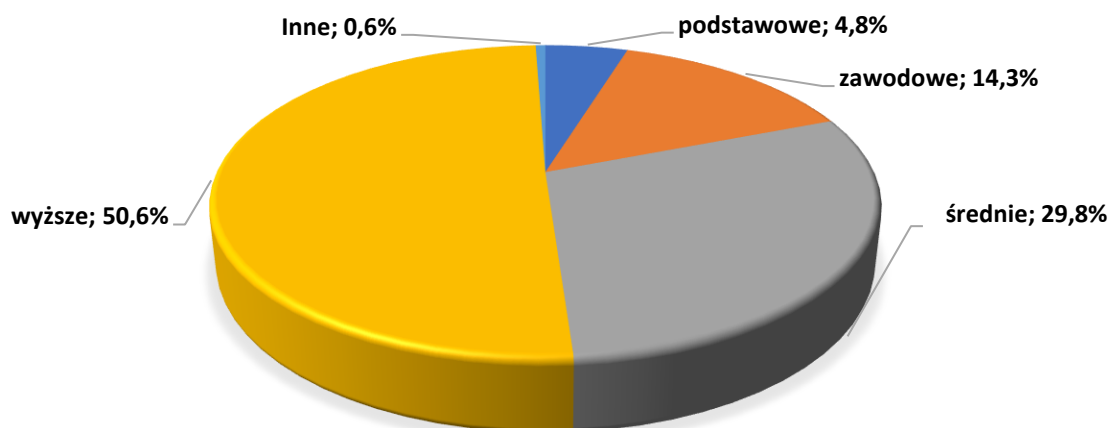

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

W badaniu wzięły udział głównie osoby z wykształceniem wyższym (50,6%) i średnim (29,8%), co było reprezentatywne dla mieszkańców obszaru objętego LSR. Niewielka część ankietowanych legitymowała się wykształceniem podstawowym (4,8%) oraz zawodowym (14,3%). W przypadku innego wykształcenia podawano wykształcenie zawodowe branżowe.

W ankiecie weryfikowano również rozkład w odniesieniu do sektorów wchodzących w skład LGD. Sektor społeczny reprezentowali mieszkańcy, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe i inne podmioty. Sektor gospodarczy reprezentowali przedsiębiorcy, rolnicy i inne podmioty prowadzące działalność gospodarczą. W przypadku sektora publicznego mieliśmy do czynienia z przedstawicielami różnych instytucji samorządowych i innych jednostek sektora finansów publicznych. Grupa była reprezentatywna w odniesieniu do obszaru. 62,6% respondentów reprezentowało sektor społeczny, 20,2% sektor publiczny oraz 17,1% sektor gospodarczy. Pomimo skierowania ponad połowy środków finansowych na rozwój przedsiębiorczości związany z tworzeniem miejsc pracy na obszarze LSR, aktywność w strukturze LGD sektora gospodarczego nie jest wysoka. Należałoby zastosować w ramach lokalnych kryteriów wyboru formę zachęty do zwiększenia aktywności sektora gospodarczego.

Wykres nr 6 Respondenci wg wykształcenia

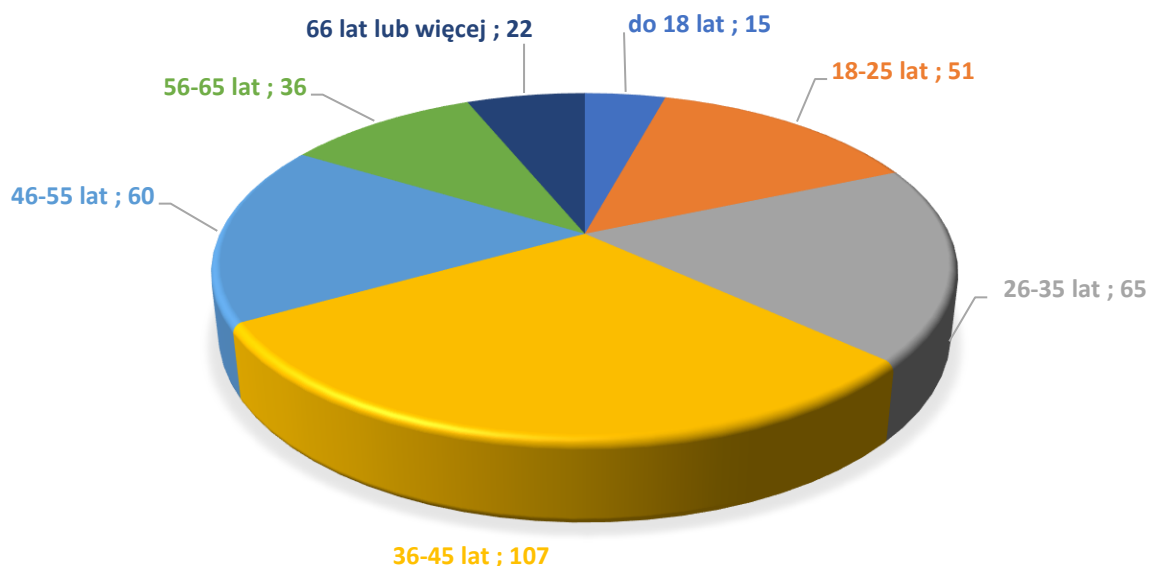

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Najwyższy udział wśród badanych miały osoby w przedziale wiekowym 36-45 lat (30%) oraz osoby z przedziału wiekowego 26-35 lat (18%). W badaniu wzięły udział osoby powyżej 66 roku życia (6%) oraz osoby niepełnoletnie do 18 roku życia (4%). Osoby młode w przedziale wiekowym 18-25 lat stanowiły aż 14% badanych. Gorszy wynik dotyczył osób od 56 do 65 r.ż. (10%). Reprezentatywną grupę stanowiły również osoby pomiędzy 26 a 55 r.ż. – 17%.

Dane pokazują zaangażowanie wszystkich grup wiekowych w badaniu, co nie zdarza się często. Niezwykle trudno było zainteresować osoby młode (poniżej 25 r.ż.) oraz osoby starsze (powyżej 66 r.ż.). Poza możliwością składania ankiet online – LGD dopuściła możliwość wypełnienia ich papierowo (dane zostały ujęte w wynikach). Mogło to zachęcić osoby, które są w wykluczone cyfrowo.

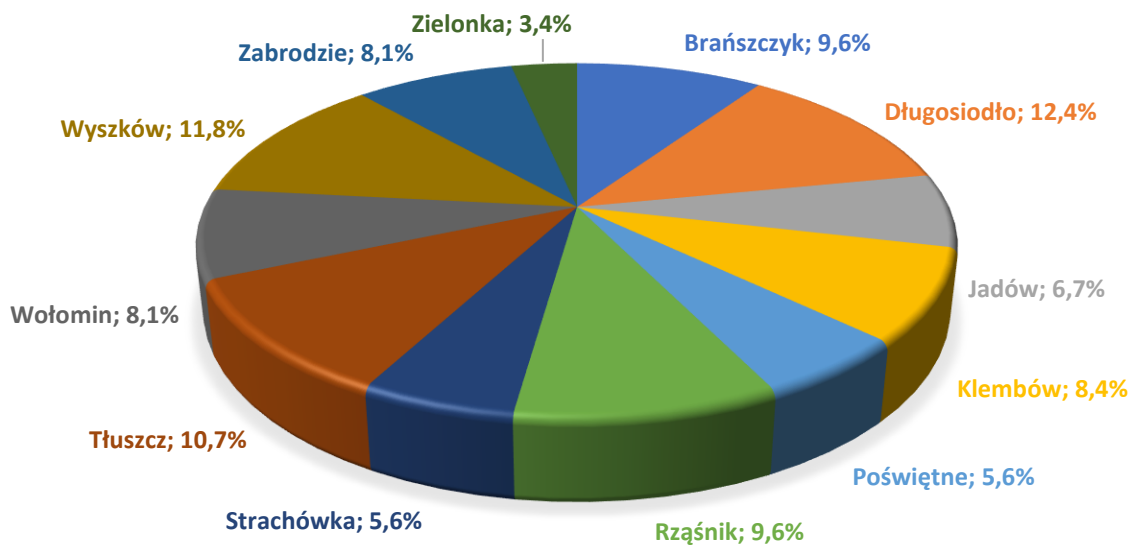
Wykres nr 7 Respondenci wg wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Udział ankietowanych rozkładał się równomiernie w poszczególnych gminach, tj. gmina Długosiodło – 12,4%, gmina Wyszków – 11,8%, Miasto i Gmina Tłuszcz – 10,7%, gmina Brańszczyk i gmina Rząśnik – każda 9,6% oraz gmina Klembów 8,4%. W tych gminach mieliśmy do czynienia z ponad 30 osobową reprezentacją. W pozostałych, tj. gmina Wołomin i gmina Zabrodzie – każda 8,1%, gmina Jadów – 6,7%, gmina Poświętne i gmina Strachówka – każda 5,6% oraz Miasto Zielonka 3,4%. Inaczej rozkładała się struktura członków LGD. W przypadku ankiety mieliśmy większą reprezentatywność.

Wykres nr 8 Respondenci wg miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Większość respondentów (80,3%) zgodziła się ze stwierdzeniem, że moja gmina była dobrym miejscem do życia, gdzie była możliwość realizacji podstawowych potrzeb lub można było sprawnie funkcjonować. Neutralnie do tej kwestii podeszło 10,4% ankietowanych. 7,3% osób raczej nie zgodziło się z tym stwierdzeniem a jedynie 2% zdecydowanie nie zgodziło się z tym twierdzeniem. Większość mieszkańców pozytywnie oceniła swoje miejsce zamieszkania, które zaspokajało ich podstawowe potrzeby.

Znaczna część ankietowanych (75,3%) zauważyła efekty pomocy finansowej UE dzięki realizacji projektów służących poprawie jakości życia mieszkańców. Jedynie 0,3% miało w tym zakresie zdecydowanie negatywne zdanie. Znaczną reprezentację stanowią osoby nie mające w tej kwestii opinii (18,3%). Znajomość obszaru objętego LSR i efektów zrealizowanych projektów jest również zasługą LGD, która sprawnie realizowała Plan komunikacji oraz inne działania aktywizujące i doradcze. Pozostaje jednak w tej kwestii jeszcze trochę pracy, żeby zaktywizować tych, którzy nie mogą lub nie chcą przedstawić swojej opinii.

58,7% respondentów stwierdziło, iż mieszkańcy/lokalne podmioty w większym niż wcześniej stopniu wpływali na to, co dzieje się w gminie. W ich opinii mieszkańcy bardziej angażowali się w rozwój obszaru. Nie miało zdania w tej kwestii aż 25,3% ankietowanych. W badaniu wzięli udział przedstawiciele wszystkich grup wiekowych i wszystkich sektorów. Stąd tak wysoki odsetek odpowiedzi neutralnych. Liczba sceptyków wyniosła 16%, z czego zdecydowanie negatywnie odpowiedziało 5,3% ankietowanych.

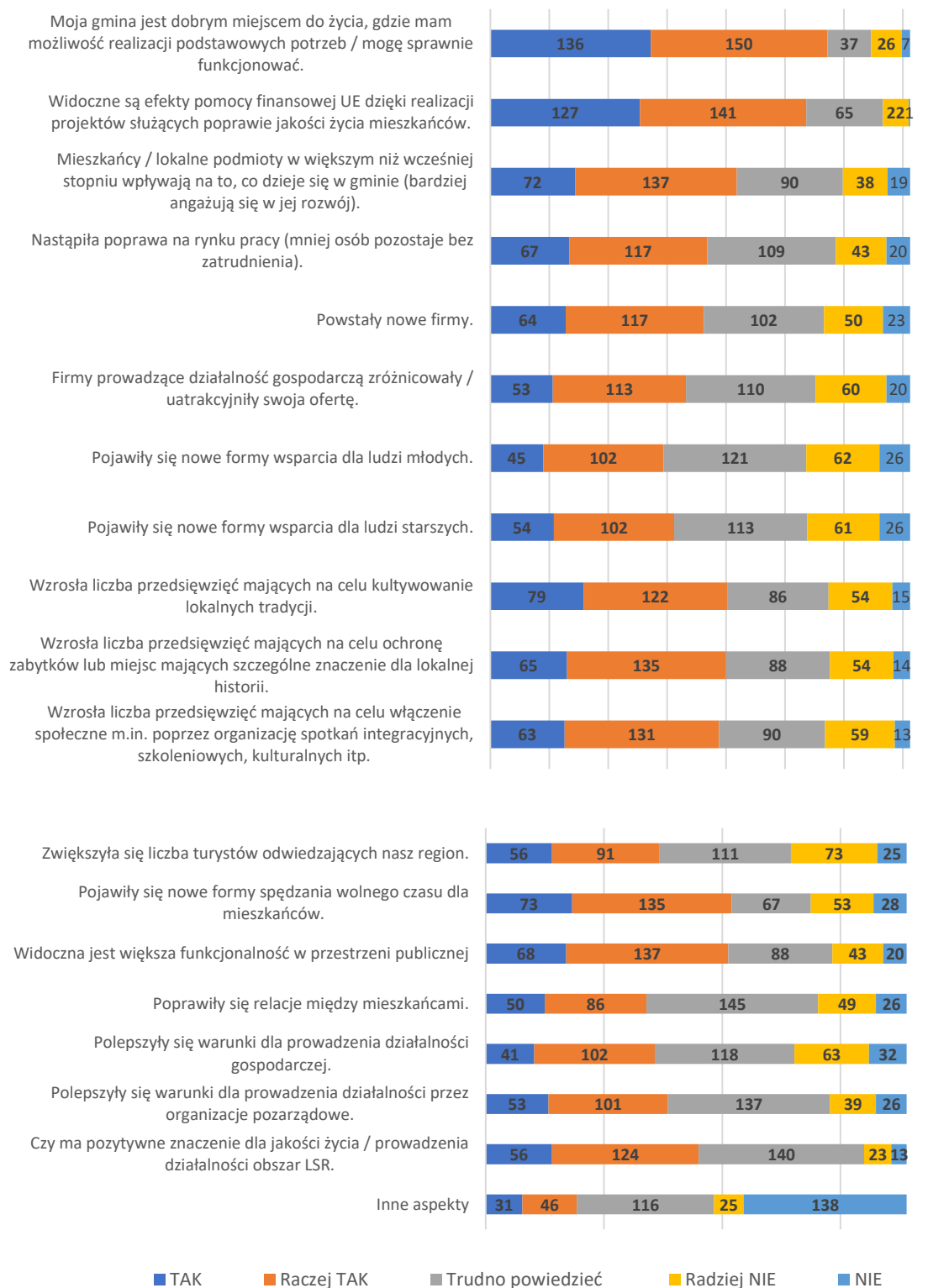
Poczucie posiadania wpływu na otoczenie jest niezwykle ważnym bodźcem, który pokazuje, czy mieszkańcy angażują się w życie lokalnej społeczności. W kolejnych latach istotne będzie dalsze budowanie zaufania do podejmowanych działań, żeby silniej włączyć społeczność w budowanie LSR w nowej perspektywie finansowej.

W trakcie przygotowań LSR na lata 2014-2020 kluczowym problemem była kwestia wysokiego bezrobocia. Znalazła ona odzwierciedlenie w obowiązkowym przeznaczeniu 50% środków LSR na tworzenie i utrzymanie miejsc pracy. Po przystąpieniu do wdrażania LSR mieliśmy do czynienia z boorem gospodarczym, co zmieniło obraz rynku. To pracodawcy zabiegali o pracowników, których – zwłaszcza w praktycznych zawodach – zaczęło brakować. Następnie trendy się odwróciły i istniało realne zagrożenie, że Beneficjenci będą rezygnować z dotacji, gdyż nie będą w stanie spełnić wymogów wynikających z obowiązujących przepisów. Dlatego wprowadzono szereg zmian w obowiązujących przepisach, żeby zmniejszyć obciążenia związane z tworzeniem i utrzymaniem miejsc pracy. Obecna sytuacja na rynku, na którą nałożyły się dodatkowo konsekwencje wybuchu wojny w Ukrainie, nadal jest pozytywna, mimo występowania wielu czynników oddziałujących na spowolnienie gospodarcze, w szczególności związanych ze spadkiem popytu i wysoką inflacją.

Ponad połowa ankietowanych zauważyła poprawę na rynku pracy (50,8%), przy prawie 29% nie mających opinii na ten temat. Ponad 20% ankietowanych nie zauważa, żeby zmniejszyła się liczba osób pozostających bez pracy.

Wykres nr 9 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Jak zmieniła się w ciągu ostatnich 5 lat gmina, w której mieszkam / prowadzę działalność?

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Prawie 5,6% ankietowanych odczuło, iż pojawiła się oferta nowych firm, a 46,6% zauważyło większe zróżnicowanie oferty wśród firm istniejących. Około 30% nie miało zdania w tej kwestii, a ponad 20% nie odczuło jakiegokolwiek zmiany (poprawy oferty).

Poziom optymizmu ankietowanych spada w odniesieniu do nowych form wsparcia ludzi młodych – 41,3% twierdzących odpowiedzi i 34% osób nie mających zdania w tej kwestii.

Podobnie w przypadku nowych form wsparcia osób starszych – 43,8% twierdzących odpowiedzi i 31,7% nie miało zdania w tej kwestii. Widać w tym zakresie potrzebę zintensyfikowania działań promocyjnych. Prawie 25% negatywnie postrzega ofertę dla osób młodych lub starszych.

Ponad 56,6% ankietowanych zauważyło, iż wzrosła liczba przedsięwzięć mających na celu kultywowanie lokalnych tradycji, przy prawie 24,2% nie mających zdania w tej kwestii. Ponad 56,2% ankietowanych wskazywało, iż wzrosła liczba przedsięwzięć mających na celu ochronę zabytków lub miejsc mających szczególne znaczenie dla lokalnej historii. Około 20% negatywnie postrzega zmiany w tym zakresie.

W kwestii przedsięwzięć mających na celu włączenie społeczne m.in. poprzez organizację spotkań integracyjnych, szkoleniowych, kulturalnych itp. zdecydowany wzrost zauważyło ponad 54% ankietowanych, „Raczej NIE” odpowiedziało 16,6% ankietowanych. Nie miało zdania aż 25,3% respondentów.

Warto zauważyć, iż 27,52% ankietowanych nie dostrzega, żeby zwiększyła się liczba turystów odwiedzających nasz region. Przeciwnego zdania było prawie 41,3% mieszkańców. Nie potrafiło odpowiedzieć na pytanie w tym zakresie ok. 31,2% ankietowanych.

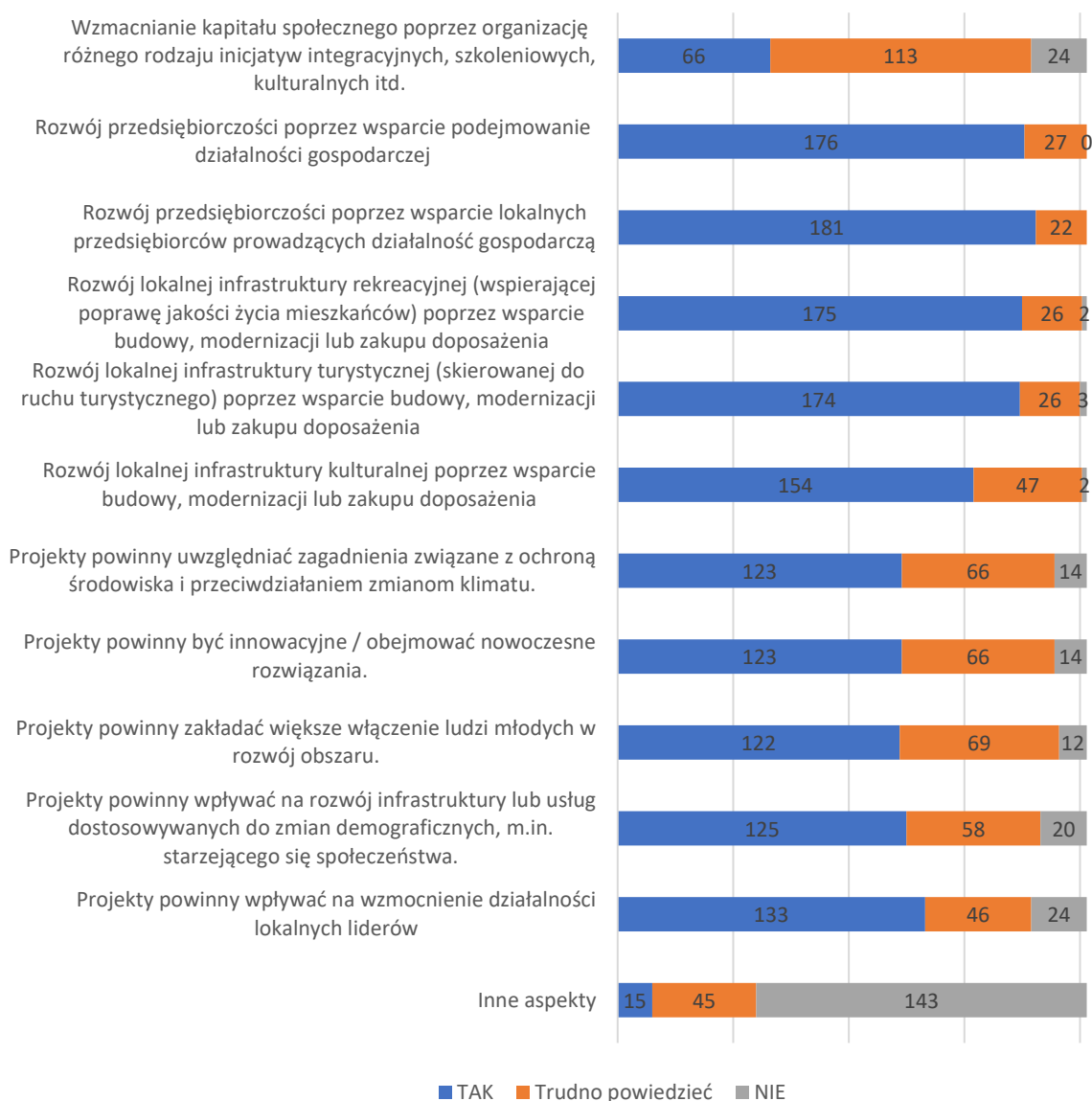
Mieszkańcy zauważali zmiany zachodzące w ich otoczeniu w szczególności dotyczące:

- pojawienia się nowych form spędzania wolnego czasu dla mieszkańców – ponad 58,4%, a nie miało zdania 1,82%. Negatywnie z tej kwestii wypowiedziało się prawie 23% badanych.
- widoczna była większa funkcjonalność w przestrzeni publicznej – ponad 57,6% potwierdziło tę tezę, przy 24,72% nie mających zdania i prawie 17,7% odpowiedzi negatywnych,
- poprawiły się relacje między mieszkańcami, co potwierdziło 38,2% respondentów, przy 40,73% nie mających zdania oraz ponad 21% odpowiedzi negatywnych,
- polepszyły się warunki dla prowadzenia działalności gospodarczej – 40,2% zauważyło pozytywne zmiany, przy ponad 33,14% osób nie mających zdania i prawie 26,7% oceniających negatywnie warunki prowadzenia działalności gospodarczej,
- polepszyły się warunki dla prowadzenia działalności przez organizacje pozarządowe – co potwierdziło 43,3% badanych, przy 34,5% nie mających zdania. Negatywnie do tej kwestii odniosło się ponad 18% ankietowanych.

Jednocześnie ponad 50% osób zauważyło, iż obszar objęty LSR miał pozytywne znaczenie dla jakości życia lub prowadzenia działalności. Ponad 10% miało negatywne zdanie w tej kwestii, neutralnie wypowiedziało się ok. 40% badanych. Na inne zmiany wskazało 21% badanych. Prawie 39% nie zidentyfikowało innych czynników rozwojowych.

Respondenci mieli również możliwość zidentyfikowania czynników rozwojowych najsilniej oddziałujących na potencjał obszaru objętego LSR. Kluczowym aspektem, który powinien być wspierany w najwyższym zakresie okazał się rozwój infrastruktury i wsparcie osób młodych. Rozwój lokalnej infrastruktury kulturalnej poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia – 72,5% Respondentów postrzegało jako główny czynnik rozwojowy obszaru, mający również wpływ na poprawę jakości życia w społeczeństwie. Jednocześnie prawie 70% ankietowanych uznało, iż projekty powinny zakładać większe włączenie ludzi młodych w rozwój obszaru.

Wykres nr 10 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Na jakie projekty należy skierować środki finansowe, żeby zapewnić zrównoważony rozwój obszaru gminy w kolejnych latach?

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Ponad 65% ankietowanych uznało, iż kluczowe dla rozwoju obszaru są w szczególności:

- Rozwój przedsiębiorczości poprzez wsparcie podejmowania działalności gospodarczej,
- Rozwój przedsiębiorczości poprzez wsparcie lokalnych przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą,
- Projekty powinny wpływać na rozwój infrastruktury lub usług dostosowywanych do zmian demograficznych, m.in. starzejącego się społeczeństwa,
- Projekty powinny być innowacyjne / obejmować nowoczesne rozwiązania.

Ponad 60% ankietowanych uznało, iż kluczowym czynnikiem wpływającym na rozwój obszaru LSR są następujące kwestie:

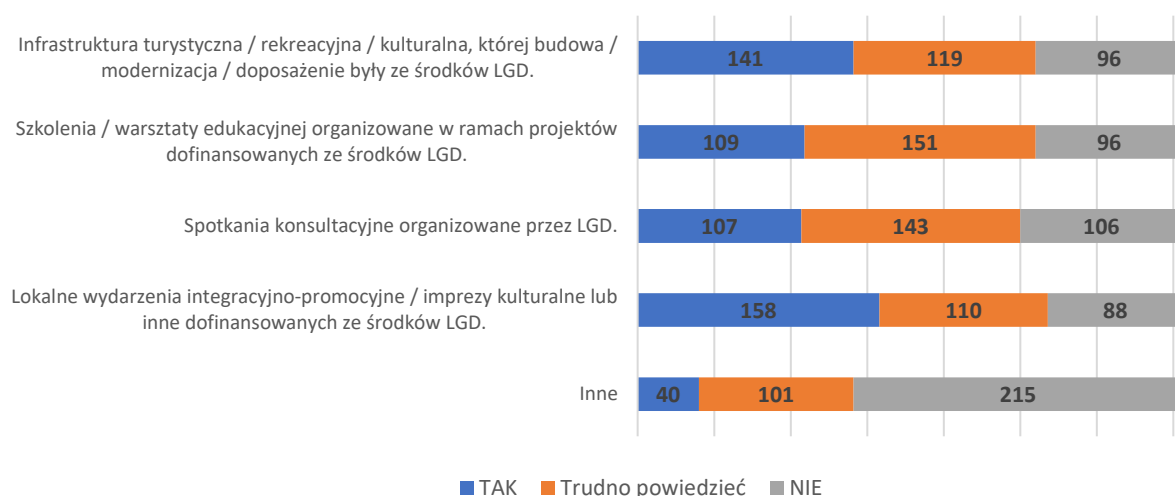
- Wzmacnianie kapitału społecznego poprzez organizację różnego rodzaju inicjatyw integracyjnych, szkoleniowych, kulturalnych itd.,
- Rozwój lokalnej infrastruktury rekreacyjnej (wspierającej poprawę jakości życia mieszkańców) poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia,

- Rozwój lokalnej infrastruktury turystycznej (skierowanej do ruchu turystycznego) poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia,
- Rozwój lokalnej infrastruktury kulturalnej poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia.

Tak duży odsetek pozytywnych opinii respondentów jednoznacznie wskazuje, iż postrzegali oni obszar objęty LSR jako miejsce z dużym potencjałem w wielu obszarach.

Ponad 55% respondentów wspierało projekty uwzględniające zagadnienia związane z ochroną środowiska i przeciwdziałaniem zmianom klimatu. Ponad połowa zwróciła uwagę na potrzebę wzmocnienia działalności lokalnych liderów.

Wykres nr 11 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Z jakich efektów działań finansowanych przez LGD korzystał Pan/Pani w ostatnich 5 latach?

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Ważnym elementem, z którego korzystali mieszkańcy obszaru były lokalne wydarzenia integracyjno-promocyjne / imprezy kulturalne lub inne dofinansowanych ze środków LGD (44% wskazań), przy prawie 25% respondentów nie korzystających z tego rodzaju oferty. Zdania w tej kwestii nie miała prawie 1/3 ankietowanych

Kluczowym aspektem działalności LGD był rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej Infrastruktury turystycznej / rekreacyjnej / kulturalnej na którą wskazało prawie 40% ankietowanych. Ok. 27% nie korzystało z tej oferty, a ponad 33% nie miało zdania.

Prawie 40% respondentów korzystało ze szkoleń / warsztatów edukacyjnych organizowanych w ramach projektów dofinansowanych ze środków LGD oraz ponad 30% ze spotkań konsultacyjnych. Nie skorzystało z tej oferty prawie 27% mieszkańców.

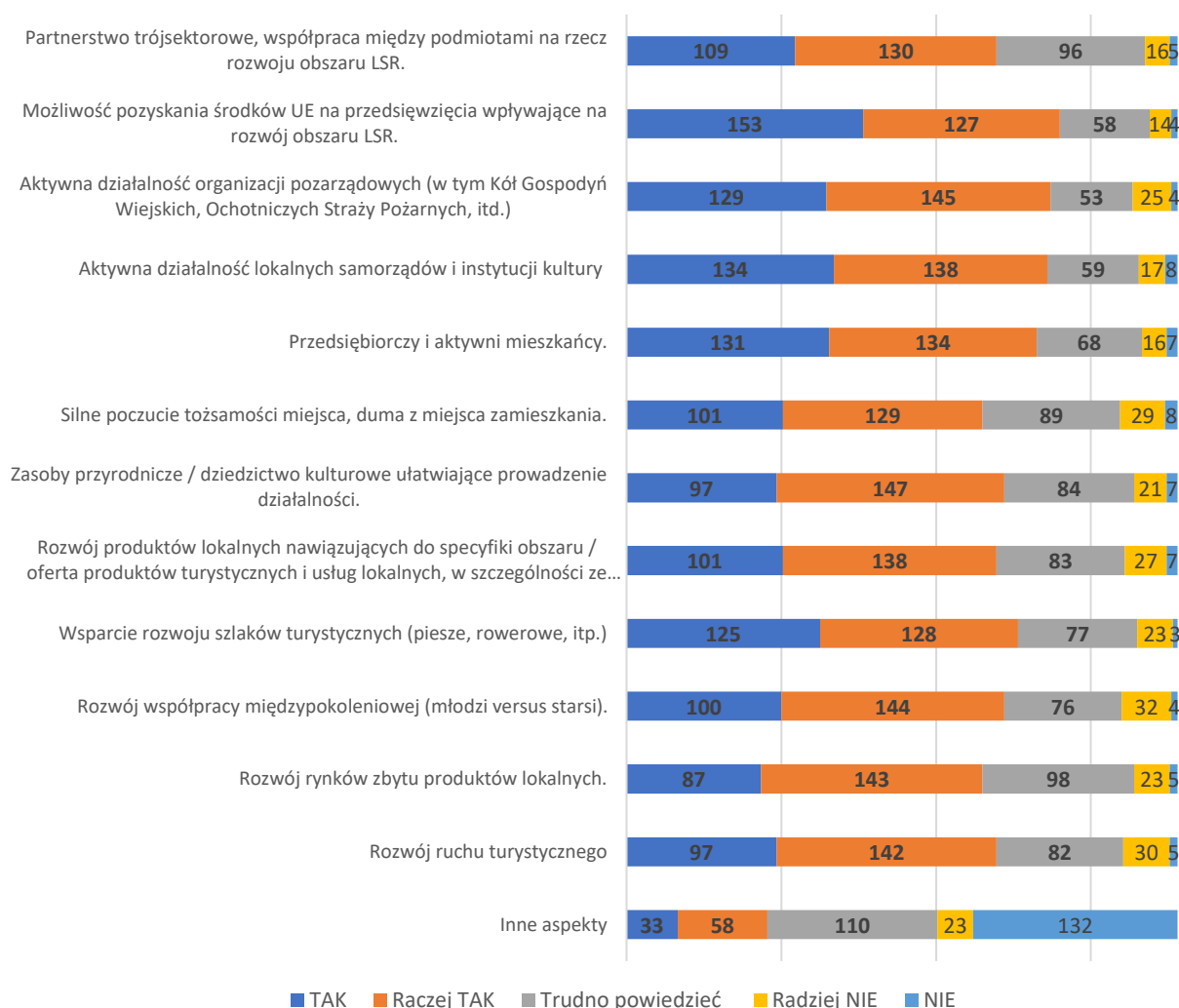
Wszystkie podejmowane przez LGD działania były ukierunkowane na zwiększenie aktywności mieszkańców w szczególności w obszarze pozyskiwania środków UE. Istotnym aspektem była również integracja mieszkańców i możliwość nawiązania więzi lokalnych.

Wskutek ograniczeń będących następstwem pandemii wielu mieszkańców obszarów wiejskich doświadczyło wykluczenia społecznego. Często towarzyszyło temu wykluczenie komunikacyjne, cyfrowych, czy negatywne skutki starzenia się społeczeństwa. Mimo zniesienia ograniczeń aktywność mieszkańców nie wróciła do okresu sprzed pandemii. Chcąc zniwelować negatywne trendy na obszarach wiejskich, trzeba zaktywizować lokalnych liderów i dać im narzędzia (również finansowe) do działania.

Znaczna część mieszkańców nie korzystała lub nie pamiętała oferty dostępnej na obszarze objętym LSR. W indywidualnych wywiadach wskazywano, iż przesłanką takiego stanu rzeczy może być przede wszystkim brak wolnego czasu i natłok codziennych obowiązków. Wiele osób, zwłaszcza starszych czy

niepełnoletnich doświadcza również wykluczenia komunikacyjnego. Wyjście do nich z ofertą dostępną w bliskim sąsiedztwie może stanowić ważny czynnik integracyjno-aktywizujący.

Wykres nr 12 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Co jest kluczowym potencjałem LGD prowadzącym do rozwoju regionu?

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety ewaluacyjnej

Zebrane dane potwierdzają, iż kluczowym potencjałem prowadzącym do rozwoju obszaru była w szczególności:

- Możliwość pozyskania środków UE na przedsięwzięcia wpływające na rozwój obszaru LSR – 78,7% pozytywnych odpowiedzi, przy 16% nie mających zdania w tej kwestii,
- Aktywna działalność organizacji pozarządowych (w tym Kół Gospodyń Wiejskich, Ochotniczych Straży Pożarnych, itd.) – prawie 77% wskazań, przy 15% neutralnych odpowiedzi i 8% negatywnych,
- Aktywna działalność lokalnych samorządów i instytucji kultury - 76,40% pozytywnych odpowiedzi, przy 17% neutralnych i 7% negatywnych,

Potencjałem ważnym z punktu widzenia możliwości spędzania wolnego czasu okazało się wsparcie rozwoju szlaków turystycznych (piesze, rowerowe, itp.) – 71% odpowiedzi pozytywnych, przy 22% neutralnych i 7% negatywnych.

Każdy ze zidentyfikowanych w ankiecie czynników rozwojowych był istotny dla ankietowanych. Ponad 60% ale nie więcej niż 69% odpowiedzi pozytywnych dotyczyło:

- partnerstwa trójsektorowego i współpracy między podmiotami na rzecz rozwoju obszaru LSR,

- silnego poczucia tożsamości miejsca oraz dumy z miejsca zamieszkania,
- zasobów przyrodniczych / dziedzictwa kulturowego ułatwiającego prowadzenie działalności,
- rozwoju produktów lokalnych nawiązujących do specyfiki obszaru
- rozwoju oferty produktów turystycznych i usług lokalnych, w szczególności ze znakiem MARKI LOKALNEJ
- rozwoju współpracy międzypokoleniowej (młodzi versus starsi).
- rozwoju lokalnych rynków zbytu produktów
- rozwoju ruchu turystycznego.

Środki finansowe napływające na dany obszar są szczególnym bodźcem rozwojowym pozwalającym postrzegać dane miejsce jako niezwykle atrakcyjne do prowadzenia wszelkiej aktywności. Współpraca między podmiotami zapewnia możliwość skorzystania z tak zwanego efektu synergii.

Obszary wiejskie cechuje aktywność organizacji pozarządowych, zwłaszcza Kół Gospodyń Wiejskich czy Ochotniczych Straży Pożarnych. Aktywne na początku okresu programowania organizacje, musiały ograniczyć działalność w czasie pandemii, by obecnie stopniowo wracać do poziomów sprzed pandemii. Wsparcie w postaci grantów pozyskiwanych bezpośrednio w LGD pozwoliłoby im nabyć potencjał do przygotowania dokumentacji aplikacyjnej oraz umiejętności realizacji rozliczenia projektów. Oczekiwania artykułowane pod adresem LGD wskazują, iż powinna zróżnicować ofertę pomocową dla trzeciego sektora.

Beneficjenci corocznie byli proszeni o wyrażenie opinii w zakresie jakości świadczonego doradztwa, a także oceny bieżącego funkcjonowania LGD. Udzielane odpowiedzi wskazywały na wysoką ocenę jakości pracy LGD. Zebrane ankiety dotyczyły ponad 200 respondentów, były anonimowe, zbierane na przestrzeni poszczególnych lat. Z doradztwa w okresie wdrażania PROW na lata 2014-2020 skorzystało ok. 140 osób/podmiotów.

Doradztwo świadczone zarówno w Biurze LGD - osobiście, telefonicznie, mailowo jak i podczas spotkań z Beneficjentami czy mieszkańcami obszaru / podmiotami funkcjonującymi na obszarze działania LGD - podczas udziału w lokalnych imprezach i wydarzeniach.

6. Odpowiedź na wszystkie wskazane pytania badawcze

a. Ocena wpływu na główny cel LSR

Zakończenie realizacji LSR nastąpi do końca 2024 roku, przy czym ocena wskaźników oddziaływania będzie możliwa dopiero po tym okresie. Wszystkie podejmowane przez LGD działania i aktywności miały bezpośredni wpływ na możliwość osiągnięcia celów ogólnych. Sprzyjały temu również zmiany zachodzące na obszarze LSR, co znalazło odzwierciedlenie w wynikach analizy danych statystycznych. Na obecnym etapie można stwierdzić, że istnieje wysokie prawdopodobieństwo osiągnięcia założeń rzeczowych i finansowych na wysokim poziomie.

Projekty wybierane przez LGD w ramach ogłaszanych naborów, a także zrealizowane projekty współpracy oraz podejmowane działania aktywizujące miały bezpośredni wpływ na osiągnięcie wskaźników produktu i rezultatu. Każda operacja realizowała konkretne przedsięwzięcie określone w LSR i wskaźnik lub wskaźniki określone w ogłoszeniu o naborze. Rada LGD dokonywała oceny w zakresie wybranych warunków dostępu do wsparcia, lokalnych kryteriów wyboru oraz zgodnie z zatwierdzonymi procedurami. Dzięki temu zapewniono wybór najlepszych projektów w danym naborze. Projekty wybrane do realizacji, które mieściły się w limicie z ogłoszenia, spełniały w najwyższym stopniu lokalne kryteria wyboru. Miały one największe oddziaływanie na problemy zdiagnozowane na obszarze LSR i wzmacniały jego potencjał.

Na możliwość osiągnięcia celów LSR miały również wpływ dodatkowe aktywności

W przypadku lokalnych kryteriów wyboru premiowano:

- doradztwo LGD,
- wpływ operacji na poprawę stanu środowiska naturalnego lub klimatu obszaru LSR,
- wpływ operacji na poprawę atrakcyjności turystycznej obszaru,
- innowacyjność operacji,
- oddziaływanie operacji na grupę defaworyzowaną zidentyfikowaną w LSR,
- wkład własny Wnioskodawcy w finansowanie projektu,
- wpływ operacji na osiągnięcie wskaźników LSR,
- komplementarność projektu z innymi projektami,
- zintegrowanie,
- partnerstwo,
- powstanie dodatkowych nowych miejsc pracy.

Każde z kryteriów było odpowiedzią na zidentyfikowany w LSR potencjał lub stanowiło panaceum na zidentyfikowane problemy.

Obowiązujące lokalne kryteria wyboru były prawie jednolite dla poszczególnych zakresów wsparcia. Były to jednak kryteria wymagające od potencjalnych Beneficjentów szczególnego przygotowania swoich projektów, żeby mogli się wpisać w minimum punktowe określone w danym naborze wniosków.

Przyjęte w ramach PROW na lata 2014-2020 wytyczne zobowiązywały LGD do zaplanowania wydatków na tworzenie i utrzymanie miejsc pracy na minimalnym poziomie 50% pierwotnego budżetu. Jednocześnie w związku z dodatkową alokacją - 35% środków musiało być przeznaczone na nabory związane z podejmowaniem działalności gospodarczej. Zmienione w trakcie realizacji programu zasady (wprowadzone uproszczenia) zwiększyły tempo realizacji LSR, które w okresie pandemii i wysokiej inflacji znacząco spadło.

Respondenci pozytywnie odnosili się do osiągniętych wskaźników. Doceniali wzrost jakości oferowanych przez przedsiębiorców usług, lepszy dostęp do ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury rekreacyjnej, turystycznej i kulturalnej.

Aktywnie uczestniczyli w projektach związanych ze wzmocnieniem kapitału społecznego oraz zachowaniem dziedzictwa lokalnego. Doceniali również prowadzone przez Beneficjentów wsparcia działania promocyjne.

Postęp realizacji LSR nie budził większych zastrzeżeń od 2022 roku. Na przestrzeni lat LGD przyspieszyła tempo wdrażania LSR, przy czym zmiana sytuacji społeczno-gospodarczej spowolniła efekty podjętych działań zaradczych.

Prawie 46,5% budżetu na poddziałanie 19.2 Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność objętego PROW na lata 2014-2020 pochłonęła realizacja CELU OGÓLNEGO 1. LOKALNA I SPOŁECZNA PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WYKORZYSTUJĄCA LOKALNE RYNKI POTENCJAŁY I ZASOBY, w zakresie którego najwyższy udział w wydatkach miał zakres dotyczący podejmowania działalności gospodarczej (prawie 58%) i rozwoju działalności gospodarczej (42%). Zakresy te dotyczyły odpowiednio przedsięwzięcia 1.1.1 Innowacyjne przedsiębiorstwa na Równinie Wołomińskiej (grupy defaworyzowane oraz 1.1.2 Stawiam na rozwój na Równinie Wołomińskiej.

Powyższa proporcja jest również wynikiem zobowiązań wynikających z umowy ramowej, które jednoznacznie wskazują na konieczność zaplanowania przez LGD 50% budżetu na tworzenie i utrzymanie miejsc pracy. Respondenci doceniali efekty uzyskane w wyniku realizacji Celu 1. Biorąc pod uwagę dane dotyczące zainteresowania możliwością ubiegania się o wsparcie jak również uwzględniając obecną sytuację na lokalnym rynku warto rozważyć zwiększenie zaangażowania w rozwój działalności gospodarczej.

Na obecnym etapie, liczba utworzonych miejsc pracy w zakresie rozwoju przedsiębiorczości wynosi 84 i osiągnęła wartość maksymalną.

Równie znaczący udział w wydatkach miał Cel ogólny 2. AKTYWIZACJA MIESZKAŃCÓW I WSPARCIE ROZWOJU OBSZARU LGD, na który przeznaczono 48,9% budżetu LSR. Tutaj kluczowe było przedsięwzięcie ROZWÓJ LOKALNEJ INFRASTRUKTURY SŁUŻĄCEJ TURYSTYCE, REKREACJI I KULTURZE. Był on realizowany przede wszystkim przez przedsięwzięcie ROZWÓJ LOKALNEJ INFRASTRUKTURY SŁUŻĄCEJ TURYSTYCE, REKREACJI I KULTURZE -93,7% udziału w budżecie Celu 2.

Mieszkańcy uczestniczący w badaniu dostrzegli poprawę oferty w zakresie infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i kulturalnej oraz pozytywnie ocenili nową ofertę w zakresie spędzania czasu wolnego, jak również wzrost liczby wydarzeń na obszarze.

Pozytywnie oceniono wsparcie kierowane do grup defaworyzowanych, tj. osób młodych do 30 r.ż. oraz osób starszych powyżej 50 r.ż. Wykluczenia cyfrowe, komunikacyjne i inne, jakich doświadczają, wskazują na konieczność podejmowania kolejnych inicjatyw ukierunkowanych na wspieranie ich potrzeb. Respondenci wykazali się znajomością efektów operacji realizowanych przez LGD oraz finansowanych w ramach LSR. Najbardziej pozytywnie odbierano możliwość korzystania z ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury oraz efektów związanych z rozwojem przedsiębiorczości. LGD ukierunkowała swoje działania na 3 obszary: przedsiębiorczość, infrastrukturę i zachowanie dziedzictwa lokalnego. Ta specjalizacja LSR była pomocna w momencie potrzeby zwiększenia tempa wdrażania i wpłynęła na możliwość osiągnięcia założeń. Było to oczywiście poprzedzone rezygnacją z realizacji inkubatora przetwórstwa lokalnego.

Trafność celów zdefiniowanych w LSR potwierdza wysokie zainteresowanie Wnioskodawców możliwością uzyskania wsparcia, działaniami informacyjno-szkoleniowymi, czy doradztwem.

W kontekście wskaźników oddziaływania należy w nowej perspektywie finansowej UE położyć większy nacisk na precyzyjne określenie sposobu ich pomiaru, zwłaszcza w przypadku wskaźników oddziaływania.

Postęp realizacji LSR nie budzi zastrzeżeń, a aktywność LGD w wielu obszarach działalności pozytywnie wpłynęła na poziom realizacji celów. Aktywność ta jest realizowana systematycznie, dzięki czemu potencjalni Beneficjenci mają możliwość na bieżąco uczestniczyć w różnych jej formach oferowanych przez LGD.

Stopień osiągnięcia celów głównych i przypisanych do niego wskaźników LSR został przedstawiony w Rozdziale 5.2 Rzeczowy i finansowy postęp w realizacji LSR.

b. Ocena wpływu na kapitał społeczny

Istnieje wymierny związek pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zaangażowaniem kapitału społecznego. Podstawowym miernikiem tego zaangażowania jest poziom wydatkowania środków finansowych w ramach LSR. Wskaźnikiem uzupełniającym tę ocenę są oczywiście badania ankietowe oraz przeprowadzone wywiady. Widoczny był bezpośredni wpływ aktywności kapitału społecznego na tempo rozwoju obszarach wiejskich. Nie byłoby możliwe osiągnięcia założeń LSR bez bezpośredniego i szerokiego udziału mieszkańców w ramach oferowanych przez LGD instrumentów wsparcia. Poprzez działania aktywizujące mieszkańców, LGD przyczyniła się do kreowania rozwoju regionu. Wpłynęło na to taki stan rzeczy kilka czynników.

LGD zapewniała partycypacyjne podejście do budowy, aktualizacji i wdrażania LSR. Dzięki temu lokalna społeczność miała poczucie, że wpływa na otoczenie i decyduje o kierunkach rozwojowych obszaru. Wykorzystano w tym celu adekwatne narzędzia partycypacyjne oraz metody gromadzenia i analizy danych od mieszkańców i grup docelowych LSR. Zastosowano innowacyjne metody partycypacji społecznej i wyznaczono jako nadrzędne kryterium użyteczności. Kluczem do sukcesu była otwartość LGD na współpracę z mieszkańcami i grupami docelowymi LSR.

Specyfika obszarów wiejskich spowodowała, iż korzystano głównie z metod jakościowych, tj. indywidualnych i grupowych wywiadów przeprowadzonych za na spotkaniach, w grupach tematycznych / fokusowych. Wzięto również pod uwagę zagadnienia i problemy zgłaszane bezpośrednio w Biurze LGD. Kluczowa była również praca Zespołu ds. opracowania LSR. Każda grupa społeczna miała szansę wzięcia udziału w pracy nad przygotowaniem, a później aktualizacją LSR.

Wykorzystywane metody partycypacyjne:

1. Metoda triangulacji różnych narzędzi partycypacji społecznej, pozyskano dane z różnych źródeł dzięki czemu zminimalizowano ryzyko wpływu określonego kontekstu związanego z występowaniem użytych danych, co pozwoliło na zwiększenie obiektywizmu procesu badawczego, a także ustalenia relacji pomiędzy analizowanymi zjawiskami i ich uwarunkowaniami.
2. Dialog, przy zapewnieniu, iż każda grupa, wyróżniona ze względu na swe oczekiwania, dążenia lub zasoby, mogła je wyrazić oraz skonfrontować z tym, jak swoje problemy postrzegają inne grupy.
3. Spotkania konsultacyjne do udziału w których zaproszono wszystkich interesariuszy, zapewniając odpowiednią dystrybucję informacji
4. Praca zespołów roboczych, w tym grup tematycznych, co tworzyło forum wymiany myśli i informacji, zapewnia możliwość wypracowania propozycji kierowanych później do konsultacji społecznych,
5. Dostępność stacjonarnych, mobilnych, elektronicznych i telefonicznych metod konsultacji,
6. Możliwość włączenia ekspertów do pracy zespołów lub grup roboczych.

Głównym kierunkiem wydatkowania środków w ramach LSR był rozwój przedsiębiorczości oraz inwestycje mające na celu rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury. Wyraźnie niezaspokojoną potrzebą były przedsięwzięcia związane z rozwojem potencjału organizacji pozarządowych oraz wzrostu ich zaangażowania w rozmaite inicjatywy. Środki EFROW nie były źródłem finansowania projektów mających na celu integrację lokalnej społeczności, zwłaszcza po okresie ograniczeń będących następstwem pandemii.

Dojrzały kapitał społeczny dostarcza wzorców do współdziałania np. poprzez identyfikację wspólnego dobra czy umożliwia pielęgnowanie relacji między ludźmi na zasadach zaufania, zrozumienia, a także dąży do wypracowania wspólnych wartości. Stąd potrzeba dalszego wpierania jego potrzeb.

W nowej perspektywie programowej należałoby nadać większe znaczenie wydatkom na inicjatywy służące wzrostowi zaangażowania ludzi młodych, budowaniu potencjału lokalnych liderów czy wzmacnianiu działań aktywizujących mieszkańców w wieku poprodukcyjnym. Problemy starzejącego się społeczeństwa mogą być częściowo niwelowane przez realizację projektów mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniu i zwiększeniu aktywności osób starszych. Problemy demograficzne dotyczą większości obszaru objętego LSR.

Należy zauważyć, iż projekty związane z rozwojem ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury wpływały na kapitał społeczny, ponieważ pozwoliły na stworzenie warunków rozwojowych. W zakresie wspieranych inicjatyw doposażano lub adaptowano obiekty pełniące funkcje kulturalne lub rekreacyjne lub turystyczne. Infrastruktura była ważnym elementem w procesie budowania kapitału społecznego. Mieszkańcy uzyskali dostęp do miejsc spotkań, w którym mogli aktywnie działać. Powstały oraz powstaną (część projektów jest w trakcie realizacji) nowoczesne miejsca spędzania czasu wolnego. LGD realizowała również działania aktywizacyjne oraz projekty współpracy. Możliwość udziału w tych projektach wpływała bezpośrednio na jakość lokalnego partnerstwa.

Obszar LSR to przede wszystkim ludzie. Wykazywana przez nich inicjatywa służy budowaniu lokalnego potencjału. O jakości partnerstwa, relacjach opartych na zaufaniu i wzajemnym szacunku świadczy fakt wspólnego działania w trudnych czasach. Wszystkie realizowane w ramach LSR projekty służyły zaspokajaniu potrzeb mieszkańców, gdyż to oni byli ostatecznymi odbiorcami wsparcia.

Otwartość LGD na nowych partnerów stwarzała nowe możliwości. Sektor społeczny obok sektora gospodarczego były kluczowym elementem wdrażania podejścia Leader. Oparcie współpracy na partnerstwie i współdziałaniu miały bezpośredni wpływ na wzrost wydajności lokalnych zasobów ludzkich. Zbudowane relacje między ludźmi, nieformalna współpraca oddziaływały na budowanie korzystnych zachowań społecznych. Będzie to miało odzwierciedlenie przy budowaniu strategii w nowych okresie programowania.

c. Przedsiębiorczość

Aktywność LGD w obszarze rozwoju przedsiębiorczości, w szczególności w zakresie tworzenia i utrzymania miejsc pracy, stanowiła niezwykle istotny czynnik rozwojowy obszaru objętego LSR.

Odbiorcami wsparcia byli mieszkańcy podejmujący działalność gospodarczą lub podmioty z sektora mikro lub małych przedsiębiorstw rozwijający ofertę usług. Zidentyfikowane w LSR grupy defaworyzowane otrzymały preferencje przy ubieganiu się o wsparcie na podjęcie działalności lub w przypadku zatrudnienia osoby w niekorzystnej sytuacji w ramach istniejącej działalności.

W okresie referencyjnym zauważalny jest rozwój przedsiębiorczości na obszarze objętym LSR. Wzrosła liczba podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Przedsiębiorcy na obszarze objętym LSR to przede wszystkim mikroprzedsiębiorstwa, a wśród nich przeważały jednoosobowe działalności gospodarcze prowadzone przez osoby fizyczne.

Respondenci z obszaru objętego LSR potwierdzali, iż nieznacznie poprawiła się sytuacja na rynku pracy. Odnotowali powstawanie nowych oraz rozwój oferty już istniejących. Wsparcie oferowane przez LGD miało w tym znaczący udział. Mimo wielu czynników zakłócających działalność, będącymi m.in. następstwem pandemii oraz wojny w Ukrainie, wspierane firmy nadal prowadziły działalność gospodarczą i wskazywały na potrzebę dostępu do środków finansowych na dalszy rozwój. Miały na to również wpływ zmiany zobowiązań umownych.

Wspieranie działań przedsiębiorczych w kolejnej perspektywie będzie istotnym czynnikiem rozwojowym. Potwierdzają to respondenci w składanych ankietach.

Analiza wsparcia rozwoju przedsiębiorczości poprzez cele do niej przypisane została przedstawiona w Rozdziale 5.1.2 Rzeczowy i finansowy postęp w realizacji LSR. Nabory w tym zakresie cieszyły się największym zainteresowaniem.

d. Turystyka i dziedzictwo kulturowe

Obszar LGD można uznać za atrakcyjny turystycznie, mający potencjał do szerszego jej rozwoju. Wpływ mają na to położenie obszaru oraz posiadane warunki naturalne. Ma on wizerunek przestrzeni czystej i przyjaznej człowiekowi. Także zasoby środowiskowe obszaru stanowią spójny teren, bogaty i ciekawy krajobrazowo. Do wykorzystania np. w turystyce czy edukacji mogą służyć już istniejące kompleksy turystyczne, czy leśne, dające duże możliwości czynnego wypoczynku i rekreacji. LGD nie posiada obszarów o zdegradowanym środowisku.

Mimo preferencji dla operacji mających wpływ na poprawę atrakcyjności turystycznej obszaru LSR, większość realizowanych przez przedsiębiorców projektów nie miała bezpośredniego oddziaływania na turystykę. Szansą na rozwój tego zakresu może być moda na turystykę aktywną.

Słabą stroną obszaru jest niezbyt wysoka przedsiębiorczość mieszkańców w obszarze turystyki. Niską przedsiębiorczość mieszkańców można niwelować wykorzystując dostępne na rozwój przedsiębiorczości środki finansowe oraz możliwość wzmacniania kapitału społecznego poprzez szkolenia i aktywizację lokalnej społeczności.

Należy uczyć przedsiębiorczości już od najmłodszych lat, dlatego tak istotne jest jej upowszechnianie oczekiwanych postaw wśród ludzi młodych.

LGD nie realizowała naborów bezpośrednio dotyczących rozwoju turystyki. Ogłaszane nabory dotyczyły rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury oraz zachowania dziedzictwa lokalnego.

Podejmowane działania miały na celu wzbogacenie oferty spędzania wolnego, a także pobudzenie aktywności społecznej oraz integrację mieszkańców obszaru objętego LSR.

Skuteczność podejmowanych działań w zakresie turystyki i dziedzictwa kulturowego obszaru spowolniła pandemia. Respondenci dostrzegali drzemający na obszarze objętym LSR potencjał.

e. Grupy defaworyzowane

W ramach prowadzonej diagnozy obszaru zidentyfikowano grupy defaworyzowane, do których zaliczono osoby znajdujące się w niekorzystnej sytuacji na rynku pracy ze względu na wiek. Wybór grup defaworyzowanych odpowiadał na problemy występujące na obszarze objętym LSR w trakcie jej budowania. LGD premiowała aktywności skierowane właśnie do tych osób. Beneficjent, jeśli wykazał oddziaływanie projektu na zidentyfikowane w LSR grupy defaworyzowane, mógł liczyć na wyższą liczbę punktów w ramach oceny według lokalnych kryteriów wyboru. W LSR pojawiało się kilka definicji w tym zakresie. W nowej odsłonie przygotowania LSR należałoby jednoznacznie określić, jakie to będą osoby, jeśli z diagnozy obszaru LGD uzyska wynik wskazujący na potrzebę wsparcia osób w niekorzystnej sytuacji.

W LSR zidentyfikowano dość szeroką grupę osób zaliczanych do grupy defaworyzowanej, do której zaliczono osoby do 30 roku życia i powyżej 50 roku życia.

Wszystkie działania skierowane na zachowanie dziedzictwa lokalnego, rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury oraz rozwój przedsiębiorczości łącznie oddziaływały na zwiększenie włączenia społecznego, tym samym na grupy defaworyzowane.

Przeprowadzone wywiady potwierdzają, iż w zakresie oczekiwanych działań podejmowanych na rzecz ograniczania wykluczenia społecznego należałoby podejmować zarówno działania miękkie bezpośrednio wpływające na poprawę sytuacji, jak również kierować wsparcie do podmiotów realizujących przedsięwzięcia przeciwdziałające tym zjawiskom, tj. infrastruktury, czy tworzenia miejsc do wypoczynku i rekreacji. Istotny jest również dostęp do usług.

Dane statystyczne dotyczące obszaru LSR pokazują pozytywne trendy, które są efektem synergii wielu czynników, w tym działalności LGD. Wzrosła liczba pracujących w grupie osób w wieku produkcyjnym i zmniejszył się poziom bezrobocia. Wszystkie te wskaźniki stanowiły potwierdzenie pozytywnego wpływu LGD na wspieranie osób należących do zdefiniowanych grup defaworyzowanych.

f. Innowacyjność

Innowacyjność była jednym z podstawowych celów przekrojowych rozwoju obszarów wiejskich, dlatego promocja innowacyjności znalazła odzwierciedlenie w celach i przedsięwzięciach LSR oraz w lokalnych kryteriach wyboru.

W ocenie innowacyjności operacji ujęto kontekst lokalny. Innowacyjność przedsięwzięć przejawiała się w nowych, nie stosowanych dotychczas na obszarze LSR działaniach czy aktywnościach. Zwracano również uwagę na komplementarność działań, partnerstwo w ich realizacji oraz wykorzystanie lokalnych zasobów. Istotną kwestią było również zintegrowanie celów.

Efektywne wykorzystanie zasobów przyrodniczych, kulturowych czy historycznych miały pozytywny wpływ na wzrost jakości życia mieszkańców. Walory te musiały być jednak w odpowiedni sposób wyeksponowane, zagospodarowane lub wypromowane.

Innowacyjność została zdefiniowana na poziomie LSR. Praktyczne zastosowanie definicji innowacyjności przysparzało członkom Rady oceniającym projekty, jak również samym Beneficjentom wiele trudności zwłaszcza w początkowym okresie wdrażania LSR.

W kontekście przeprowadzonych ocen oraz interpretacji innowacyjności przez Beneficjentów, warto rozważyć ograniczenie weryfikacji innowacyjności do tych obszarów, w których mogą występować projekty innowacyjne.

g. Projekty współpracy

Współpracę potraktowano jako część strategii rozwoju obszaru LSR. Wartością dodaną współpracy była możliwość uczenia się i korzystania z doświadczeń partnera.

LGD zrealizowała 3 projekty współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej. Realizacja projektów przebiegła zgodnie z założeniami, nie występowały czynniki ograniczające osiągnięcie zakładanych rezultatów. Jedynym identyfikowalnym problemem były ograniczenia pandemiczne oraz potrzeba wydłużenia terminów ich realizacji. Poważnym wyzwaniem było również zgromadzenie środków wymaganych na wkład własny. Ponadto, dokumentacja projektowa nie była skomplikowana, a współpraca z podmiotem wdrażających przebiega bezproblemowo.

Projekty współpracy obejmowały konkretne działania o jednoznacznie określonych rezultatach zapewniających korzyści wszystkim partnerom, w tym bezpośrednio oddziaływanie projektów na obszar każdego z nich. Dzięki realizacji projektów w takiej formule udało się nadać lokalnym przedsięwzięciom nowy wymiar a same projekty uzyskały większą masę krytyczną, ponieważ całkowite korzyści znacznie przewyższyły sumę poszczególnych osiągnięć.

Pozyskanie partnerów zapewniło szersze pozycjonowanie LGD na nowych rynkach, w szczególności poprzez promocję. Dzięki połączeniu zasobów i doświadczenia uzyskano dodatkowe korzyści. Nowe wizje, nowe wymiary i międzynarodowe doświadczenia były zachętą do wdrażania nowych metod pracy. Pośrednio wygenerowało to dla obszarów wiejskich korzyści o charakterze społeczno-ekonomicznym.

h. Ocena funkcjonowania LGD

W latach 2014-2020 w skład LGD weszli przedstawiciele władz publicznych, lokalnych partnerów społecznych i gospodarczych oraz mieszkańców, przy czym na poziomie podejmowania decyzji ani władze publiczne – określone zgodnie z przepisami krajowymi – ani żadna z grup interesu nie posiadała więcej niż 49 % praw głosu.

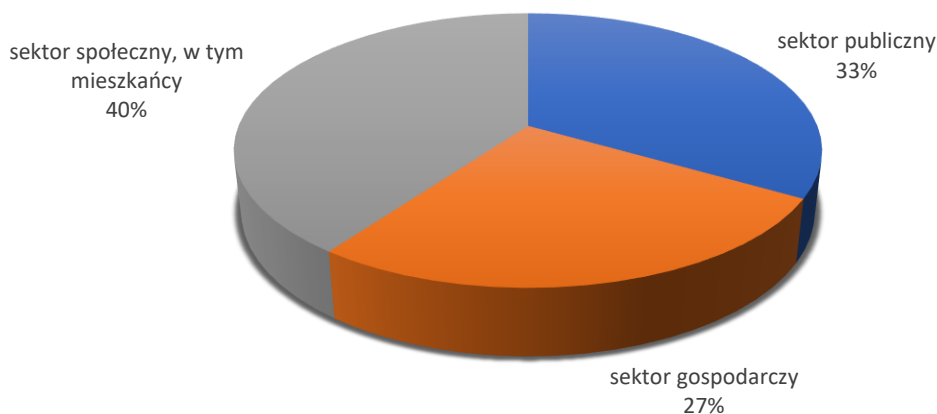
Zasady wydatkowania środków EFRROW w okresie programowania 2014-2020 zostały określone na poziomie unijnym w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającym rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 (Dz. Urz. UE L 347 z 20.12.2013, str. 487, z późn. zm.), natomiast na poziomie krajowym w ustawie z dnia 20 lutego 2015 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (Dz. U. z 2022 r. poz. 1234). Zasady funkcjonowania LGD określono w ustawie z dnia 20 lutego 2015 r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności (Dz. U. z 2022 r. poz. 943). Na podstawie przepisów prawa unijnego i krajowego opracowany został PROW na lata 2014-2020 określający m.in. zakres możliwych do wdrożenia operacji, system wdrażania, kryteria i warunki dostępu oraz ogólne zasady kwalifikowalności wydatków.

LGD jako stowarzyszenie posiadające osobowość prawną spełniało wymogi określone w art. 4 ustawy RLKS. Jednocześnie w organie decyzyjnym (Radzie) żadna pojedyncza grupa interesu nie kontrolowała procesu podejmowania decyzji. LGD odpowiadała za realizację LSR, w tym w szczególności ogłaszanie

naborów wniosków, przyjmowanie wniosków i przedkładanie ich Radzie LGD celem dokonania wyboru projektów do realizacji w ramach LSR.

Wykres nr 13 Rozkład sektorowości wśród członków Rady

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LGD

Ponadto, LGD wdrażała Plan komunikacji z lokalną społecznością zawierający w szczególności opis działań komunikacyjnych i grup docelowych oraz środków przekazu, jak również opis zakładanych wskaźników realizacji działań komunikacyjnych oraz ich efektów. W celu zapewnienia wysokiego poziomu obsługi wdrożono Plan szkoleń dla pracowników biura LGD i członków organu decyzyjnego. Zapewniło to podnoszenie poziomu wiedzy i kwalifikacji osób bezpośrednio zaangażowanych w doradztwo oraz ocenę projektów.

Dokumenty regulujące funkcjonowanie LGD, tj. Statut Stowarzyszenia, obowiązujące Regulaminy: Zarządu, Rady, Walnego Zebrania Członków, Komisji Rewizyjnej, Biura LGD oraz procedury oceny i wyboru projektów były dostosowane do obowiązujących przepisów i wytycznych. Zapewniały możliwość realizacji działań zgodnie z najwyższymi standardami. W biurze zatrudnione były 4 osoby. Księgowość prowadził podmiot zewnętrzny. Pracownicy biura legitymowali się odpowiednim wykształceniem oraz znajomością zasad wdrażania Podejścia Leader i lokalnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych.

Wszyscy interesariusze mieli możliwość inicjowania zmian w LSR i dokumentach towarzyszących wdrażanie Podejścia Leader. Forma partycypacji w procesie była każdorazowo dostosowywana do możliwości i oczekiwań interesariuszy. Najważniejszy pozostawał jednak kontakt osobisty lub telefoniczny.

LGD wprowadziła partnerskie relacje we współpracy, co wpłynęło na skuteczność funkcjonowania wszystkich organów LGD, tj. Walnego Zebrania Członków, Zarządu, Komisji Rewizyjnej, Rady oraz Biura LGD. Partnerstwo i współdziałanie umożliwiły skuteczną realizację zadań, mimo trudności jakie się pojawiły w związku z nieprawidłowym wykorzystaniem środków z tytułu wyprzedzającego finansowania kosztów kwalifikowalnych. Wpłaty z tytułu dodatkowych składek członkowskich oraz poręczenie spłaty kredytu zapewniły LGD możliwość dalszego funkcjonowania w trudnym okresie.

Doceniano wysoką jakość doradztwa pracowników Biura LGD, użyteczność informacji ze strony internetowej oraz mediów społecznościowych. Działania komunikacyjne realizowane przez LGD cechowała systematyczność i powtarzalność. Zostały zaplanowane adekwatnie do potrzeb i możliwości budżetowych. Respondenci pozyskiwali informacje na temat LGD i jej działalności z różnych źródeł, nie zgłoszono w tym zakresie żadnych trudności.

Z oferty LGD w zakresie działań informacyjno-promocyjnych, animacyjnych czy doradczych skorzystali przedstawiciele wszystkich sektorów, tj. publicznego, gospodarczego oraz społecznego, w tym potencjalni Beneficjenci oraz mieszkańcy obszaru objętego LSR. W szczególności sposób traktowano

wsparcie kierowane do zidentyfikowanych na obszarze LSR grup defaworyzowanych (grupa w trudnej sytuacji).

W okresie referencyjnym LGD wykazała się znaczną aktywnością w zakresie ogłaszania naborów wniosków (15), które cieszyły się zainteresowaniem przekraczającym dostępne limity środków. Nabory wniosków były prowadzone zgodnie z obowiązującym harmonogramem naborów, podlegającym w czasie wdrażania LSR aktualizacji.

Mimo wprowadzonych uproszczeń procedury oceny i wyboru projektów były postrzegane przez Beneficjentów jako skomplikowane. Zastosowane lokalne kryteria wyboru operacji były jednoznaczne i nie budziły większych wątpliwości, chociaż respondenci wskazywali, iż wybór projektu był uwarunkowany poniesieniem znacznego wysiłku, gdyż ustalone minimum punktowe było wymagające. Wdrożone zasady zapewniały wybór najlepszych wniosków, które były zgodne z celami LSR i najpełniej wpisywały się w lokalne kryteria.

Zakres informacji zawartych na stronie internetowej był dość szeroki. Dokonano zmiany szaty graficznej na stronie internetowej, co pozytywnie wpłynęło na jej przejrzystość i możliwość sprawnej nawigacji.

Mimo wystąpienia pandemii COVID-19 jedynie nieznacznie ograniczono dostępność stacjonarnej obsługi mieszkańców, przy zachowaniu wymogów w zakresie bezpieczeństwa. Wdrożono natomiast wiele narzędzi zapewniających możliwość kontaktu online lub za pośrednictwem poczty elektronicznej, bądź telefonu.

Respondenci pozytywnie ocenili pracę i zaangażowanie pracowników Biura oraz członków Zarządu LGD. Bezpośredni wpływ na bardzo dobrą ocenę pracy miała m.in. doskonała znajomość zasad i procedur przez pracowników Biura oraz skuteczna identyfikacja potrzeb lokalnej społeczności.

i. Ocena procesu wdrażania

Mimo trudności w początkowym okresie – LGD skutecznie wdrażała LSR pod względem rzeczowym i finansowym. Opóźnienia zostały zniwelowane w znaczącym stopniu w 2022 roku. Zaplanowano również nabory wniosków na I kw. 2023 roku, które powinny zapewnić pełne wykorzystanie budżetu. Likwidacja sankcji wynikających z nie osiągnięcia II kamienia milowego pozwoliła LGD na pracę bez presji kar finansowych, a jej tempo było dostosowane do panujących w tym czasie oraz odzwierciedlało oczekiwania beneficjentów.

Problemy w odniesieniu do tempa wdrażania LSR były pochodną trudności na poziomie LGD oraz na poziomie podmiotu wdrażającego (kumulacja liczby wniosków z różnych LGD spowodowała znaczące opóźnienia w ich ocenie w podmiocie wdrażającym, co wydłużało terminy zawierania umów o przyznaniu pomocy). Dodatkowym elementem mającym wpływ na postęp w realizacji LSR były działania podejmowane przez samych Beneficjentów związane z przesuwaniem terminów realizacji projektów. Takie decyzje miały swoje źródło przede wszystkim w następstwach pandemii Covid-19 i trudności w dostępie do usług i towarów. Wprowadzenie lockdownów wymusiło przerwy w produkcji, zatrzymało swobodny transport, co wpłynęło na ograniczenia w dostępności wielu towarów. Konsekwencje zerwania łańcuchów dostaw były odczuwalne do końca 2022 roku. Ponadto, następstwa wybuchu wojny w Ukrainie, recesja oraz niespotykany od lat poziom inflacji tylko pogłębiły problemy Beneficjentów. Szczególnie przedsiębiorcy w trakcie wywiadów zwracali uwagę na niepewność jaka towarzyszy prowadzeniu działalności i realizacji projektów rozwojowych. Dzięki zmniejszeniu obciążeń wynikających ze zmiany postanowień umów o przyznaniu pomocy wielu z nich mogło kontynuować realizację projektów. Ich niepewność dodatkowo potęgowały długie terminy towarzyszące ocenie wniosków i zawarciu umów.

Praca LGD była prowadzona w ramach obowiązujących przepisów i wytycznych. Występujące uchybienia była eliminowane dzięki wdrożeniu programów naprawczych. Obowiązujące procedury nie były niedyskryminujące oraz zapewniały unikanie ryzyka konfliktu interesów zgodnie z zasadami wynikającymi z przepisów unijnych i krajowych. Zasady ubiegania się o wsparcie oraz wszelkie dokumenty związane z oceną i wyborem operacji były dostępne dla wszystkich interesariuszy.

Beneficjenci mieli trudności w analizie obszernych procedur. Dużym wyzwaniem były również formularze sporządzone w formacie .xlsx. Nie wszyscy mieli dostęp do oryginalnej wersji programu, a darmowe narzędzia utrudniały zachowanie formatowań zgodnych udostępnionymi wzorami wniosków. Taka forma wniosku nie pomagała w wypełnieniu wniosku zgodnie z instrukcją, często były popełniane błędy. Zwracano uwagę, iż wiele informacji z wniosku i załączników powielano te same dane. Należałoby rozważyć wyeliminowanie składania tych samych deklaracji lub opisywania tych samych kryteriów w kilku miejscach (dokumentach).

W celu uzyskania jak najlepszych efektów LGD opierała swoje działania na partnerstwie. Angażowała w działania wszystkie sektory, umożliwiając im składanie wniosków w ramach ogłaszanych naborów. Każdy nabór wniosków o przyznanie pomocy był poprzedzony szkoleniem. Ponadto, potencjalni beneficjenci mieli dostęp do doradztwa pracowników Biura LGD. Ważnym elementem była również promocja dobrych praktyk.

W badanym okresie LGD musiała mierzyć z wyzwaniami i problemami, których nigdy wcześniej nie doświadczone żadne stowarzyszenie. Wiązały się one z następstwami pandemii COVID-19, czy wojny w Ukrainie. Proces wdrażania wymuszał stałe uczenie się i dostosowywanie podejmowanych działań do nowych okoliczności.

Wybór projektów odbywał się za pomocą lokalnych kryteriów wyboru. Przyjęte kryteria były rodzajem kompromisu między obowiązującymi Wytycznymi i zidentyfikowanymi w trakcie diagnozy obszaru problemami. Zapewniały weryfikację spełnienia nałożonych w konkursie na wybór LSR wymogów, oraz pozwalały na różnicowanie wniosków i wybór najlepszych projektów. Obowiązujące procedury zapewniały możliwość wniesienia zastrzeżeń do oceny w formie protestu.

Podejście Leader umożliwiło nie tylko oddolny wybór projektów, ale również wybór projektów, które w optymalnym stopniu wpływały na poziom wdrażania LSR. Nabory wniosków były ogłaszane w zamkniętych przedziałach czasowych. LGD mogła dokonać wyboru jedynie tych projektów, które były zgodne z LSR, programem oraz uzyskały minimalną liczbę punktów w ramach oceny według lokalnych kryteriów wyboru.

W okresie badania lokalne kryteria wyboru, procedury oraz LSR uległy nieznacznym modyfikacjom. Wiązało się to przede wszystkim z dostosowaniem zapisów do obowiązujących Wytycznych i zmienionych przepisów prawa.

W kontekście nowej perspektywy programowej konieczne będzie dokonanie ponownej diagnozy w zakresie lokalnych kryteriów wyboru i zaimplementowania zmian wynikających z nabytych doświadczeń. Wdrożenie możliwości zróżnicowania oceny w ramach danego kryterium.

Lokalne kryteria wyboru zostały opracowane zgodnie z wymogami, posiadały metodologię stosowania wyliczeń, były mierzalne lub zawierały opis wyjaśniający sposób dokonania oceny, wskazujący wymagania konieczne do spełnienia w zakresie danego kryterium. Zasady ustalania lub zmiany kryteriów zostały określone w sposób jednoznaczny i przejrzysty. Mimo to, beneficjenci z mniejszym doświadczeniem w ubieganiu się o wsparcie nie mieli wystarczającej wiedzy, jakie dokumenty umożliwią udokumentowanie spełniania danego kryterium. Pomocne w tym zakresie były spotkania doradcze, jednak również dobre efekty mogłoby przynieść podanie przykładowych dokumentów przedstawianych z wnioskiem na potwierdzenie deklaracji.

Ocena i wybór projektów obejmowały szereg czynności wynikających z procedur oraz dobrych praktyk związanych z zapewnieniem śladu rewizyjnego w zakresie dokonanej oceny. Pierwszym etapem oceny była weryfikacja zgodności z LSR obejmująca ocenę formalną, zgodności z celami LSR oraz zgodności z Programem obejmującą sprawdzenie spełniania przez Wnioskodawcę i projekt kryteriów dostępu. Kończącym elementem oceny był wybór projektów poprzez ocenę według lokalnych kryteriów spośród tych operacji, które były zgodne z LSR. Wybierany projekt musiał spełnić minimum punktowe określone w naborze wniosków.

Mimo wielu trudności jakie wystąpiły w procesie wdrażania, będących przede wszystkim efektem czynników, na które LGD nie miała wpływu, można przyjąć, iż poziom realizacji LSR był zadowalający.

Osiągnięcie wartości docelowych w zakresie rzeczowym i finansowym założono do końca 2024 roku. Jest to termin realny do osiągnięcia.

j. Wartość dodana podejścia LEADER

Rozwój terytorialny, tj. oddolne Podejście Leader było jednym z trzech celów strategicznych WPR mających oddziaływać na rozwój obszarów wiejskich. Umożliwił aktywne uczestniczenie wszystkim interesariuszom w podejmowaniu decyzji na poziomie lokalnym poprzez utworzenie wielosektorowego partnerstwa. Dzięki temu LSR zbudowana w sposób partycypacyjny była odpowiedzią na najistotniejsze potrzeby lokalne.

Wartość dodaną Podjęcia Leader należy rozpatrywać w aspekcie ekonomicznym oraz społecznym.

Oddolne podejście Leader, w zupełnie nowy sposób, połączyło różne lokalne zasoby i podmioty. Dzięki efektowi synergii możliwe było osiągnięcie lepszych wyników. Uzyskano to nie tylko poprzez włączenie mieszkańców obszarów wiejskich w proces oddolnego podejmowania decyzji i działań mających na celu poprawę jakości ich życia, ale również dzięki identyfikacji z realizowanymi inicjatywami.

Badanie wykazało, iż wartość dodaną Podejścia Leder odnajdujemy przede wszystkim w możliwości realizacji projektów dokładnie dopasowanych do miejscowych potrzeb. Dedykowana dla danej LSR konkretna wartość budżetu jest dostępna na konkretne cele i przedsięwzięcia. Lokalne inicjatywy zaspokajające potrzeby mieszkańców lub wykorzystujące potencjał obszaru LSR. Podejście Leader przynosi wymierne korzyści. Efekty były osiągane przez realizację zróżnicowanych operacji zgodnych w LSR dotyczących:

- rozwoju oferty usług w ramach przedsiębiorczości poprzez podejmowanie i rozwijanie działalności gospodarczej,
- tworzenia miejsc pracy,
- rozwoju oferty w ramach ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i kulturalnej,
- zachowania dziedzictwa.

Podejście Leder było postrzegane jako skuteczna metoda rozwoju obszaru LSR. Dzięki realizacji RLKS umożliwiono budowanie lokalnej tożsamości w oparciu o aktywizację społeczną oraz wykorzystanie miejscowych zasobów w sposób zapewniający najlepsze zaspokojenie potrzeb społeczności lokalnych.

Dzięki realizacji projektów oraz określeniu specyficznych kryteriów wyboru udało się:

- stworzyć sieci kontaktów i budować współpracę pomiędzy miejscowymi partnerami,
- zapewnić innowacyjne podejście do realizacji projektów w skali lokalnej,
- zwiększyć dostępność oferty spędzania czasu wolnego,
- zwiększyć ofertę usług komercyjnych oferowanych przez lokalny biznes.

Wspieranie dostępności jest jedną z horyzontalnych zasad interwencji funduszy. To właśnie Podejście Leader skutecznie wpływa na zwiększenie dostępności adekwatnej do lokalnych potrzeb. W przypadku programów realizowanych horyzontalnie – niezwykle trudno jest uchwycić specyfikę danego obszaru.

Wskazano, iż istotną kwestią jaką udało się uzyskać dzięki lokalnemu i zintegrowanemu charakterowi LSR, było zorientowanie na grupy defaworyzowane (osoby w niekorzystnej sytuacji) oraz zmniejszenie wykluczenia społecznego.

Mimo, iż LGD miała możliwość swobodnego określania lokalnych kierunków rozwoju, skoncentrowała się na tych zagadnieniach, które okazały się istotne dla mieszkańców, którzy aktywnie uczestniczyli w przygotowaniu jej założeń a później we wdrażaniu projektów rozwojowych.

Wartością samą w sobie pozostała możliwość osiągnięcia celów LSR poprzez zaangażowanie lokalnych społeczności – kluczowa jest bowiem lokalna społeczność. Zaangażowanie przejawiało się nie tylko w potrzebie ubiegania się o wsparcie na określone inicjatywy lokalne, ale również w aktywnym

uczestnictwie w ofercie będącej wynikiem tego wsparcia. LGD zaktywizowała we wspólnym działaniu na rzecz poprawy jakości życia różne sektory, tj. publiczny, społeczny i gospodarczy.

Wyniki badania wskazują na pozytywny odbiór Podejścia Leader, mimo, iż zidentyfikowano obszary, które wymagają dalszej pracy. Dotyczyło to w szczególności uproszczenia zasad i procedur związanych z ubieganiem się o wsparcie oraz przygotowania bardziej przyjaznej dla Beneficjenta formy sporządzania dokumentacji konkursowej poprzez udostępnienie np. generatora wniosków. Respondenci wskazywali na trudność w rozumieniu obowiązujących przepisów oraz zbyt wysokie wymagania związane z realizacją projektów inwestycyjnych, które już na etapie ubiegania się o wsparcie muszą spełniać wszystkie wymogi wynikające z odrębnych przepisów lub posiadać wymagane zezwolenia, pozwolenia lub decyzje organów administracji publicznej. Jedynie w premii na podjęcie działalności gospodarczej wymóg zgodności z obowiązującymi przepisami można udokumentować na etapie wniosku o płatność I transzy, tj. po zawarciu umowy o przyznaniu pomocy.

Konkretne i mierzalne efekty wdrażania LSR odczuli mieszkańcy wskazując na poprawę jakości życia w wielu obszarach. Dzięki realizacji przez LGD innych inicjatyw skierowanych do trzeciego sektora wzrastała również aktywność lokalnych organizacji pozarządowych. Wsparcie uzyskane w ramach LSR było dla nich impulsem rozwojowym.

Podobny efekt uzyskano w przypadku przedsiębiorców – wymogi zawarte w lokalnych kryteriach wyboru zapewniły ukierunkowanie projektów na potrzeby obszaru związane z poprawą stanu środowiska naturalnego i klimatu, poprawą atrakcyjności turystycznej obszaru, wdrażaniem projektów innowacyjnych, ich komplementarnością z innymi projektami oraz zapewnieniem zintegrowania celów LSR, zasobów lub podmiotów oraz potrzebą wypracowania partnerskich realizacji między sektorami. Beneficjenci w większym stopniu byli świadomi istniejącego potencjału gospodarczego i społecznego, dzięki czemu chętniej angażowali się w lokalne inicjatywy rozwojowe i społeczne.

Promocja dobrych praktyk zaowocowała wzrostem świadomości w zakresie możliwości podejmowanych inicjatyw rozwojowych. Sprzyjało to budowaniu i zacieśnianiu lokalnych więzi oraz podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć.

LGD skutecznie wykorzystała potencjał obszaru objętego LSR, włączając do aktywności mieszkańców, lokalne organizacje pozarządowe oraz samorządy. Powstały kapitał ludzki będzie procentował w przyszłości. Wyznaczone kierunki rozwoju oparte na współpracy i zaangażowaniu lokalnego kapitału społecznego powinny być kontynuowane w kolejnych perspektywach. Dają bowiem znacznie wyższe efekty, niż w przypadku korzystania ze standardowych form finansowania pomysłów i inicjatyw na danym obszarze.

7. Podsumowanie zawierające wnioski i rekomendacje.

1. Obecny postęp realizacji LSR oraz zrealizowane i podejmowane działania zaradcze nie budzą zastrzeżeń. Na końcowym etapie wdrażania LSR nie ma potrzeby podejmowania w tym zakresie dodatkowych czynności poza monitorowaniem tempa rozliczania się beneficjentów z zaciągniętych zobowiązań. Pozwoli to w przypadku rezygnacji na podjęci działań mających na celu zagospodarowanie niewykorzystywanego budżetu. Zaplanowane przez LGD aktywności są adekwatne do etapu wdrażania oraz oczekiwanych efektów. Mimo występujących problemów (w części niezależnych od LGD) proces wdrażania LSR przebiegał sprawnie i istnieje duże prawdopodobieństwo osiągnięcia założeń rzeczowych i finansowych LSR na wysokim poziomie.
2. Wprowadzenie w ramach części lokalnych kryteriów wyboru różnych poziomów oceny. Jeśli zostanie przyjęte kryterium w zakresie innowacyjności projektów uwzględnienie innowacji pozornych i imitujących, które bardziej zróżnicują ocenę Rady adekwatnie do poziomu osiągnięcia wskaźnika. Jeśli zostanie uwzględnione kryterium dotyczące ochrony środowiska lub przeciwdziałania zmianom klimatu – uwzględnienie np. minimalnej kwoty wydatków w tym zakresie lub innego różnicującego i mierzalnego wskaźnika oceny. Pozwoli to w mierzalny sposób zróżnicować projekty na oddziałujące w większym lub mniejszym stopniu. Przy formułowaniu wskaźników na nową perspektywę należy zwrócić szczególną uwagę na ten aspekt. Należy również zadbać o ujednoczenie podejścia do dokumentowania spełniania kryteriów dostępu, żeby ograniczyć liczbę składanych protestów. Powinny zostać zidentyfikowane przykładowe dokumenty potwierdzających spełnianie danego kryterium.
3. Doprecyzowanie sposobu pomiaru wskaźników, w szczególności w odniesieniu do wskaźników oddziaływania. W otartych obiektach o charakterze niekomercyjnym, ogólnodostępnych zwykle nie prowadzi się ewidencji odwiedzin. Należy również precyzyjnie określić w jakim czasie po zakończeniu projektu powinno się odbywać badanie (np. po roku od zakończenia realizacji operacji). Nie zobowiązano beneficjentów do prowadzenia stosowanych ewidencji. Brak nałożenia na beneficjentów wymogu prowadzenia dokumentacji powoduje, iż w ramach badania ewaluacyjnego oparto się na danych z wywiadu i dokumentacji zdjęciowej (jeśli była dostępna).
4. Przedstawiciele LGD wskazują na potrzebę kontynuowania w przyszłości realizacji przedsięwzięć związanych z rozwojem stanu ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury. Opinia ta znajduje potwierdzenie w pozytywnym odbiorze uzyskanych rezultatów z przeprowadzonych inwestycji w rozwój infrastruktury. Przeprowadzenie analizy potrzeb, które pozwolą na uzupełnienie oferty spędzania wolnego czasu.
5. Badania wykazały trudności w monitorowaniu i ewaluacji LSR związane z brakiem dostępu do bieżących danych np. z systemu informatycznego, do którego podmioty wdrażające wprowadzałyby dane zarówno z wniosków o przyznanie pomocy, umów oraz z etapu rozliczenia projektu. LGD powinna zabiegać o uzyskanie dostępu do danych z systemu IT dedykowanego do obsługi RLKS. Proces przygotowania zestawień dla potrzeb LGD jest czasochłonny i obciążony ryzykiem popełnienia błędów. Należałoby wystąpić o zapewnienie takiego narzędzia lub wprowadzić – przynajmniej na poziomie danej LGD – zautomatyzowany proces gromadzenia danych.
6. Wartością dodaną w Podejściu Leader jest realizacja projektów współpracy. Z uwagi na zmianę podejścia do ich realizacji należałoby rozważyć możliwość skierowania części środków na projekty partnerskie lub operacje realizowane w partnerstwie lub premiowanie projektów, w przypadku których Wnioskodawca pozyska inny podmiot do współdziałania, zwłaszcza z innego sektora (współpraca międzysektorowa stanowi podwaliny dla trójsektorowego Podejścia Leader). Uzyskany dzięki temu efekt synergii zwiększy oddziaływanie wybieranych przez LGD projektów. Wprowadzenie powyższych elementów powinno być jednak poprzedzone badaniem potencjału obszaru oraz identyfikacją rzeczywistych potrzeb i możliwości.
7. Budowanie kapitału społecznego powinno być jednym z głównych celów działalności LGD, gdyż tworzy wartość dodaną Podejścia Leader. Stąd potrzeba kontynuacji realizacji wsparcia dla sektora społecznego oraz uruchomienie nowych jego form, tj. projektów grantowych.
8. Zidentyfikowanym ograniczeniem skutecznego ubiegania się o wsparcie były skomplikowane zasady wdrażania. O ile pracownicy LGD nie mają problemów ze zrozumieniem i stosowaniem procedur to

Wnioskodawcy zgłaszają trudności w tym zakresie. Objętość zasad i procedur zniechęca do zapoznawania się z nimi. W nowej perspektywie warto zastanowić się nad ograniczeniem procedury do opisu przebiegu procesu. Jeśli potrzebne będzie przygotowanie odrębnych zasad lub definicji – proponuje się rozważenie takiej możliwości. Ułatwi to zrozumienie procesu oraz zachęci do samodzielnego zapoznania się z jego przebiegiem.

9. Biorąc pod uwagę jednolite zasady ubiegania się o wsparcie, różniące się w zasadzie jedynie dodatkowymi warunkami określonymi w ogłoszeniu o naborze wniosków lub lokalnymi kryteriami wyboru – należałoby rozważyć możliwość wypracowania co najmniej na poziomie województwa jednolitych procedur oceny wniosków w obszarach, w których weryfikacja dotyczy elementów wynikających z obowiązujących przepisów prawa lub Wytycznych. Ujednoczenie systemu wdrażania uprości ocenę, co w konsekwencji przyspieszy ocenę wniosków.
10. Przeprowadzona na etapie przygotowania LSR diagnoza obszaru dotycząca kierunków wydatkowania środków była rzetelna, gdyż w ramach ogłaszanych naborów wniosków wybrano operacje najpełniej wpływające na możliwość osiągnięcia złożeń. Dlatego w przygotowaniach do nowej perspektywy programowej należałoby wykorzystać mechanizmy, które zapewniłyby właściwy dobór kierunków wydatkowania środków.
11. Podmioty uczestniczące w badaniu wskazywały na potrzebę uproszczeń w zasadach ubiegania się o dofinansowanie oraz wprowadzenia dokumentów aplikacyjnych ograniczających ryzyko popełnienia błędów (np. generator wniosków). Dokonanie analizy możliwości pozyskania generatora wniosków od podmiotów odpowiedzialnych za przygotowanie formularzy lub przygotowanie we własnym zakresie aplikacji wspierającej (wzorem obecnych rozwiązań stosowanych w obecnej perspektywie programowej przez część LGD).
12. Duża liczba mieszkańców na obszarze objętym LSR była wyzwaniem w kwestii dbałości o jakość partnerstwa. Współpraca z sektorem publicznym przebiega w sposób wzorcowy, ale nadal brakuje większej aktywności w obszarze sektora gospodarczego, mimo, że to właściwy sektor gospodarczy korzystał w największym stopniu ze wsparcia w ramach LSR. Efektem zachęty do wyższej aktywności może być możliwość uzyskania dodatkowych punktów w ramach oceny wg lokalnych kryteriów np. za zaangażowanie się w działalność LGD poprzez udział w szkoleniach, warsztatach tematycznych, spotkaniach, w projektach jako uczestnik lub beneficjent, we współpracy z beneficjentami projektów z obszaru LSR, itp.
13. Trzecim filarem Podejścia Leder są aktywne organizacje pozarządowe i mieszkańcy. W części obszaru LSR ich aktywność nie jest jednak wysoka, co może być pochodną niskiego potencjału organizacyjnego. Czynnikiem zachęcającym do wyższego poziomu zaangażowania i budowania potencjału może być umożliwienie realizacji projektów na mniejszą skalę (w formie grantów). Dodatkowym efektem zachęty może być możliwość uzyskania dodatkowych punktów w ramach oceny wg lokalnych kryteriów np. za zaangażowanie się w działalność LGD poprzez udział w szkoleniach, warsztatach tematycznych, spotkaniach, w Walnych Zebraniach Członków, w projektach jako uczestnik lub beneficjent, we współpracę z beneficjentami projektów z itd.
14. Biuro LGD odgrywa kluczową rolę w procesie wdrażania LSR. Organizuje zadania dotyczące m.in. opracowania i aktualizacji LSR, jej wdrażania, wspiera procesy opracowania i aktualizacji lokalnych kryteriów wyboru oraz wyboru operacji i grantobiorców, przygotowuje i prowadzi nabory wniosków. Ponadto bierze udział w procesie monitoringu i ewaluacji. Praca Biura jest ceniona przez Beneficjentów, członków organów, jednak wymaga ona kwalifikacji, które powinny być systematycznie uzupełniane. Stąd potrzeba zachowania działań szkoleniowych w formie praktycznych warsztatów w celu utrzymania wysokiego potencjału pracowników Biura.

Ewaluacja końcowa wymagała od wszystkich osób zaangażowanych w jej przeprowadzenie wyjątkowo dużej pracy. Krótki czas realizacji badania sprzyjał spiętrzeniu wielu zadań w jednym okresie. Dzięki zaangażowaniu Zarządu LGD, pracowników i członków Stowarzyszenia, możliwa była realizacja wszystkich założonych czynności. Należy zatem podziękować wszystkim, którzy wnieśli wkład w powstanie tego Raportu, czy to poprzez przygotowanie dokumentów źródłowych, uczestnictwo w wywiadach grupowych i indywidualnych, czy też poprzez wypełnianie anonimowych ankiet.

8. Spis Tabel, Rysunków i Wykresów.

Spis tabel

- Tabela nr 1 Obszary / pytania badawcze
- Tabela nr 2 Wielkość i struktura próby badań ewaluacyjnych
- Tabela nr 3 Drzewo pytań ewaluacyjnych w ewaluacji ex-post
- Tabela nr 4 Harmonogram realizacji badania ewaluacyjnego
- Tabela nr 5 Liczba ludności na obszarze objętym LSR
- Tabela nr 6 Migracje na pobyt stały w ruchu wewnętrznym i zagranicznym na obszarze objętym LSR
- Tabela nr 7 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem
- Tabela nr 8 Przyrost naturalny w gminach wchodzących w skład obszaru objętego LSR na 100 ludności
- Tabela nr 9 Wskaźnik G podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy przyjęty do obliczania subwencji wyrównawczej na kolejny rok
- Tabela nr 10 Gęstość zaludnienia na km²
- Tabela nr 11 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wg płci
- Tabela nr 12 Pracujący na 1000 ludności ogółem w wieku produkcyjnym
- Tabela nr 13 Liczba osób bezrobotnych wg gmin z obszaru objętego LSR
- Tabela nr 14 Podmioty na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym
- Tabela nr 15 Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności
- Tabela nr 16 Cele i przedsięwzięcia LSR
- Tabela nr 17 Harmonogram planowanych naborów wniosków o udzielenie wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność
- Tabela nr 18 Zestawienie naborów wniosków w latach 2017 -2021
- Tabela nr 19 Zestawienie poziomu realizacji budżetu LSR w ramach PROW na lata 2014-2020 wg celów
- Tabela nr 20 Rzeczowa realizacja celów oraz przedsięwzięć w LSR
- Tabela nr 21 Zestawienie szkoleń dla pracowników biura i organów LGD.
- Tabela nr 22 Stan realizacji Planu komunikacji

Spis Wykresów

- Wykres nr 1 Rozkład członków LGD na obszarze objętym LSR wg gmin
- Wykres nr 2 Rozkład sektorów wśród członków LGD
- Wykres nr 3 Główne źródła informacji o LGD i podejmowanych przez nią działaniach
- Wykres nr 4 Zestawienie złożonych wniosków i zawartych umów
- Wykres nr 5 Respondenci wg płci
- Wykres nr 6 Respondenci wg wykształcenia
- Wykres nr 7 Respondenci wg wieku
- Wykres nr 8 Respondenci wg miejsca zamieszkania
- Wykres nr 9 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Jak zmieniła się w ciągu ostatnich 5 lat gmina, w której mieszkam / prowadzę działalność?
- Wykres nr 10 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Na jakie projekty należy skierować środki finansowe, żeby zapewnić zrównoważony rozwój obszaru gminy w kolejnych latach?
- Wykres nr 11 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Z jakich efektów działań finansowanych przez LGD korzystał Pan/Pani w ostatnich 5 latach?
- Wykres nr 12 Zestawienie danych z ankiet w zakresie pytania: Co jest kluczowym potencjałem LGD prowadzącym do rozwoju regionu?
- Wykres nr 13 Rozkład sektorowości wśród członków Rady

Spis Rysunków

- Rysunek nr 1 Mapa obszaru

9. Aneksy tworzone w toku realizacji badania

W trakcie badania został zawarty jeden aneks do umowy z wykonawcą.

W związku z przekazaniem uwag do wstępnie wypracowanych propozycji rekomendacji - konieczne było wydłużenie terminu na dokończenie prac zwianych z ewaluacją ex-post do 15.04.2023 roku. W procesie ewaluacji zabiegano o rzetelność, całościowość i dokładność prac. Dlatego na wniosek Zmawiającego uzupełniono raport o wyniki badań ankietowych z lat poprzednich.

Termin na przekazanie uzgodnionej treści raportu został określony na 15.04.2023 roku.

W związku z wydłużeniem terminu dokonano również aktualizacji raportu w związku z przekazaniem przez Instytucję Zarządzającą stanowiska w zakresie likwidacji kamienia milowego z 30 czerwca 2023 roku. Usunięto wszystkie odniesienia w tym zakresie.

10. Wzory formularzy ankiet

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie

ANKIETA

dla mieszkańców / podmiotów prowadzących działalność na obszarze strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (dalej LSR) wdrażanej przez Lokalną Grupę Działania „Równiny Wołomińskiej” (dalej LGD)

Ankieta powinna zostać wypełniona przez osobę / podmiot, który ma miejsce zamieszkania / siedzibę na obszarze objętym LSR.

Ankieta jest dostępna w wersji elektronicznej na stronie internetowej LGD www.lgdrw.pl oraz w wersji papierowej w Biurze LGD, adres: ul. Warszawska 10, 05-240 Tłuszcz. Została ona również rozesłana za pośrednictwem poczty elektronicznej.

Mamy nadzieję, że będąc aktywnymi mieszkańcami / przedstawicielami organizacji pozarządowych / lokalnych środowisk gospodarczych / instytucji publicznych / środowisk edukacyjnych / środowisk kulturalnych lub innych, podzielicie się Państwo swoimi opiniami, na których bardzo nam zależy. Na ich podstawie dokonamy oceny już zrealizowanych działań oraz wyciągniemy wnioski na nową perspektywę 2023-2027.

Ankieta jest anonimowa - nie gromadzimy żadnych danych, które mogłyby pozwolić na identyfikację osób ją wypełniających.

Z góry dziękujemy za pomoc!

METRYCZKA

1. Płeć. Należy wybrać 1 odpowiedź.

- Kobieta
- Mężczyzna

2. Wiek. Należy wybrać 1 odpowiedź.

- do 18 lat
- 18-25 lat
- 26-35 lat
- 36-45 lat
- 46-55 lat
- 56-65 lat
- 66 lat lub więcej

3. Miejsce zamieszkania Należy wybrać 1 odpowiedź.

- Brańszczyk
- Długosiodło

- Jadów
- Klembów
- Poświętne
- Rząśnik
- Strachówka
- Tłuszcz
- Wołomin
- Wyszków
- Zabrodzie
- Zielonka

4. Reprezentuję sektor *Należy wybrać 1 odpowiedź.*

- Społeczny
(mieszkańcy, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe itd.)
- Gospodarczy
(przedsiębiorcy, rolnicy i inne podmioty prowadzące działalność gospodarczą)
- Publiczny
(jednostki sektora finansów publicznych)

5. Wykształcenie *Należy wybrać 1 odpowiedź.*

- Podstawowe
- Zawodowe
- Średnie
- Wyższe
- Inne

PYTANIA EWALUACYJNE

6. Jak zmieniła się w ciągu ostatnich 5 lat gmina, w której mieszkam / prowadzę działalność?

Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź w każdym wierszu tabeli.

	Zdecydowanie TAK	Raczej TAK	Trudno powiedzieć	Raczej NIE	Zdecydowanie NIE
Moja gmina jest dobrym miejscem do życia, gdzie mam możliwość realizacji podstawowych potrzeb / mogę sprawnie funkcjonować.					
Widoczne są efekty pomocy finansowej UE dzięki realizacji projektów służących poprawie jakości życia mieszkańców.					
Mieszkańcy / lokalne podmioty w większym niż wcześniej stopniu wpływają na to, co dzieje się w gminie (bardziej angażują się w jej rozwój).					
Nastąpiła poprawa na rynku pracy (mniej osób pozostaje bez zatrudnienia).					
Powstały nowe firmy.					

Firmy prowadzące działalność gospodarczą zróżnicowały / uatrakcyjniły swoją ofertę.					
Pojawiły się nowe formy wsparcia dla ludzi młodych.					
Pojawiły się nowe formy wsparcia dla ludzi starszych.					
Wzrosła liczba przedsięwzięć mających na celu kultywowanie lokalnych tradycji.					
Wzrosła liczba przedsięwzięć mających na celu ochronę zabytków lub miejsc mających szczególne znaczenie dla lokalnej historii.					
Wzrosła liczba przedsięwzięć mających na celu włączenie społeczne m.in. poprzez organizację spotkań integracyjnych, szkoleniowych, kulturalnych itp.					
Zwiększyła się liczba turystów odwiedzających nasz region.					
Pojawiły się nowe formy spędzania wolnego czasu dla mieszkańców.					
Widoczna jest większa funkcjonalność w przestrzeni publicznej					
Poprawiły się relacje między mieszkańcami.					
Polepszyły się warunki dla prowadzenia działalności gospodarczej.					
Polepszyły się warunki dla prowadzenia działalności przez organizacje pozarządowe.					
Czy ma pozytywne znaczenie dla jakości życia / prowadzenia działalności obszar LSR.					
Inne aspekty	.....				

7. Na jakie projekty należy skierować środki finansowe, żeby zapewnić zrównoważony rozwój obszaru gminy w kolejnych latach? Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź w każdym wierszu tabeli.

	TAK	Trudno powiedzieć	NIE
Wzmacnianie kapitału społecznego poprzez organizację różnego rodzaju inicjatyw integracyjnych, szkoleniowych, kulturalnych itd.			
Rozwój przedsiębiorczości poprzez wsparcie podejmowania działalności gospodarczej			
Rozwój przedsiębiorczości poprzez wsparcie lokalnych przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą			
Rozwój lokalnej infrastruktury rekreacyjnej (wspierającej poprawę jakości życia mieszkańców) poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia			
Rozwój lokalnej infrastruktury turystycznej (skierowanej do ruchu turystycznego) poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia			

Rozwój lokalnej infrastruktury kulturalnej poprzez wsparcie budowy, modernizacji lub zakupu wyposażenia			
Projekty powinny uwzględniać zagadnienia związane z ochroną środowiska i przeciwdziałaniem zmianom klimatu.			
Projekty powinny być innowacyjne / obejmować nowoczesne rozwiązania.			
Projekty powinny zakładać większe włączenie ludzi młodych w rozwój obszaru.			
Projekty powinny wpływać na rozwój infrastruktury lub usług dostosowywanych do zmian demograficznych, m.in. starzejącego się społeczeństwa.			
Projekty powinny wpływać na wzmocnienie działalności lokalnych liderów			
Inne aspekty	.....		

8. Czy słyszał Pan/Pani o LGD? Proszę wybrać 1 odpowiedź.

- a) Tak → Proszę przejść do pytania nr 9.
b) Nie → Proszę przejść do pytania nr 10.

9. W jaki sposób dowiedziałem się o LGD? Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź (można wybrać kilka wierszy).

	TAK
Publikacje w prasie na temat działalności LGD	
Informacje na stronie internetowej LGD	
Informacje na stronie internetowej gminy z obszaru LGD	
Informacje ze stoiska LGD podczas imprez lokalnych lub festynów	
Informacje od znajomych / rodziny	
Informacje z tablic informacyjnych / billboardów / plakatów	
Informacje z publikacji / materiałów promocyjnych	
Informacje ze spotkań informacyjno-konsultacyjnych lub warsztatów szkoleniowych	
Informacje z mediów społecznościowych (Facebook)	
Inne (podać jakie)	

10. Z jakich efektów działań finansowanych przez LGD korzystał Pan/Pani w ostatnich 5 latach? Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź w każdym wierszu tabeli.

	TAK	NIE	Trudno powiedzieć / Nie pamiętam
Infrastruktura turystyczna / rekreacyjna / kulturalna, której budowa / modernizacja / doposażenie została dofinansowana ze środków LGD.			
Szkolenia / warsztaty edukacyjne organizowane w ramach projektów dofinansowanych ze środków LGD.			
Spotkania konsultacyjne organizowane przez LGD.			
Lokalne wydarzenia integracyjno-promocyjne / imprezy kulturalne lub inne dofinansowane ze środków LGD.			

11. Co jest kluczowym potencjałem LGD prowadzącym do rozwoju regionu? Proszę zaznaczyć 1 odpowiedź w każdym wierszu tabeli.

	Zdecydowanie TAK	Raczej TAK	Trudno powiedzieć	Raczej NIE	Zdecydowanie NIE
Partnerstwo trójsektorowe, współpraca między podmiotami na rzecz rozwoju obszaru LSR.					
Możliwość pozyskania środków UE na przedsięwzięcia wpływające na rozwój obszaru LSR.					
Aktywna działalność organizacji pozarządowych (w tym Kół Gospodyń Wiejskich, Ochotniczych Straży Pożarnych, itd.)					
Aktywna działalność lokalnych samorządów i instytucji kultury					
Przedsiębiorczy i aktywni mieszkańcy.					
Silne poczucie tożsamości miejsca, duma z miejsca zamieszkania.					
Zasoby przyrodnicze / dziedzictwo kulturowe ułatwiające prowadzenie działalności.					
Rozwój produktów lokalnych nawiązujących do specyfiki obszaru / oferta produktów turystycznych i usług lokalnych, w szczególności ze znakiem MARKI LOKALNEJ					
Wsparcie rozwoju szlaków turystycznych (piesze, rowerowe, itp.)					
Rozwój współpracy międzypokoleniowej (młodzi versus starsi).					
Rozwój rynków zbytu produktów lokalnych.					
Rozwój ruchu turystycznego					
Inne aspekty					